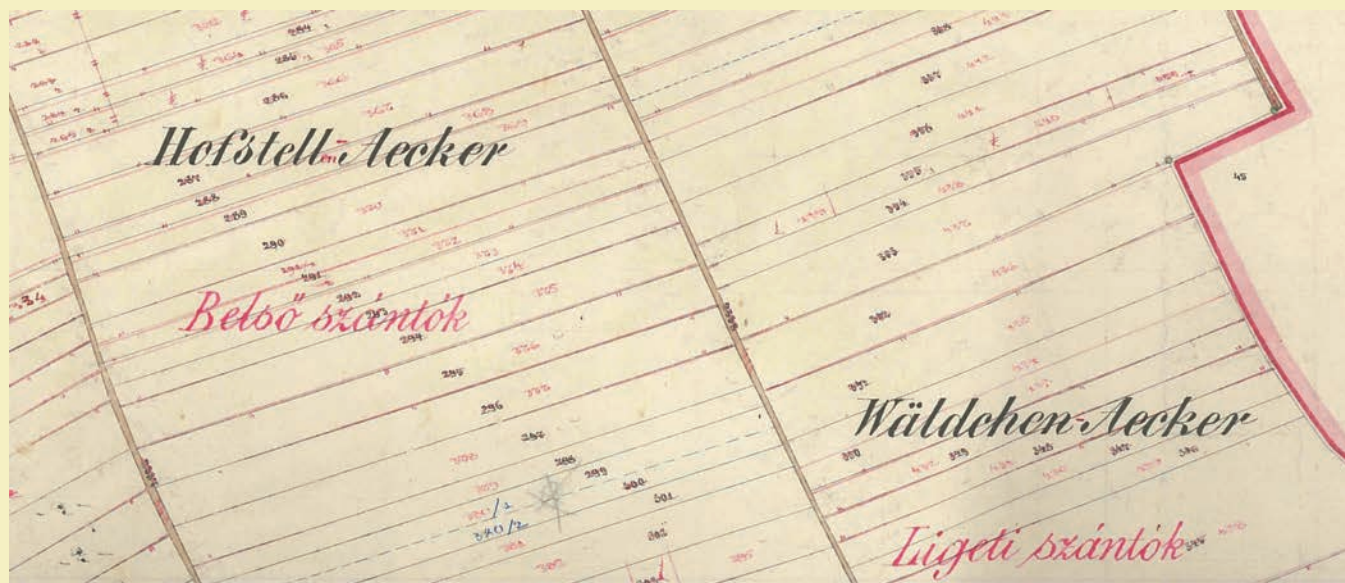

CATASTRUM

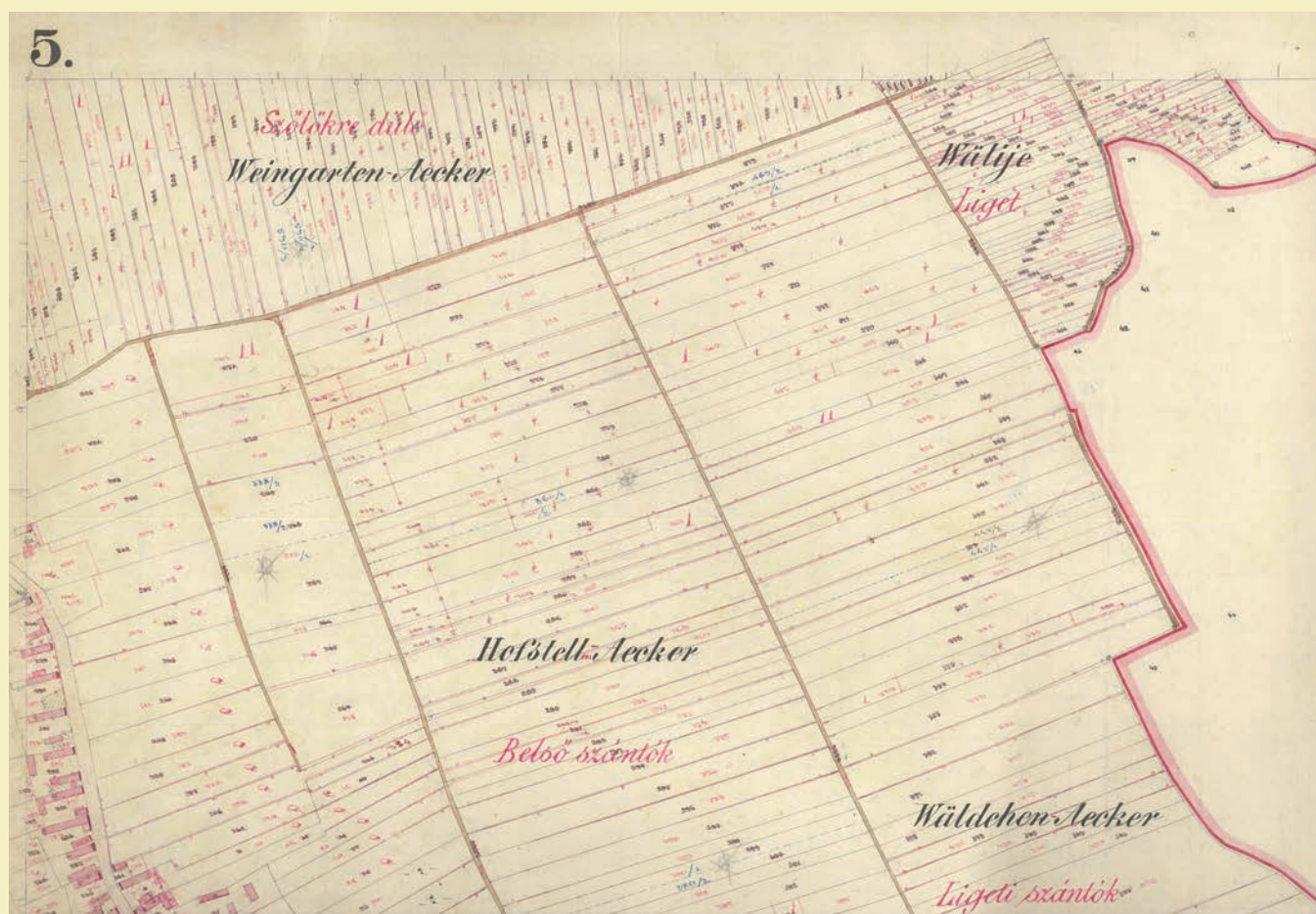
ÉVNEGYEDES KATASTRERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- Mikešy Gábor: Földrajzi nevek a kataszteri térképeken
- Schmidt Anikó: Kataszteri adathamisítás Ochodnicán
- Reisz T. Csaba: Glaser Lajos (1903–1944) emlékezete
- Iván Gyula: A földügyi ágazat szervezetének változásai a második világháborútól napjainkig
- Aspects of Introducing Cadastral Collections (Reisz T. Csaba – Török Enikő)

- Névfordítás munkatérképen. Részlet Szajk 1865. évi kataszteri térképének 1901. évi felújításából (LTK, Baranya megye 273.). L. ehhez Mikesy Gábor cikkét

■ ■ ■ ITT VAN AZ ŐSZ... ITT VAN AZ ÚJ SZÁM!

A kataszteri térképek forrásértékének egyik legjelentősebb eleme a történeti értékű földrajzi nevek széles tárháza, amely számos tudományág számára nyújt szinte egyedülálló ismeretet az ábrázolt vidék egykori földrajzi, gazdasági, etnikai viszonyairól. A névadás mikéntjét és történeti hűségét mutatja be bevezető cikkünk.

A kataszteri térképek nemcsak az adó megállapítását szolgálták, esetenként ezek alapján kapott – vagy nem – valaki választójogot, így politikai érdekből még akár meg is hamisították az adatokat. Hogy az elkövető elnyerte-e megérdemelt büntetését, az kiderül az ochodnicai körjegyző ügyét ismertető dolgozatból.

Glaser Lajos geográfus sajnálatosan rövid életének jelentős részét, egy évtizedet töltött az Országos Levéltárban, ahol a térképgyűjtemény feldolgozása és gyarapítása volt az egyik fő feladata. Nevéhez fűződik a levéltár kataszteri gyűjteményének fejlesztése is. Szakmai teljesítményének ez ideig nem volt részletes összegzése, ezt a hiányt most pótoljuk.

A kataszter történetének kutatása részben az állami földmérésügy hivatalaiban – sokszor jogelődjeik irataira is kiterjedően – őrzött iratanyagban történhet, de nehéz dolga van annak, aki a sok szervezeti átalakulást nyomon tudja követni – most erre is született kísérlet.

■ ■ ■ TARTALOM

Mikesy Gábor: Földrajzi nevek a kataszteri térképeken.....	3
Schmidt Anikó: Kataszteri adathamisítás Ochodnicán.....	17
Reisz T. Csaba: Glaser Lajos (1903–1944) emlékezete	27
Iván Gyula: A földügyi ágazat szervezetének változásai a második világháborútól napjainkig.....	51
Aspects of Introducing Cadastral Collections (Reisz T. Csaba – Török Enikő)	64

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ VI. évfolyam, 3. szám

A címlapon: Kártyaparti Rétságon, bal oldalt szemben Glaser Lajos, 1930-as évek (magántulajdon)

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: dr. Béres András ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Dr. Béres András (HOI), dr. Szinay Attila (Agrárminisztérium), dr. Váczy Attila (Nemzeti Földügyi Központ), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.).

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pásztai László (Országos Széchényi Könyvtár), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.) ■

Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás.

■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: OOK Press Kft., 8200 Veszprém, Pápai út 37/A.

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 2800 Ft, számonként 750 Ft.

Támogató: Agrárminisztérium, Nemzeti Földügyi Központ

ISSN 2064-5805

SUMMARY

MIKESY, Gábor: Geographical Names on the Cadastral Maps

gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu

Several hundred thousand geographic names in Hungarian and in other languages of the historic Hungary were registered with exact localisation during the cadastral works. This name list is a rich source of several linguistic (onomastics, dialectology, etc.), historic (local and economy history, etc.), and other disciplines. In the first years of the cadastral survey the names of the cadastral fields had been given by the local authorities, thus their linguistic and stylistic unification was completed later. The names of the cadastral fields have lost their importance in land registry.

SCHMIDT, Anikó: Cadastral Data Fraud in Ochodnica

schmidt.aniko@mnl.gov.hu

In the second half of 1900, a special case was brought before the House of Representatives, alleging that the cadastral land register and property register in his possession had been forged by the Ochodnica district notary. An investigation was launched to determine whether the background to the case is negligence or wilful fraud related to electoral fraud. The Néppárt / Party of the People's MPs calling for proceedings against the district notary considered that the falsification of the documents was in line with the electoral abuses that were frequently encountered in Trencsén County, in order to keep the privilege of the electorate as narrow as possible.

REISZ, T. Csaba: Commemoration of Lajos Glaser (1903–1944)

reisz.t.csaba@mnl.gov.hu

He was a student of Jenő Cholnoky, Pál Teleki and Ferenc Fodor, and he got his degree in the Faculty of Economics of the University. He worked for several years at Teleki's Institute of Geography, then from 1934 he became an employee of the National Archives, gradually moving up the ranks. He was one of the greatest practitioners of historical geography in the period, and many of his works are still indispensable in historical research. In the archives he dealt with the expansion and processing of the map collection and wrote theoretical and methodological studies on the subject. His promising career was interrupted by the Holocaust: because of his Jewish ancestry, the Catholic scholar was taken to forced labour, from where he did not return.

IVÁN, Gyula: Changes in the Organizational Structure of the Hungarian Land Administration between the end of World War II and now

gyula.ivan@lechnerkozpont.hu

The study deals with the changes in organizational structure of Hungarian Land Administration (HLA, cadastre, land registration and land book) between the end of World War II and today. There are only a small number of sectors in the Hungarian economy, which has been changed so many times as the HLA. After the World War II there have been two great regime changes in Hungary (in 1948 and in 1990). The political will strongly influenced the changes in several cases, which may have led to harmful, but even good decisions from professional aspects. But, the permanent changes, modifications have not been stopped in our days, the HLA is currently under a large restructuring process.

MIKESY GÁBOR

Földrajzi nevek a kataszteri térképeken

A földadókataszter (továbbiakban csak kataszter) megvalósításának a célja lényegében az volt, hogy az adó precíz kivetésének az alapját képezze, és ebben a tekintetben a magyarországi birtokos osztályok vélt érdekeivel szemben jött létre, méghozzá a rebellis magyar nemzet szabadságharcot követő megrendülésének a folyamatában. Elrendelőinek és kivitelezőinek a legkevésbé sem szerepelt a célkitűzéseik között az, hogy magyar kulturális értéket hozzanak létre, a sors különös fintora, hogy a földrajzi nevek százazreinek többé-kevésbé megbízható adatolásával mégis ez történt. A kataszteri munkákban (kiváltképp a térképeken) használt földrajzi nevek a nyelvtudomány (ezen belül kiváltképp a névtan vagy onomasztika), valamint a hely-, gazdaság- és kultúrtörténet kincsesbányái, de jól hasznosíthatók akár az ökológia kutatóinak is, hiszen a helynevekben a korabeli növény- és állatvilágra utaló elemek szép számmal vannak. A mai napig nem képzelhető el részletes térképi névrajz, illetve térképi névanyag elkészítését célzó névgyűjtés a kataszteri állományok feldolgozása nélkül.

Bár nem érdektelen az sem, hogy milyen formában jegyezték le a kataszteri térképezés során az egyes helységek nevét, igazán az – újabb szakkifejezéssel – mikrotoponimák, mikronevek, azaz a kisebb közösségek által kisebb földfelszíni részletekre használt, jellemzően egy-egy falu területére eső helynevek megörökítésében van a kataszteri térképezésnek máig ható haszna. Kezdetben csak az ún. dűlők nevét jegyezték fel a körülményekhez képest precízen (befolyásoló körülmény lehetett pl. a nyelvtudás, az írásbeli kultúra, a nyelvjárásiasság kezelése stb.), az évtizedek haladtával egyre több helynévtípus (aldűlők,

természetföldrajzi nevek – pl. vizek, mocsarak, domborzati elemek –, kutak, hidak, kisebb építmények, nevezetes pontok stb.) közhasználatban lévő neve is felvételre került. Összességében több százezer földrajzi névről beszélünk, nem kizárt, hogy állományuk az egymilliót is eléri.

A helynévanyag bőségét tekintve a 19. századból csak Pesty Frigyes országos helynévgyűjtő akciójával lehet a kataszteri felmérések névállományát összevetni. Pesty méltán népszerű, 1864. évi kezdeményezése eleve tudományos-kulturális célokat szolgált. Az ő módszere levelezésen, a községi elöljáróságoknak küldött kérdőíveken alapult. A kataszteri névanyag helyben, a mérnöki munkálatokkal párhuzamosan állt össze. A két névanyag természetesen sok párhuzamosságot mutat, de ahogy lenni szokott, a módszerek és az adatközlők különbségei miatt a névanyagokban számottevő az eltérés is. A Somogy megyei Látrány helynévanyaga Pestynél 26 mező, rét, szőlőhegy és erdő nevét tartalmazza,¹ ezzel szemben az első kataszteri felmérésben 66 helynevet örökítettek meg, a helytörténet és a névkutatás szempontjából olyan jelentős adatokkal egészítve ki a Pesty-féle gyűjtést, mint (eredeti helyesírással) *Báró, Birka hegy, Diós, Felső Korlát, Katykó, Ketske körmi, Körösi, Kurta mező, Öreghegy, Reaadás, Rétsői, Téglevető, Vajda* stb. Természetesen előfordulhatnak fordított esetek is, amikor más forrásokban bővebb névanyag van, hiszen a kataszterben szereplő nevek – amint majd látni fogjuk – funkcionálisan kötött, így természetesen korlátozott állományt alkotnak.

A kataszteri térképeken a földrajzi nevek százazrei méréseken alapuló lokalizációval jelennek meg, a nevek és a nevekkel azonosí-

1 PESTY FRIGYES: *Somogy vármegye helynévtára*. Szöveggond. és bev.: GÖZSY ZOLTÁN – POLGÁR TAMÁS. Kaposvár, 2001. 194.

tott helyek egysége teszi a kutatásban megkerülhetetlen forrássá azokban az esetekben is, ahol rendelkezésre állnak szöveges gyűjtések, ugyanis a szöveges források nevei igen sok esetben csak a kataszteri térképek segítségével lokalizálhatók.

A magyar nyelvtudományi keretek között az 1960-as évektől kibontakozó helynévgyűjtési mozgalom megyei és járási kötetibe alapvető helynévi forrásként helyel-közzel bedolgozták a kataszteri térképek névanyagát is.² Györffy György monumentális történeti földrajzában elpusztult falvak százainak a helyét tudta azonosítani a kataszteri térképek névanyagának segítségével. Így például a Baranya megyei *Hídága*, *Koppány*, *Nógrád* stb. nevű falvak nem szerepelnek többet a török idők után, kataszteri dűlőnévként azonban igen: Kékesd határában *Hídága*, Harkánynál *Kopán~Kopány*, illetve Szellőnél *Nadrági mező* néven.³ Különösen jelentős a kataszteri örökség a helységnevek azonosításában azokon a helyeken, ahová a nyelvészeti névgyűjtés nem terjedt, illetve a határok miatt akkoriban nem terjedhetett ki. A borsodi *Jétyő*, *Szini~Szinye* vagy *Vajla* falu nevét Bánfalva, Alsószolca és Harsány, a Bars megyei *Bogdán*, *Dusnok* és *Zsengő* nevét Nagysáró, Verebély, Újbars és Alsógyőröd kataszteri nevei örökítették meg.⁴ A trianoni határokon túli területeken számos helyen vélelmezhető, hogy a modernizációval óhatatlanul együtt járó névvesztést felerősítették az elmúlt száz év folyamatai (asszimiláció, lakosságcsere stb.), így sok esetben a kataszteri térképezés jelenti az utolsó megbízható helynévforrást.

A helynevek különbözőképpen reagálnak a földfelszínen bekövetkezett fizikai, valamint a helyt élő névhasználó közösség társadalmi változásaira. Vannak évszázadokon át szinte érintetlenül megmaradt, nagyon mélyen meggyökeresedett helyneveink, mások viszont

kihullanak a köztudatból, és újak veszik át a helyüket, ha pl. új út vagy vasút szeli ketté a hagyományos térszerkezetet, vagy megváltoznak a tulajdoni viszonyok (pl. földosztások), lakosságcsere következik be stb. A mikronevek bizonyos mértékű folyamatos cserélődése természetesnek mondható. A cserélődés megfigyelhető akár ugyanazon község többszöri felmérésein is. A kataszteri felmérésekben számtalan olyan helynevet találunk, amelyeket később már nem lehetett adatolni. A felmérések első évtizedei tudományos szempontból igazán kegyelmi állapotban történtek: alapvetően a hagyományos közösségek hagyományos művelési, földhasználati módjainak világát őrizték meg számunkra. A kiegyezés után megélenkülő modernizációs tendenciák hozták majd el egyrészt az infrastruktúra fejlődését (út-, vasút- és hídépítés, vízszabályozás stb.), a szántóföldi művelés kiterjesztését erdők és ősi legelők rovására, a majorok számának gyarapodását stb., másrészt a társadalmi mobilitációt, nyelvi asszimilációt és egységesülést, amelyeknek mind onomasztikai következményei lehetnek. Az említett nyelvészeti névgyűjtések kötetiben többé-kevésbé nyomon követhető az is, hogy a kataszteri helynevek közül melyek veszítették el relevanciájukat. Az egyes községek névanyaga után, az utolsó bekezdésben a helyi adatközlők által már nem ismert neveket szedték össze, pl. Karádon 1970 körül már nem voltak ismeretesek a *Csentei szőlők*, *Resula*, *Kisházás legelő*, *Tuskós major*, *Sáncz*, *Istókhajdú*, *Régi tégláégető*, *Szarkadomb*, *Rózsás*, *Malom fölötti irtás* stb. helynevek.⁵ A kataszter sok esetben nemcsak az utolsó, hanem éppenséggel az egyetlen adatot őrizte meg!

A kataszteri földrajzi nevek fentebb vázolt jelentősége különösen erős az első évtizedek munkáiban, a nevek forrása és kezelése szempontjából célszerű korszakhatárokat húzni (l. lejjebb.)

2 Pl. *Baranya megye földrajzi nevei I–II*. Szerk.: PESTI JÁNOS. Pécs, 1982; *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk.: VÉGH JÓZSEF – ÖRDÖG FERENC – PAPP LÁSZLÓ. Bp., 1981.

3 GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Bp., 1963. 317., 329., 349.

4 Uo. 778., 808., 813., illetve 436., 438., 489.

5 *Somogy megye földrajzi nevei*. Szerk.: PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974. 228.

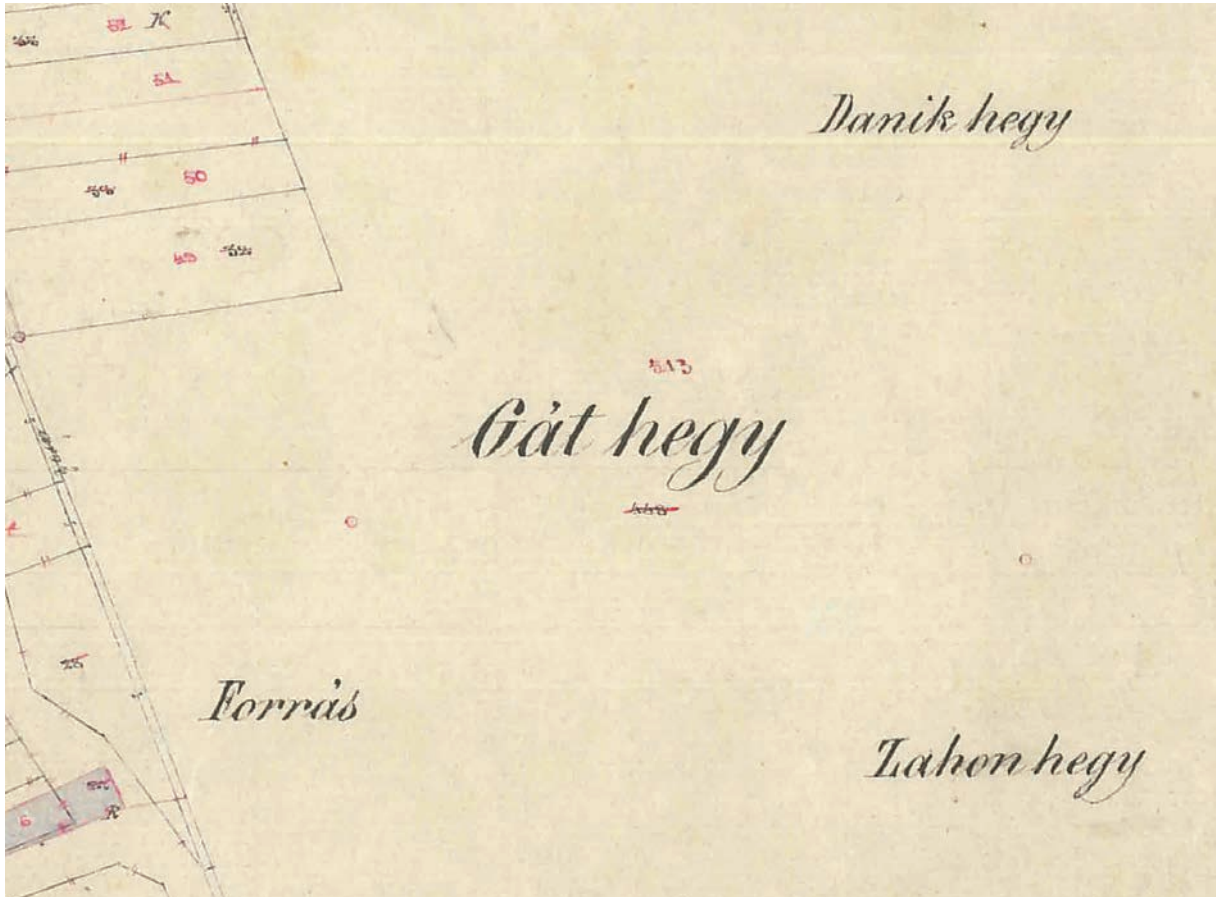
A földrajzi nevek szerepe a kataszteri munkákban

A legtöbb helység kiterjedt közigazgatási területtel bír, amely művelési ágak (szántó, legelő, rét, erdő, szőlő stb.), minőség, tulajdoni viszonyok és felaprózottság tekintetében markánsan eltérő tulajdonságokkal rendelkező részekből áll(t) össze. Az adókiivetés a föld minőségével arányosan és művelési ágak szerint elkülönülő mértékben történt. A praktikum azt követelte, hogy a települési szint és az egyes birtoktestek (parcellák) között egy közbülső szint segítse a nyilvántartást, ugyanis az ezres (nagyobb helységekben akár tízezes) nagyságrendű birtoktest adminisztratív kezelése (pl. kimutatások készítése) megoldhatatlan volt tagolás nélkül, illetve a hely térképi visszakeresése ugyancsak rendkívül nehézkes lett volna. A szomszédos, nem ritkán száznál is több jószágtestből tehát – osztrák mintára – olyan egységeket képeztek, amelyek hézagmentesen lefedték a helység teljes területét. Az egységek neve magyar nyelven a dűlő lett, amely szakterminus elkülönül az általános (köznyelvi) dűlőfogalomtól, így célszerű kataszteri dűlőről beszélni (a dűlők egyes vidékeken a művelt határrészeket, más – leginkább alföldi – tájakon az utakat és az utakról megközelíthető földek egységét jelentik). A kataszterben más jellegű helyeket (réteket, lápokot, erdőket stb.) is besoroltak a dűlők rendszerébe. A német nyelvű előzményekben többnyire a *Ried* szó vagy a *Riede und Fluren* kifejezés áll a dűlő helyén.

A dűlőjegyzék, amelyben bennefoglaltatott az egyes dűlőkhöz tartozó helyrajzi számok kimutatása, a kataszteri munkák inherens része lett. A dűlőneveket minden más munkarészbe is bevezették, így a térképeken kívül a birtokösszesítő lapokra, a művelési ágak kimutatásába, a telekkönyvekbe stb., sőt, a helyrajzi számokon kívül a dűlőnevek biztosították a kataszteri munkarészek konzisztenciáját. Nem csoda tehát, hogy a földadókataszter 1850-es kezdeteitől fogva hosszú évtizedeken át kiemelt fontosságot tulajdonítottak a dűlők egyedi megnevezéseinek, és ez a körülmény hozta létre földrajzi neveink e gazdag adatállo-

mányát. Az ingatlan-nyilvántartás új rendszerének az 1950-es években történt kialakításáig valamennyi kataszteri utasítás rendelkezett a dűlőnevekről. Megszabták a névmegállapítás illetékességét, hitelesítését, ellenőrzését, a munkarészekbe való átvezetést, a későbbiekben nyelvi, nyelvhelyességi és helyesírási elvárásokat fogalmazták meg. Az utasítások kiadása közti időkben alacsonyabb szintű szabályok (többnyire pénzügyminisztériumi rendeletek, körlevelek) egyes szakaszai tartották fenn azt, hogy kellő figyelem forduljon a dűlőnevek helyes kezelésére. A kataszteri térképezés fejlődésével a dűlőkön kívül egyéb helynévtípusok felvételét is elrendelték a különböző előírások.

A kataszteri dűlők tehát egy jogszabályok által létrehozott és működtetett rendszerben, hivatali úton, hivatali célra lehatárolt egységek voltak, a közigazgatási területfelosztás legalsó szintjét jelentették. Lehetőség szerint természetes határvonalak között, a történetileg kialakult használati módoknak megfelelően állapították meg a határokat, de az elsődleges szempont nem ez, hanem a kataszteri utasításoknak való megfelelés volt. A nevek felől közelítve – és itt el kell osztatni egy közkeletű tévedést – a kataszterben nem az egyes élő és hagyományos dűlőnevekhez tartozó területeket határozták meg, hanem ellenkezőleg, a kataszter céljára létrehozott dűlőstruktúra egységeihez rendelték a legmegfelelőbb dűlőnevet. Annak ellenére fontos különbséget tenni, hogy az esetek jelentős százalékában a természetadta és a hivatali strukturálás nagy egyezőséget mutatott. Ha a népnyelv egy kataszteri dűlő területére több nevet használt, a kataszterbe akkor is egy elnevezés került, jellemzően az élő nevek egyikének kiemelése. A többi dűlő- és egyéb területnév helyenként és koronként változó mennyiségben megjelenhetett a térképeken. Így például Kadarkút *Alsó Gyóts* nevű kataszteri dűlőjében a térkép feltüntet egyéb, jogi státussal nem felruházott helyneveket: *Janitsár*, *Két rekettyés*, *Szélestő*, *Mecseknádasd Gross Krebsbach* dűlőjében *Buchwald*, *Inner Kohlplatten*, *Grosse Ruh*, *Kleine Ruh*. A térképeken a kétféle földrajzi név kiválóan megkülönböztethető, ugyanis a

■ *Kataszteri és egyéb dűlőnevek. Részlet Jéke kataszteri térképéről, 1870 (Lechner Nonprofit Kft. /LTK/, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 66.)*

■ *Kataszteri és egyéb dűlőnév. Részlet Kenderes kataszteri térképéről, 1883 (LTK, Jász-Nagykun-Szolnok megye 26.)*

kataszteri dűlők nevét lényegesen nagyobb betűkkel írták.

Korszakolás

Szigorúan a földrajzi nevek felől közelítve – tehát a kataszter minden egyéb tulajdonságától (pl. utasítások megjelenése, a kataszter szervezete, a térképezés módjai) elkülönítve – három fő korszak állapítható meg:

1. *A kezdetektől 1894-ig:* e korai szakaszban a kataszteri dűlőnevek forrásai a helyi községi vezetőségek (a forrásokban *előjáróság* vagy *választmány*), ezek illetékességét a szabályok többszörösen garantálták. A földmérő mérnöknek vagy a kataszteri szervezetnek nem volt jogosultsága a névanyag módosítására, az utasítások és a rendeletek a konkrét névanyagra vonatkozóan nem tartalmaztak előírásokat.

2. *Az 1894 és 1957 közötti időszak:* a második korszakban a kataszteri szervezetnek erős szerepe volt a névanyag alakításában. A földmérő mérnök jogosítványai megnövekedtek a helyi előjárósággal szemben, a szabályzatok a konkrét névanyagra vonatkozóan is tartalmaznak rendelkezéseket. Különösen figyelemre méltó, hogy a nemzetiségek által lakott vidékek, helységek névanyagát hivatásszerűen formálták magyar nyelvűre, élve mind a fordítási eljárások különböző módjaival, mind új, de már magyar nyelvű névadással. A nyelvi beavatkozások jelentős hatással voltak a teljes magyar földrajzinév-állomány szerkezeti és lexikai tulajdonságaira.

3. *1957-től napjainkig:* a dűlők (és más helynevek) ágazati jelentősége megszűnt, a földrészletek nyilvántartása kizárólagosan helyrajzi számokon alapul; a földrajzi nevek térképi feltüntetése ellentmondó (az elhagyásukat is engedő) szabályozásokon alapul, erősen változó, esetleges és ellenőrizetlen. Az állami földmérés szervezetének operatív szintjein, a földhivatalokban nincs és nem is volt a földrészletek neveivel kapcsolatos, kötelezően végrehaj-

tandó, szabályozott és ellenőrzött tevékenység. A helynévi megírások ugyan megmaradnak a térképek többségén, de ez már korántsem általános, dűlőnevek nélküli munka is átvehető volt. Egymásnak ellentmondó szabályzatok és az emberi tényezők változatossága alakította a névállományt. A modern földmérési térképek névanyaga nem tekinthető hivatalosnak.

A kezdetektől 1894-ig

A kataszteri munkák kezdetét jelentő – az ideiglenes földadórendszert („*földadó-provisorium*”) eredményező – 1850. évi utasításban található a dűlőrendszer eredete.⁶ A mérnök kötelességeinek taglalásában (1. §) olvashatjuk, hogy „...*arra van rendelve, hogy mennél több dűlőt vagy mezőt vegyen fel mérnökileg egészben azon községekben, hol illy felvételek teljesen hiányoznak.*” A kataszteri dűlők definíciójában (5. §) az egyik kritérium a tulajdon név is: *Mezők vagy dűlők alatt általában egy nagyobb darab föld, vagy több egymás mellett alkalmas kerekdedségben fekvő földek tömege értetik, melly természetes vagy mesterséges határral, mint patakkal, utakkal, árkokkal, kerítésekkel sat. vagy a mivelési ágak választó vonalával van körülvéve, s tulajdon névvel bir. ... Részletek (Parthien) alatt pedig, minden egyes birtoknak, természeti határok vagy választó vonalok által bezárt, egymás mellett fekvő földei értetnek. Egy dűlő tehát vagy egyetlen egy nagy, vagy több egymással összefüggő kisebb részletekből áll. A mérnöknek a község dűlői, a községi választmányok által, az akkori tényleges álláshoz képest mutattatnak ki, a mint azok, a dűlők és mezők leírásában s a telekkönyvben felvéve előfordulnak.*

A következő paragrafus a névtelenség vagy az ingadozó, meg nem gyökeresedett névhasználat eseteire írta elő a névadást vagy egy név rögzítését, amelynek forrása ugyancsak a községi választmány, más személy vagy szervezet nem lehetett illetékes: „*Azon esetben, ha*

6 *Instruction zur Ausführung der Vermessungs-Operationen, für das mit allerhöchstem Patente vom 4. März 1850 angeordnete Grundsteuer-Provisorium.* Wien, den August 1850. és *Utasítás a mérnöki munkálatok kivételére az 1850-ik évi martius hó 4-kén kelt legmagasb patens által rendelt földadó-provisoriumhoz.* Bécs, augustus hó 2-án 1850.

a felméréndő dülönnek még eddig tulajdon neve nem volt, úgy a községi választmánytól a dülő leírásakor adott nevezetet kell elfogadni és a felmérési munkálatokban megtartani.”

Monok és Szigetmonostor 1854. évi felmérésének példáin egy mindenféle beavatkozás nélkül átvett névanyag látszik.

Monok, 1854: *Barany szög, Biro rét, Biro retre jaro, Bodzas part, Borju völgy, Csörgő, Darazs völgy, Dobszai hatarra, Falu Gaza, Halom sor vagy sár, Hasznos Cserje, Hosszu hegy, Ingvar, Kaptar, Kenderföld, Kercsi völgy, Köszeg, Kővágó, Lapos, Lapos környéke, Laposra jaro, Lete, Lörinczke, Majorsagi megett, Marha jaronal, Megyes, Megyes allya, Messzelato oldal, Nagy Olah, Nagy Repas, Nagy tabla, Negyven köbles föld, Nyirjes, Olah, Ór hegy, Ór hegy allya, Pap erdeje, Pipiske, Repas allya, Szentés, Szentés allya, Szikszai utnal, Szöllös hegy, Tetlenke, Vajko kútnal, Veg szög, Zsebrik.*

Szigetmonostor, 1854: *Agáczás Kert, Alsó füzes, Alsó hegy közü, Alsó Mercsány, Árgyilus, Berkes, Czigány hegy, Erdő aljai lapos, Erdő meletti Krumpliföld, Felső Füzes nagy, Felső hegy közü, Felső Mercsány, Felső Rétek, Gálbiroi Lapos, Gálbiroi Sziget, Irtvány, Kenderes, Kenderesi káposztások, Kenderföldek, Kert alya, Kis János ere, Kissingi Sziget, Korcsma föld, Közép hegy közü, Makkos kert melléke, Makkos kis Erdő, Medgyes Sziget, Nagy Erdő Felső Széle, Öreg Szerem, Polgárfalusi, Puszta Szöllő hegy, Szeremföldi, Szérius kertek, Sziget vége, Szilos, Szt Endrei Révnél, Szt Endrei ut melléke, Teleki dombok, Tenkely hegy, Új Szerem, Vízkelő.*

A példák a leggyakoribb magyar névadási módok (a/ puszta földrajzi köznévi: *Berkes, Irtvány, Kenderföld, Nyirjes, Szilos*; b/ megkülönböztető előtagból és földrajzi köznévből álló szerkezetek: *Bodzas part, Darazs völgy, Messzelato oldal, Agáczás Kert, Czigány hegy*; c/ birtokos jelzős szerkezetek: *Kis János ere, Pap erdeje, Szentés allya*; d/ motivációjukat vesztett, régen rögzült hangsorok: *Lete, Mercsány, Zsebrik*) mellett találunk nagy való-

színűséggel a hivatali aktushoz kötött, ad hoc névadásokat: *Erdő meletti Krumpliföld, Nagy Erdő Felső Széle.*

Általános gyakorlatnak tűnik az ország számos helyéről vett minták írásmódjai alapján, hogy az ideiglenes kataszter névanyagát a községi előjáróság írásban adta át. Az egyébként precizításra törekvő munkákban meghagyták a dülőneveket a korabeli írásbeliség esetlegeségeivel együtt, a magánhangzók hosszúságjelölésében és a nagy- és kisbetűs szókezdetekben sem egységesítettek.

A névanyag alapvetően helyi jellegét azért szükséges hangsúlyozni, mert egy elterjedt vélemény szerint a kataszteri térképek nevei „idegen inzsellérek”-től származnak.⁷

A részletes felmérések indítását elrendelő 1856. évi utasítás a dülők mellett más helynevekkel is foglalkozik, egyrészt felsorolást találhatunk a 196. §-ban, amely szerint az adóhivatalnak kell a helynevekről kimutatást készítenie (értelmezésem szerint a birodalom azon részén, ahol már korábban is volt részletes felmérés): *„Ueber die Namen und richtige Schreibart der Gemeinden, Ortschaften, Colonien, Fluren oder Riede, der Flüsse, Seen, Bäche, der Berge, größerer Wälder, Alpen, unwirthbarer Strecken etc., hat das Steueramt ein Verzeichniß nach Muster Y für jede Steuergemeinde, ein Jahr vor der Detail-Vermessung anzufertigen.”*⁸ A 372. § pedig külön felhívja a figyelmet a nevek helyesírására, illetve burkoltan arra, hogy az újabb felmérésekben használt nevek az adóhivatalnál rögzített nevekkel egyezzenek meg: *„Alle Namen müssen orthographisch richtig nach dem Verzeichnisse der Riede und sonstigen Benennungen des Steueramtes geschrieben werden.”*

Két magyar adókerületből, a győriből és a kassaiból találtam többé-kevésbé a német eredetűnek megfelelő magyar nyelvű változatot. A győri a nevekre vonatkozóan szó szerinti fordítást ad: *„§ 111. A községek, helységek, puszták, telepítvények, dülők, folyók, tavak,*

7 Pl. KÁZMÉR MIKLÓS *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. Bp., 1957. 9., *Vas megye földrajzi nevei*. Szerk.: BALOGH LAJOS – VÉGH JÓZSEF. Szombathely, 1982. 10.

8 *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. December 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Landes-Vermessung*. Wien, 1856.

*patakok, hegyek, erdők, lakatlan földek havasok sat. nevei és helyes kiiratása felett tartozik az adóhivatal szinte egy lajstromot a mellékelt minta szerint minden adóközség számára a részletes felmérés előtt egy évvel, elkészíteni.*⁹ A mellékelt mintában a dülökre a következő példákat találjuk: „Hosszu földek, Tüskés dülő, Alsó rétek”. A kassai kerületben kiadott dokumentum vonatkozó, a német mintát átdolgozó szövegrészlete utal arra, hogy nálunk nem az adóhivatali kimutatások használata, hanem a nevek széles körének a felmérése van napirenden, és ennek hitelesítője a község előjárója legyen: „§ 108. Miután igen fontos, hogy a járások, helységek, dülők, folyók, tavak, patakok, hegyek, haszonvetetlen darab földek stb. nevei a földképekbe és jegyzőkönyvekbe világosan és tisztán bejegyeztessenek, ugyan azért a községi előjárók különösen arra ügyelni fognak, hogy a mérnök által teljesített jegyzékbe a most nevezett tárgyaknak megnevezései (mennyire ezek a községi határban léteznek) tisztán és érthetően felvétesse; evégett az érintett jegyzék a vég határjárásnál a nevek tisztán történt feljegyzése hitelességül a községi előjárónak aláírásával megerősíteni fog.”¹⁰

A részletes felmérés során tehát nem feltétlenül az ideiglenes földadórendszer megvalósítása során felvett dülőneveket vették át, hanem a határjárás során hoztak létre jegyzéket. A már említett Látrány esetében például az 1854. évi 66 tétel a részletes felmérésben 21 kataszteri dülőre egyszerűsödött. Ugyanakkor pl. Öreglak dülői megmaradtak, a neveket azonban nem betűhíven vették át, képzett és képzetlen változatok egymás mellett élését igazolja, hogy az 1852-ben *Birkásházi, Czigányházi, Kulketi és Nyiresi* alakban rögzített nevek 1858-ban *Birkásház, Czigányház, Kulket és Nyires*, míg a *Szt. kut* és *Szentkuti* nevek épp ellenkezőleg alakultak.

A községek területének helyneveit (szakszóval mikrotoponimákat) bár nem gyűjtötték fel szisztematikusan, már a kezdetektől

megjelennek és a korszak egészében növekvő számban találunk ilyeneket a térképeken. A korai felmérésekben a vízfolyások és a külterületi építmények kaptak nagyobb figyelmet, pl. Nova 1860. évi térképén öt vízfolyás (*Cserta patak, Kerta falu víz, Pajtófői árok, Tőfai árok, Salomfai víz*) és négy major és malom (*Farkaslik major, Bolahida malom, Mikefai malom, Pontoki malom*) nevét találjuk. A nógrádi Pusztagarábon (1867) a hegyek nevei gazdagítják a térképet: *Bakalar, Barkányhegy, Cserepeskő, Gyiczkohegy, Hegyeshegy, Macskás hegy, Talak, Tarcsov hegy, Zsúnyhegy*. A kataszteri dülők és az egyéb nevek felvétele nem ugyanabban a munkafolyamatban történt, más, különböző nyelvi kompetenciával bíró személyek felelősségébe tartozhatott. Rábakócz (1857) térképén a szarka szóval képzett kataszteri dülő neve *Zarkaerdő*, míg a benne levő ház *Sorka ház* alakban jelenik meg. Nagy- és Kisgeresden egy vízfolyás neve dülőnév részeként *Csénye* (~ *Csénye Meléki Rétek, Csényén kívül*), más megírásban *Csénnye* (~ *Csénnye Bach*).

Az első, csaknem két évtizedben a térképek nyelve német, azaz a címlap (pl. *Catastral Gemeinde Monok, Abaujvarer Comitát*), a szelvényeken a kereteken kívüli magyarázó megírások, illetve a kereteken belüli megjegyzések (*als Gut, Kamerateal Fond, Ikervár Gemeinde, Abzugsgraben, Kanal, Wald* stb.), templomcímek (*St. Johann der Täufer*), irányjelölések (pl. *nach Golop*) német nyelvűek. A nem dülőnévi mikrotoponimák körében is gyakori, hogy a név egészét (pl. *Tilalmaser Majerhof, Körmend; Pfaffenmühle, Szászvár; Ziegelhütten, Nagykölked*) vagy csak a köznévi részét (pl. *Sió Bach, Nemeskér; Réptze Fluss, Felsőszakony; Czikota meleti Bach, Salköveskút; Esterházy Mühle, Alsószakony*) német nyelven találjuk meg. Az, hogy a kataszteri dülőnevek forrása a helyi előjáróság, míg az egyéb nevéké nem, nyelvi tekintetben is érdekes ellentmondásokat szülhetett. Keszthelyen (1858) egy katasz-

10 Oktatás a hatóságok és községek részére a földadói szervezési felmérésnél lévő kötelezettségek, valamint az ezzel kapcsolatban álló községi és tulajdonjogi határok igazítása és leírása iránt, a Kassai cs. k. helytartósági osztály területében. Kelt Kassan 1856-ik évi június 29-én.

teri dűlő neve *Mosó ház*, a dűlő nevének motívációját jelentő épület neve viszont *Waschhaus* formában jelenik meg.

Az 1850-es években még viszonylag gyakran találkozunk értelemzavaróan eltorzult szóalakokkal a dűlőnevekben. A hibák jellege arra enged következtetni, hogy az előjáróságoktól írásban kapott dűlőneveket a többnyire osztrák és cseh származású mérnökök magyar nyelvtudás híján nem tudták helyesen elolvasni, nem pedig arra, hogy ők maguk végeztek volna helynévgyűjtést, és rosszul értettek volna vagy idegen hangjelöléssel adtak volna vissza magyar neveket. Az esetek többsége a feltételezett kéziratos forma segítségével feloldható: *Heygi* 'Hegyi' *táblák* (Szeleste), *Gyöngyös melleh* 'mellék' és *Nagy és kis osrtály* 'osztály', (Sárvár), *Vépi ati* 'uti' *düllő* (Salköveskút), *Kát* 'két' *ut kozölli* 'közötti' *düllő* (Körmend), *Vágéis* 'Vágás' *allai dülő* (Rádó), *Tekéucs* 'Tekéncs', (Hahót), *Völgyse* 'Völgyre' *nyulo* (Nemesnép), *Burjanon hivoli* 'kívüli' (Nemesnép), *Küt* 'Kút' *völgyi dülő* (Kehida).

Az 1865. évi utasítás tovább bővíti a felméréndő helynevek körét: „... *die Namen der Ortschaften, Colonien, Pufsten, Prädien, die Namen der Riede und Fluren, dann der Einzeln stehenden Häuser, Fabriken, Hammerwerke, Ruinen, Bergkuppen, Gewässer, Alpen, größerer Waldungen, permanenten Fußsteige; bei Grenz-Sektionen die Namen der benachbarten Gemeinden Kreise und Comitete, dann der Wege mit Angabe der Gemeinden, wohin Sie führen u. s. w. ersichtlich zu machen, weil alle diese Daten später in die Indications-Skizze übertragen werden müssen.*”¹¹ Ezt követve fogalmazzák meg a kiegyezés után önállósuló magyar földmérés első átfogó utasításának vonatkozó szakaszát is: „... *a helységek, telepítvények, puszták, majorságok és düllők nevei, egyes házak, gyárak, hámorok, romok, vizek, nagyobb erdőségek és állandó gyalogutak elnevezései; határvonalakat tartalmazó szelvényeknél pedig a csatlakozó község, kerület, vidék,*

szék, megye és ország neve, erdei, mezei és közlekedési utaknak, valamint azon községeknek nevei, hová ez utak vezetnek, mind pontosan bejegyzendő, hogy ezen adatokat később birtokvázlatba, és térképbe átvenni lehessen. ... A térképezés megfelelő elősegítése, és a földszin alakzatának természetű előállíthatása végett, a felvételi előrajzba továbbá minden kiváló hegycsúcsok elnevezései beirandók, ..., valamint a vidék mindazon nevezetességei és ritkaságai, melyek állandóságuknál fogva a helyszinrajzra nézve érdekes adatokat szolgáltatnak, pontosan felveendő.”¹²

Az utasítás hatására valóban ugrásszerűen megnövekedett a kataszteri térképek névanyaga. Jakabszállás 1879. évi térképén például a helytörténet szempontjából oly jelentős kuttak is névvel vannak feltüntetve: *Biróhalmi ó kút, Biróhalmi új kút, Bokroskút, Dajnakút, Félegyházi kút, Királykút, Orgoványi kút, Rodli kút, Vasadi kút.*

Csongrád (1880) térképén 34 kisebb víznév (fok, morotva, láp) található, pl. *Dávid tó, Döglött Körös, Fehér tó, Fölös, Görbe tó, Görjén fok, Hamis tó, Három ág fokja, Rijes fokja,* valamint több tucat halom, sziget, zug, épület stb.: *Pipis halom, Várhát, Záp tető, Kablát sziget, Radovits sziget, Keselyzug, Zsurmós, Kilenczei csöszház, Szivágyi őrház* stb.

Jogosan merül fel sokakban a kérdés egy-egy terjedelmes, bonyolult bejegyzést látva, hogy vajon a kataszterben ténylegesen használt, élőnyelvi neveket adtak-e meg. Túlnyomó többségében igen, de alapvetően mégis hivatali eljárásról van szó, amikor a község előjáróságai a mesterségesen kialakított egységekre nem találtak névszerű neveket, és olyan nyelvi fordulatokat is meghatározhattak, amelyeknek leginformatívabb motívációját nem a közösségi kommunikációban, hanem az aktuális jogállásban, birtoklásban, hozzáférésben, területszervezési változtatásban találták meg, pl.: *Felső Boki kiosztott legelő* (Aszód), *Harmadik osztály gabona termő* (Kartal), *Új sor alatt közös legelő* (Sopo-

11 *Instruction zur Ausführung der in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. Dezember 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Katastral-Vermessung.* Wien, 1865. § 214.

12 *Utasítás a kataszteri felmérés végrehajtására.* Buda, 1869. 123. §.

nya), *Marczibányi örökösök Lóherés, Marczibányi örökösök Ürmös, Marczibányi örökösök Kaszás* (Dombegyház), *Anyácsa puszta töki része* (Tök), *báró Vécsey felső rész, báró Józsika rész* (Bodroghalom), *Andreánszky I. rész, Szemenyei I. rész* (Istenmezeje), *Taligeti puszta része Taliget és boglári út közt* (Csákvár).

Ugyancsak nyelven kívüli motivációt jelentett, ha élő földrajzi névvel jelölt helyeket célszerű volt külön telekkönyvi egységekbe osztani, például a tulajdonosok nagy száma vagy a különböző irányokból való megközelíthetőség stb. miatt. Így alakultak ki a számozással vagy viszonyító jelzővel megkülönböztetett dülönévi bejegyzések, pl.: *Vizre járó I-ső dülő, Vizre járó II-ik dülő, Vizre járó III-ik dülő* (Vámosgyörk), *Breite Aecker I., Breite Aecker II.* (Szár), *Felső irtás első, Felső irtás második, Felső irtás harmadik* (Hosszúvölgy), *Rétföld keleti dülő, Rétföld nyugati dülő* (Polgárdi).

Bevett gyakorlat volt ott, ahol nagyobb kataszteri egységek alakultak ki, hogy a „dülönév” helyére valójában a nevek egymás mellé rendelése, felsorolása is kerülhetett: *Mákhalom és Pereskút, Belső naplás és Kocsoró part, Pipishalom és Nagy agyagos, Réhely és Szilvásszög, Gyikines és Veres rét, Vontatóhalom, Rókalyuk és Ludastó melléke, Gáspár(szög) és Szilfaszög* (Jászfényszaru, 1883), *Nad Klanczom és Pod Klanczom, Szklopovi Kamen, Szokolovacz és Steinbruck, Szántoer Hotter, Szurduk, Schwarzin, Budzsák és Drenok* (Csohány, 1885). A dülőleírásokban legtöbbször a második és többedik tag nagy kezdőbetűjével is jelzik az egyes tulajdonneveket.

A dülő- és egyéb helynevek pontos, a valószínűségnek és a népnyelvnek megfelelő felvételét a hivatali vezetés a szíven viselte, a nagyobb gondosságra, a fenti rendellenességek kiküszöbölésére és a községi elöljáróság mint hitelesítő szerv megerősítésére számos rendeletet adtak ki. Így például a Pénzügyminisztérium 1874. évi 1902. sz. körrendelete valamennyi felmérési felügyelőségnek nyomatékosan felhívja

a figyelmét a névírás fontosságára, miután a térképek tudományos értékét is hangsúlyozta: „Az előfordult részletes hiányok közül fölemlítetük ... a dülő, valamint helynevezeteknek teljes mellőzése, oly esetben is, hol azok beiktatását a művelet ágak és a tértagozat egyszerű és kiterjedt mérvei igen jól megengedték volna.”¹³

Az 1886. évi 16856. sz. körrendelet szerint az új felméréseknél a „dülő leírásokra nézve ezuttal megjegyztetik, hogy azok mindazon esetekben, melyekben a nép által nem használt illetőleg ismeretlen dülő nevekké tévesen lennének szerkesztve, helyesbitendők, illetőleg ujlag szerkesztendők, azonban mindkét esetben a községi elöljáróságok által aláírandók lesznek”.¹⁴ Az 1887. évi 20813. sz. körrendelet minden korábbi szabályozásnál szélesebbre tárja a felmérendő, térképekre beírandó „különös elnevezéssel” bíró tereptárgyak körét. Eszerint „a dülők a tényleges fennállásukhoz és elnevezésükhöz képest veendő fel. Több dülőnek összevonása közös elnevezéssel mellőzendő”.¹⁵ Találunk is példákat az összevonások megszüntetésére.

A kataszteri térképezés első korszakában a dülőnevek tükrözik az adott község nyelvi viszonyait, a dülőnevek a helység domináns nyelvén vagy nyelvein jelennek meg, mind az ideiglenes, mind az általános kataszter idején. A baranyai Bár nevei kivétel nélkül németek 1854-ből: *Bankthal, Busch, Freifeld, Gelsengibel, Kholwald, Klee Land, Kukuruczthal, Lanafeld, Morast, Mühlbach, Mühlwiesen, Plattenfeld, Razen, Seitenthal, Sembergerhöhe*. Rudabányácska és Pomáz anyagát néhány magyar név mellett a szlovák és a szerb dominálja: *Brezsina, Hirk, Keresztjárá, Lascik, Pod Brehom, Podhalgato, Porvazi, Rudova Csiszczinya, Scobi hruni, Somhegy, Torzsa, Zadna Polyan, Zuhogo*, illetve *Aginoberdo, Czigány, Drenova Megya, Dugacske, Dugidjel, Köhegy, Kratke, Marhacsapás, Mlaka, Muslinovátz, Orlovátz, Pod Aginoberdo, Primlake, Renkocze, Starograblye, Svetli Kamenetz, Szelistye, Tubinkuti lug, Uglárovicza*. Az általános kataszterben sem lá-

13 GÁNÓCZY SÁNDOR – TÖRÖK FERENC: Az „országos kataszteri felmérés” ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye 1870. évtől 1897. év végéig. Bp., 1898. 121.

14 Uo. 161.

15 Uo. 166.

■ A Mincsed és Teremhát néven összevont dűlők szétválasztása. Részlet Tiszadorogma új felméréseinek munkaréséből, 1906 (LTK, Borsod-Abaúj-Zemplén megye 323.)

tunk megszorítást a helynevek nyelvére vonatkozóan, Baranya, Tolna és Veszprém megyék kiterjedt területein német nyelvű helyneveket találunk, a Dráva mellett számos horvátot, és így tovább. A zalai (Tót)Szentmárton dűlői 1865-ből: Bukovje, Csez Grábe, Dol, Dolne Hráztje, Gorne Hráztje, Ivje stuk, Káliská, Kálmán hegy, Korong, Lozsecz, Muzge, Na dol, Pod Hráztics, Pod ivjom, Pod Korong, Pod stukom, Pod Vrti, Ribnyák, Szeliscicza, Veliko polje. A cirill betűt használó nyelvek esetében gyakoribb a latin dűlőnévadat, de számos példa van cirill írásra is, pl. Alsóverecke, Bubuliska (Borhalom), Hribócz (Gombás), Leczfalva (Kislécfalva), Zavadka (Rákócziszállás) falvakban Bereg megyéből.

Beavatkozás a névanyagba – a második korszak

Az első olyan, általam fellelt rendelet a kataszteri térképezés történetében, amely a nevek megválasztását, megformálását és nyelvét illetően rendelkezik, a Pénzügyminisztérium 1894. évi 17506. sz. körrendelete: „Meghagyom

az összes felmérési tisztviselőnek – ideértve a háromszögelőket és határleirókat – hogy a dűlőhely és egyéb elnevezések szabatos és egyöntetű bevezetésére kellő gondot fordítsanak, továbbá, hogy az idegen, nem magyar eredetű neveket kiejtésük, illetve hangzásuk szerint magyarosan írják s hogy a magyar elnevezéseket mindenkor vegyék figyelembe, illetve a midőn a lefordítás lehetséges és a fordítás által a dűlő vagy hely felismerése veszélyeztetve nincs, az illető idegen elnevezés a községi előljáróság által kiállított kimutatás alapján magyarra fordítva vezetendő be a munkálatokba.”¹⁶

1894-től tehát olyan neveket is találhatunk a kataszteri térképeken, amelyek a) magyar nyelvi elemekből szerkesztettségük ellenére sem a magyar nép névadásának a szokásait tükrözik; b) idegen nevek fonetikus átírásai. Párhuzamos névhasználat esetén nem az erősebb közismertség, hanem a nyelv lett a névkiválasztás döntő szempontja. Az 1894-ig keletkezett névadatokról nagy vonalakban megállapíthatjuk, hogy azoknak végső forrása a helyi névhasználat, amit a községi előljáróságnak igazolnia is kellett. A fent idézett ren-

delet értelmében a névanyag meghatározása már nem a község, hanem a „felmérési tisztviselők” (mérnökök) feladata, akik kötelesek a nevek szabatoságáról gondoskodni, csakúgy, mint a nevek minősítéséről idegenség, eredet és fordíthatóság tekintetében. A rendelet értelmében a mérnök köteles gondoskodni a községi választmány által eredeti nyelven megadott nevek magyarra fordításáról is.

Az 1904-ben kiadott újabb átfogó utasítás a dűlőnevek rendszerével és a térképekre beírandó nevek körével kapcsolatban alig változtatott az előzményeken.¹⁷ A 283. § kizárja az azonos dűlőnév lehetőségét. Még több helyen elrendelik a helyesírásnak és a nevek munkarészek közti egyezőségének az ellenőrzését.¹⁸ Az utasításban több esetben szó esik a községi elöljáróságról mint a munkálatok részeséről és az egyes munkarészek záróhelyszínelését aláírásával hitelesítő testületről, de mint a nevek forrásáról már nem.

A dűlőjegyzékre vonatkozó szakasz a nevek nyelvére vonatkozóan még határozottabban rendeli el a fordításokat, egyszersmind a térképekről leparancsolja az idegen elnevezéseket: „67. § [3. bek.] *Dűlőknek idegen nyelvű elnevezései nem kiejtésük, hanem helyesírásuk szerint veendő; ha pedig az ilyen dűlőnevek eredeti értelmük megváltoztatása nélkül a hivatalos nyelven kifejezhetőek, vagy ha a dűlőt a község lakossága többféleképpen, de egymásnak megfelelő fordításban nevezi, úgy a dűlőnév a jegyzékben a hivatalos nyelven írandó, a községi elöljáróságnak a dűlőjegyzékhez csatolandó írásbeli megkeresésére azonban zárjelben (sic!) a nép nyelvének megfelelő, leginkább használatos elnevezés is kiteendő, megjegyeztetvén, hogy utóbbi elnevezések a térképek kivételével a többi összes munkarészekbe is bevezetendő.*”

A rendelet és az utasítás nem ad szempontokat, módszertani útmutatót a névanyag nyelvi minősítésére, segédanyagokat, támpontokat a fordítási művelet támogatására, és nyelvi ellenőrzést sem rendel el. Az a szemlélet uralkodik, hogy az egyszerű nyelvi kompetencia elégséges

az utasítás végrehajtásához. Bár az elöljáróságnak továbbra is alá kell írnia a dűlőjegyzéket, a helyzet megfordult: azt a mérnök készíti el, és az elöljáróság élhet írásbeli kifogással.

A korszak névirásának legjellemzőbb vonása a helynevek magyarosítása lesz. A leggyakoribb módszer a tükörfordítás: *Bikaler Feld* > *Bikali föld*, *Freifelder* > *Szabadföld*, *Halterberg* > *Terelőhegy*, *Kalvarienberg* > *Kálváriahegy*, *Neufeld* > *Újföld*, *Rehfuss* > *Özláb*, *Spatzennest* > *Verébfészek*, *Tofäer Aecker* > *Tófüi szántók*, *Vékenyer Wiesen* > *Vékényi rétek* (németből, Hegyhátmaróc, Baranya megye); *Gornje berdo* > *Felső hegy*, *Kod hraszta* > *A tölgnél*, *Kod prala* > *Mosónál*, *Meszárszki put* > *Mészáros út*, *Mosztar* > *Hidas*, *Na berdo* > *Hegyre*, *Stran* > *Oldal*, *Szilváski dolje* > *Szilvási völgy*, *Szokolovác* > *Solymos*, *Veliko polje* > *Nagy mező* (horvátból, Kökény, Baranya megye); *Dolinka* > *Völgy*, *Dolno pole* > *Alsó mező*, *Hrachoviska* > *Borsós*, *Leština* > *Erdőség*, *Nad zrubenou studničkou* > *Kútvágás fölött*, *Rubaniska* > *Irtvány*, *Sigetky* > *Szigetek*, *Staré vinice* > *Öreg szőlő*, *Zahumenice* > *Kertek mögött* (szlovákból, Galgaguta, Nógrád megye).

Még akkor is éltek a névelemek szerinti fordítással, ha a fordítás a magyar névadási mintáktól teljesen elütő alakokat eredményezett, pl. *Kod hraszta* > *A tölgnél*, vagy ha a név motivációját nem ismerhették kellőképpen, mivel a művelet a helyiek közreműködése nélkül történt: Kökényben a horvát *Meszárszki put* a misére járó utat jelenti, és nem a mészáros szó van benne. Bonyhádön a *Kleinhäusler Hutweide* névből *Kisházás legelő* lett, noha nem kis házak adták a név motivációját, hanem a tulajdonosok zsellér (*Kleinhäusler*) jogállása. Závodon a *Roszkopf* (> *Lófej*) szóban a *kopf* domborzati vonatkozást, tetőt, magaslatot jelent, nem fejet, és további számtalan példát lehetne hozni a tökéletlen fordításokra.

Magyarosabb, de a név eredetétől még messzebb vivő megoldásokat szült egy-egy névelem kiemelésének és magyar képzővel való ellátásának ugyancsak gyakori módszere:

17 *Utasítás az országos kataszteri felmérés végrehajtására*. Bp., 1904. 141. §.

18 Uo. 233. és 324. §.

Bienkopf > Méhes, Kopfäcker > Fejes (Bonyhádvarasd), Kohlblatte > Szenes, Spatzenküppel > Verebes (Mucsi). Sokszor a hangzásbeli hasonlóság alapján választottak új nevet: Loch > Luk, Riessberg > Réz-hegy (Alsónána), Dolnje jezero > Alsó ezeres (Felsőcsatár).

Az esetek mintegy felében látunk példát arra, hogy a községi elöljáróság élt a lehetőséggel, és a dűlőjegyzékbe zárójelben felvettette az élő helyneveiket.

Mind az utasítás, mind a Pénzügyminisztérium 1895. évi 25979. sz. körrendelete nyo-

matékosan felhívja a figyelmet a helyesírásra. A második korszakban érezhető lett az igény arra, hogy a helyneveket köznyelvi alakra formálják át, amit a mérnök a fordításokhoz hasonlóan szabadon meg is tehetett.

Az 1943. évi utasítás minden korábbinál bővebben szól a dűlőjegyzékről, a neveket illetően lényegében a korábbi utasítás és a körrendeletek szövegrészeit szerkesztették egybe, kis finomításokkal (83. §), hatása azonban a világháború, majd az azt követő átrendeződés miatt már nem mutatható ki.¹⁹

10	Nyires (Brixina)	566	603
11	Almafa alatti (Pod Jabuka)	604	623
12	Kavicsos (Kamenje)	624	645
13	Rétek (Sinokovic)	646	650
14	Alsó ezeres (Dolnje Jezero)	651	656
15	Külső kavicsos (Vanje kamenje)	656	630
16	Rézes (Prorizbe)	691	752
17	Horvát irtás (Horvatski kerc)	753	774
18	Fenyves alatti (Pod Borjem)	775	837

■ Kétnyelvű dűlőjegyzék. Részlet Felsőcsatár kataszteri dűlőjegyzékéből, 1913 (LTK, Vas megye 44.)

31	Rókavölgy (Fuchslösch)
32	Akló (Pferch)
33	Halászántók (Grenzried)
34	Kutas (Brunnenacker)
35	Rétisántók (Wiesenacker)
36	Kápolnás (Kappelberg)
37	Pálylordűlő (Haltergräber II.)
38	Közép dűlő (Mittelried)
39	Nyomtató (Treffplatz)
40	Mocváras (Maraszbäcker)

■ Kétnyelvű dűlőjegyzék. Részlet Keszőhidegkút kataszteri dűlőjegyzékéből, 1925 (LTK, Tolna megye 43.)

Jogszabályi háttér nélkül – a harmadik korszak

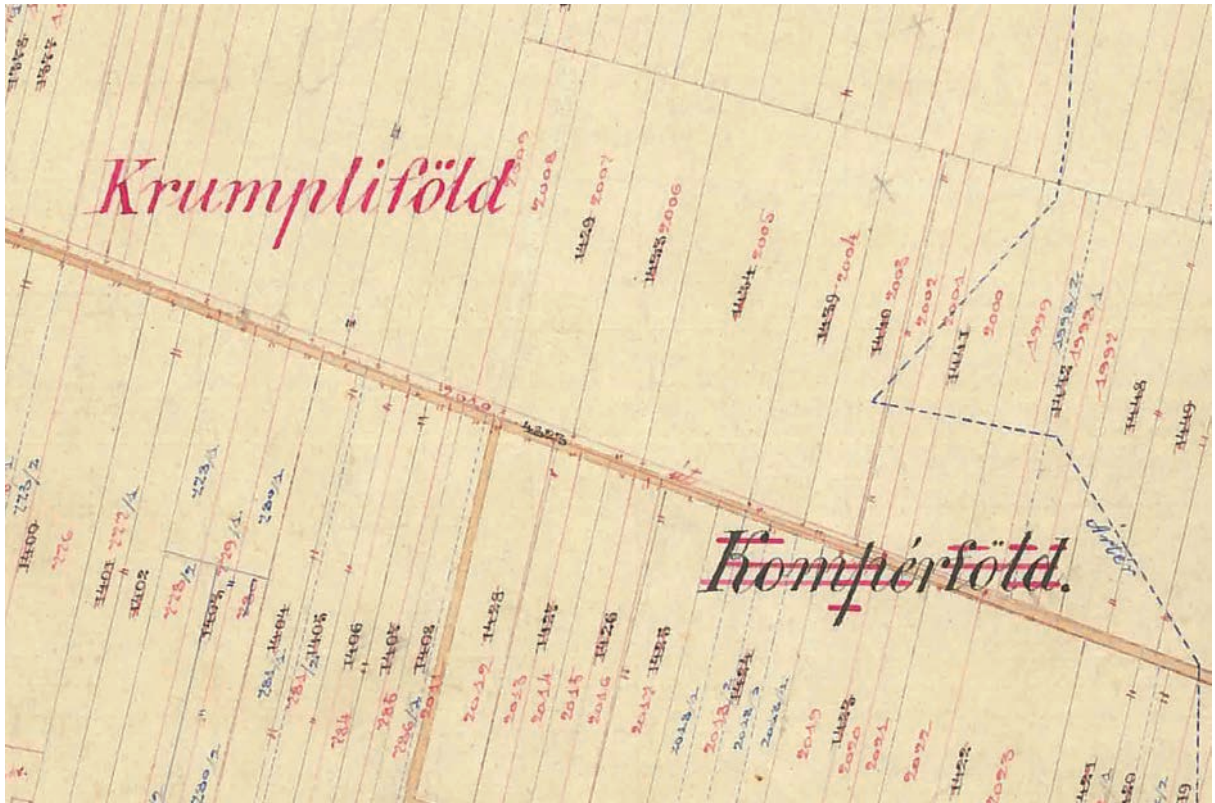
Az ingatlan-nyilvántartás modern rendszerének 1957. évi bevezetésével a dűlő mint közigazgatási kategória megszűnt, a dűlőnevek sem a tulajdoni lapoknak, sem más munkarésznek nem tartalmi elemei, és a térképeken való megjelenésük is esetleges. A szabályzatok – még amelyik szól is a dűlőnevek feltüntetéséről – nem írnak elő a földmérési alaptérképek készítésével megbízott földhivatalok részére földrajzi nevek nyilvántartásával kapcsolatos munkát. A földnyilvántartási adatokról és a külterületek felméréséről szóló 1962. évi utasításokban, illetve a felmérésnek a területjegyzékről és a kataszteri telekkönyvről szóló fejezetében meg sincsenek említve a dűlőnevek, jelezvén, hogy már nem részei a nyilvántartásnak.²⁰ Az utóbbi szól arról, hogy a vízfolyásokat és a közhasználatban lévő dűlőneveket a mérési vázlatokra és átnézeti térképekre be kell írni, sőt a nevek esetleges történeti és nyelvészeti jelentőségére is felhívja a figyelmet, ám sem módszert, sem semmilyen elvárást nem fogalmaz meg, azaz alapvetően a felmérést végzők mérlegelésére bízta a névírást.²¹

Az 1973-ban kiadott, utólag F. 1. kóddal el látott szabályzat egyetlen pontban, általánosságokban rendelkezik a mikrotoponimákról:

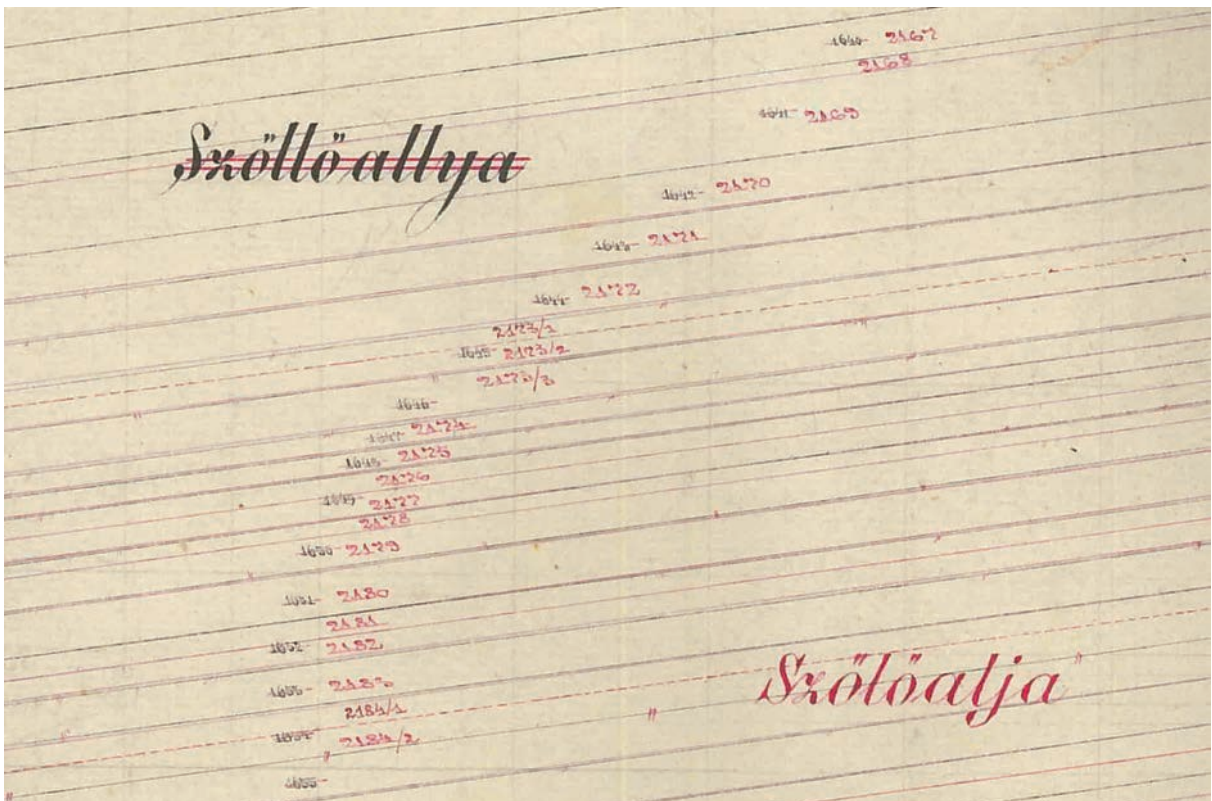
¹⁹ Utasítás az országos kataszteri felmérés végrehajtására. Bp., 1943.

²⁰ Az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal elnökének 207/1962. (T.6.) ÁFTH számú utasítása a földrendezéssel nem érintett területek földnyilvántartási adatainak rendezéséről. Bp., 1962; Utasítás a községek és városok külterülete felmérésének végrehajtására. Bp., 1962.

²¹ Uo. 20. §.

■ Köznyelvire formált dűlőnév. Részlet Rakamaz új felméréseinek munkaréséből, 1903 (LTK, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 165.)

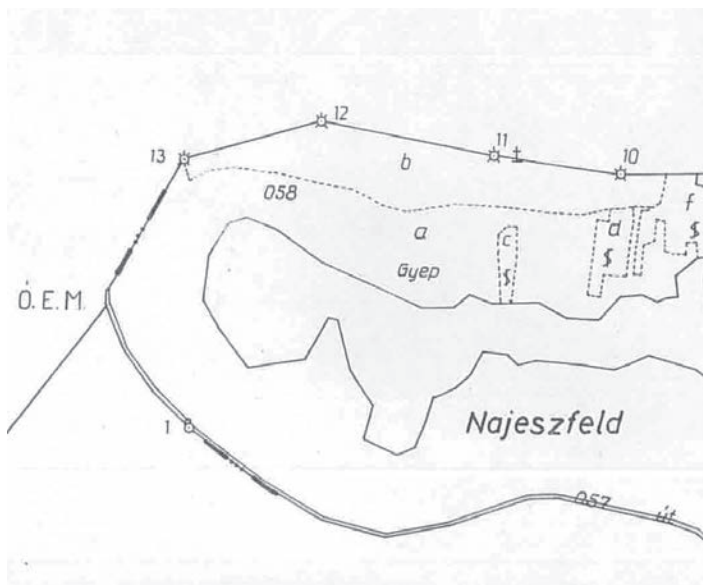

■ Helyesírási felülvizsgálat. Részlet Szerencs új felméréseinek munkaréséből, 1909 (LTK, Borsod-Abaúj-Zemplén megye 299.)

„a földrajzi nevek írására vonatkozóan a „Földrajzi Névtár”-ban (é.: Földrajzinév-tár I.) szereplő elnevezés az irányadó. A Földrajzi Névtárban nem szereplő földrajzi neveket, a belterületrészek, külterületi gazdasági központok elnevezését és a dűlők nevét a szóhasználatnak megfelelően ... kell megírni.”²² A szóhasználatnak megfelelő nevek megállapításának módjára itt sincs utalás. A melléklet kizárólag az objektumféleségekhez rendelt írásmintákkal (betűfajta, -méret és szövegstílus) foglalkozik, mintáiban elavult helyesírással (pl. *Cselöte patka*).²³ Az F. 3. szabályzat melléklete, továbbá az F. 7. és ennek melléklete korszerű és alapos név- és helyesírási tudnivalókat tartalmaz.²⁴ A nevek

széles körének feltüntetését írják elő, ott, ahol van hivatalos forrás (pl. településrész, vasútállomás), annak megfelelően, egyéb kategóriákban, pl. vizek, területek, dűlők esetében – ismételten – a közhasználatnak megfelelően. Érdekes módon a nemzetiségi nevekre a magyar hangjelölés szabályait tartották irányadónak („*Szoneperk, nem Sonneberg, Dolgolescšije, nem Dolgoleščije*”).

A jó és alapos szabályzatok (immár csak a térképre vonatkozóan) végül megszülettek, de a végrehajtásról nem intézkedtek, a földhivatalokban nem volt erre apparátus, így a szabályzatok alig érvényesültek. A mai föld-

■ Nemzetiségi dűlőnév (Neues Feld) magyar hangjelöléssel. Részlet Ófalu külterületi átnézeti térképéről

mérési alaptérképeken leggyakrabban az utolsó hivatalos kataszteri térképek névanyagát látjuk, amelyeken a helyesírási változások is csak ritkán vannak átvezetve. Ugyancsak gyakori a korábbi névanyag redukálása, sőt számos térképről, pl. Budajenő, Pilisborosjenő, Szentkirályszabadja, Szigethalom földmérési alaptérképéről teljesen hiányoznak a nevek. Az 1:10000 méretarányú külterületi átnézeti térképek között még több a névtelen, így pl. Budakeszi, Okorág, Szigethalom esetében. A legkritkább az, amikor az új felmérések során térképi használatra új, közhasználatban lévő dűlőneveket felvettek.

22 Szabályzat a földmérési alaptérképek készítésére. Bp., 1973.

23 Szabályzat a földmérési alaptérképek készítésére. Minták és mellékletek I. Bp., 1974.

24 F.3. szabályzat az egységes országos térképrendszer földmérési alaptérképeinek készítésére. Mellékletek. Bp., 1976. 44–62.; F. 7. szabályzat az egységes országos térképrendszer földmérési alaptérképeinek készítésére. Bp., 1983. 71–73.; F. 7. szabályzat az egységes országos térképrendszer földmérési alaptérképeinek készítésére. Mellékletek I. Bp., 1983. 41–54.

SCHMIDT ANIKÓ

Kataszteri adathamisítás Ochodnicán

1900 második felében különös ügy került a képviselőház elé: a vádak szerint az ochodnicai (Trencsén vármegye) körjegyző a kezelésében lévő kataszteri telekkönyvet és birtokívet meghamisította, amikor Grissza András tizenhárom kataszteri holdnyi birtoka helyett csupán hét holdat vett fel, miközben az adót az elhagyott hatholdnyi földterület után is feltüntette.¹ Vizsgálat indult annak kiderítésére, hogy a vádak megállják-e a helyüket, és ha igen, az eset hátterében hanyagság vagy választójogi csalással összefüggésbe hozható, szándékos adathamisítás áll-e. A körjegyzővel szemben eljárást szorgalmazó néppárti képviselők – Zmeskál Zoltán és Molnár János – úgy vélték, az adathamisítás összhangban van a Trencsén vármegyében egyébként is úton-útfélen tapasztalható választási visszaélésekkel, amelyek arra irányultak, hogy a választói jogosultság minél szűkebb kör privilégiuma maradjon.

Választójog a dualizmus második felében

1875 és 1910 között a választások feltételeit az 1874. évi XXXIII. törvénycikk határozta meg. Eszerint minden 20. életévét betöltött, Magyarországon született férfi, ha nem állt gyámság alatt, nem volt büntetett előéletű, katona, pénzügyőr, csendőr vagy rendőr, továbbá nem rendelkezett adóhátralékkal, választásra jogosult volt, ha a törvényben meghatározott vagyoni vagy szellemi cenzussal rendelkezett. A korábbi, 1848:V. választójogi törvénycikkkel szemben komoly előrelépés volt, hogy megszűnt a régi

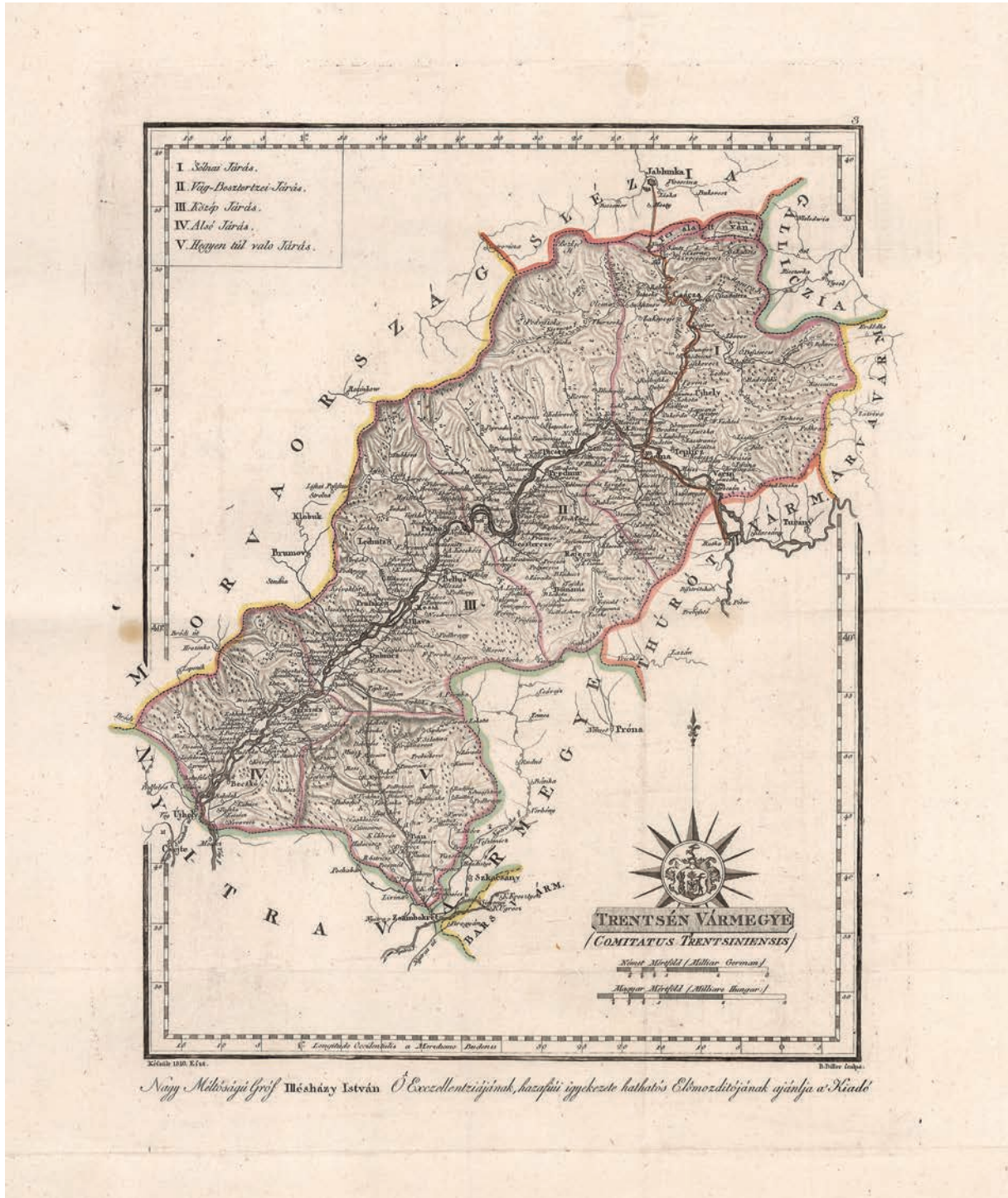
jogra – az 1848 előtt fennállt rendi kiváltságon – alapuló választói jogosultság: aki ezzel rendelkezett, megtarthatta, ám utódaira már nem örökíthette. A szélesebb választói kör bevonását célozta az az intézkedés, amely a választójog megszerzését már nem közvetlenül a ház- vagy földbirtokhoz, illetve a tókerész utáni jövedelemhez kötötte, hanem a censusok megállapításakor nagyrészt az adóalapot és a kivetett adókat vette figyelembe. Ez lehetővé tette, hogy a földtulajdon mellett megfelelő nagyságú föld-, ház- és jövedelemadóval is szavazati joghoz lehessen jutni. A vagyoncensusok közül természetesen továbbra is a földbirtok volt a legfontosabb. A földcensus a városokban olyan föld volt, amelyre 16 forint tiszta jövedelem után vették ki az adót, vidéken pedig a változó nagyságú, úrbéri értelemben vett $\frac{1}{4}$ telek után fizetett földadót jelentette (3–4. §). A községeknél nagy aránytalansággal járt, hogy a negyedtelkes birtokcenzust a földadócenzussal cserélték fel, a földadóminimum azonban szintén jelentősen különbözött az ország egyes részein.²

Az ochodnicai eset

Trencsén vármegye központi választmányára – a többi vármegyei választmánytól eltérően – minden községben megjelölte, kinek a negyedtelkét tartja irányadónak a földcensus meghatározásában. Az eljárás elvben a fent említett törvénnyel összhangban volt, a gyakorlatban azonban számos kivetnivalót hagyott maga után: a munkálatból például esetenként ki-

1 A település neve több alakban is előfordul: 1899-ig Ochodnicza, ma Ochodnica, Szlovákiában. Magyar neve Ösvényes, de így ritkán hivatkoznak rá. Ochodnyica, Ocsádnicza formában is találkozhatunk vele. Az 1896–1901. évi országgyűlés kataszteri vonatkozású eseményeire l. a *Catastrum* előző számában megjelent cikkemet: *Harc a földadó leszállításáért. A kataszter ügye az 1896–1901. évi országgyűlési ciklusban.* 6. (2019) 2:30–39.

2 Az 1874:XXXIII. tc. online is megtekinthető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>. A dualizmus kori választójogról bővebben: *MAGYAR KATA: Megtámadott képviselőválasztások 1905-ben Budapest II. és IV. kerületében.* *Fons*, 23. (2016) 4:408–409.

■ Trencsén vármegye megyetérképe Görög Demeter Magyar Átlás című megyetérkép-sorozatából, 1810. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára /= MNL OL/, S 164 – No. 7.)

maradt a községek osztályozása, a negyed telek nagysága, ennek hiányában pedig nehéz volt eldönteni, hogy a meghatározott cenzus helyes-e. Trencsén és Nyitra vármegyékben 1899-ben egyébként is nagy küzdelmek folytak a választói cenzus körül, olyannyira, hogy

egy-egy községekben háromszor is elvégezték a választók összeírását. Mindez számos feljelentéshez, panaszlevél megírásához vezetett. Az ochodnicai esetet először 1900. január 23-án tárták a nyilvánosság elé. Az Alkotmány című lapba beérkezett olvasói levél szerint „a

4., A közigazgatás
 egyes ágainak törvény,
 vagy ministeri rendelet
 által még nem szabályo-
 zott részeiben mily tör-
 vényhozási, vagy komu-
 nyi intézkedések szük-
 sége merült fel?

4., [A földadományilvántar-
 tás érdekében kiemelendő-
 nek tartja a bizottság, hogy
 oly községeknek, melyek
 bámmely okból új földado-
 sorozati munkálatokat
 elkövetni kénytelenek,
 az itteni segítségére való
 tekintettel részben rész-
 ben segély nyújtassék,
 részben pedig a kérvittel
 járó költségekre több év
 alatt kamat nélkül vissza-
 térítendő előleg a kincstár
 által nyújtassék.]

■ Részlet Trencsén vármegye közigazgatási bizottságának Széll Kálmán miniszterelnökhöz felküldött 1900. évi jelentéséből (MNL OL, K 26 - 1901 - XXX. - 1236.)

központi választmány állítólag a III. osztályba sorozta Ochodnicát (de ez feltüntetve nincs). Mennyit tesz ki egy negyed telek, azt a közpon- ti választmány nem írja, egyszerűen 5 korona 98 fillért³ állapít meg adóminimumképpen, és valami Grisza András negyed telkére utal, de

hogy ennek negyed telke van-e vagy több, ezt kitüntetve nem látjuk: így nyolcvan választóból lesz ő [kiemelés az újságcikkben].” Mindez tehát azt jelentette, hogy a cenzust olyan magas adóban határozták meg, amellyel a településen több tucat ember elesett a választójogtól. Az

3 Az osztrák–magyar korona a Monarchia pénzneme volt, amelyet 1892-ben vezettek be, de csak 1900. január 1-jétől lett kötelező a koronában való számítás. A koronaértéket Magyarországon az 1892. évi XVII. törvény határozta meg, egy korona értékét fél forintban jelölve ki. A korona váltópénze a fillér volt, egy korona 100 fillért ért. Habár a koronában történő számolást kötelezővé tették, az áttérés nagyon lassú volt, és sokan a monarchia összeomlásáig forintban számoltak, a kétkoronást forintnak, a kétfillérest krajcárnak hívták.

ochodnicai mintatelek nagysága ebből a bejelentésből nem derül ki, más Trencsén vármegyei községekben azonban a telek nagyságát is eleve túlzóan állapították meg. A laphoz beérkező panaszlevelek szerint Apátfalu és Nagykubra esetében például az úrbéri negyedtelket 16 katasztrális holdban állapították meg, amivel kapcsolatban a cikkíró is megjegyezte, hogy ez lehetetlen, ilyen úrbéri negyed telek az egész országban nincs, valaki nyilván hibázott a dologban.⁴ Trencsén egyébként az ország legszegényebb régióihoz tartozott: a vármegye közigazgatási bizottságának 1900. évi jelentésében például azt javasolták a Miniszterelnökségnek, hogy tekintettel az ottani települések rossz anyagi helyzetére, azokat a községeket, amelyeknek bármilyen okból kifolyólag új földadó-sorozati munkálatokat kell elkészíttetniük, az állam a megvalósulás érdekében részben segéllyel, részben pedig többéves futamidőre visszafizetendő, kamatmentes előleggel támogassa.⁵

Hamarosan kiderült, hogy Ochodnicán a földadócenzushoz mintaként kiválasztott Grissza András telkének nagyságával kapcsolatban egymásnak ellentmondó adatok vannak feltüntetve: a kijelölés során az adót – kerekítve 6 koronát, azaz 3 forintot – a kataszteri telekkönyvben és birtokívben is szereplő 13 hold után vették fel, ám a föld nagyságát már csak hét holdnak tüntették fel. Mindez hét

■ Zmeskál Zoltán (1841–1921) néppárti politikus. A kép forrása: Geni – A MyHeritage Company (<https://www.geni.com>).

holdnyi telekhez képest aránytalanul magas adót eredményezett, a megállapított cenzussal pedig Ochodnicán jelentősen lecsökkent a választásra jogosultak száma.⁶ A vármegyéhez, az alispánhoz, a belügyminiszterhez és a Kúriához érkezett lakossági bejelentést követően megkezdődött az ügy kivizsgálása, ám az eset igazi országos nyilvánosságot akkor kapott, amikor a helyiek az erről szóló beszámolót elküldték Zmeskál Zoltán (Árva

4 A választói census. *Alkotmány*, 5. (1900) 20:3–4.

5 Trencsén vármegye közigazgatási bizottsága által az 1900. évről szerkesztett éves jelentése. A jelentést Osztrólczy Géza (1869–1952) főispán 1901. március 12-én küldte el Széll Kálmánnak. MNL OL, K 26. Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok (= K 26) 1901 - XXX. - 1236. 5. A korabeli szövegrészeket a mai helyesírásnak megfelelően, a nyelvi sajátosságokat megtartva adom közre. Ezúton is köszönöm Lengyel Beatrix és Gaskó Judit szíves segítségét a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában őrzött, a cikkhez kapcsolódó képviselők felvételeinek felkutatásában.

6 586. országos ülés (1900. június 13.). *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* (= KN) I-XXXVII. Bp., 1897–1897. XXIX:294.

vármegye, Bobró) képviselőnek, aki felkarolta az ügyet.⁷

Zmeskál – néppárti politikus lévén – gyakran került összeütközésbe a hatóságokkal: 1897 májusában például a képviselőház mentelmi bizottságának kellett összeülnie miatta, mert a trencsényi királyi törvényszéken Rada Ignác szolgabíró nyílt színen felpofozta, majd hivatalában sértegette, amiért az a Várnában (Varín, Szlovákia) tartott néppárti gyűlést előbb kontrollálni akarta, az indulatok elszabadulása után pedig feloszlatta. Mindezért a trencsényi királyi törvényszék 1897. április 10-én kelt, 1734. számú felterjesztésében hatóság elleni erőszakkal és nyilvános becsületsértéssel vádolta tettestársával, Rakovszky István képviselővel együtt, és mindkettőjük mentelmi jogának felfüggesztését kérte.⁸ Három évvel a történetek után a politikus kapott az alkalmon, hogy újra felhívja a képviselőház figyelmét a Trencsén vármegyei visszasságokra. A hozzá beérkező levelet 1900. június 13-án olvasta fel a parlamentben. A levélíró, mivel legalább 70 embert megfosztottak a választójogától, azonnal feljelentette a körjegyzőt a hatóságoknál, annál is inkább, mert az a birtokívek kiadását megtagadta. „A Magyar Királyi Kúria hivatalosan kérte be a kataszteri birtokívet és meggyőződött róla, miszerint a jegyző hamisságot követett el. A Kúria azt mondja: a feljelentőnek igaza van, mert a hivatalosan bekért adatokból kitűnik, hogy a jegyző 13 holdból hetet csinált,

az adót meg egészben felvette. [...] A központi választmány [...] a jegyzőt igazolásra szólította fel. Nos – mit írhatott egyebet – csak tagadott mindent. Aztán jött a Belügyminisztériumtól a rendelet, hogy vizsgálatot indítsanak. [...] A jegyző eltagadni nem tudta, hogy kevesebbet vett fel hat holddal, mint amennyi bent van a birtokívben és a telekkönyvben. Kifogása csupán abból állott, hogy tényleg többet nem bír, ami nem igaz, de arra a kérdésre, hogy miért vette fel az egész adót, miért nem hagyta ki az adóból is a felét, felelni nem tudott. Elég az hozzá, hogy ennél a vizsgálatnál egyéb nem történt.” Zmeskál hangsúlyozta: a levélből világosan kiderül, hogy nyilvánvaló mulasztása ellenére a körjegyzőt még nem büntették meg. Ugyan a feljelentés nyomán fegyelmi eljárás indult, a belügyminiszter nem mentette fel a körjegyzőt állásából, ami hiba: így a trencsényi viszonyokat ismerve, eltussolják majd az egész ügyet. Jogosnak érezte a levélíró felvetését: „Hiszen ez hivatalból üldözendő büntett, mert ha egy jegyző 13-ból tud csinálni hatot, akkor 13-ból 130-at még könnyebb csinálni. Milyen megbízhatóság van az ilyen hivatalnoknál? Ily formán büntetlenül akármit követhet el. De nem is fél senkitől, sem a főszolgabírótól – puszipajtások –, sem az alispántól. Van is azért példás közigazgatás nálunk.”⁹ A képviselő egyúttal felhívta a figyelmet, hogy a Trencsén vármegyei közigazgatás vezetői a belügyminiszteri rendeletekkel szemben is kínai bokszeres módjára

7 Zmeskál Zoltán (1841–1921) Zmeskál Móric császári és királyi kamarás és Hámos Johanna fia. Apja az 1860-as években Árva vármegye főispánja volt. Tanulmányait a bécsi Theresianumban, majd a jénai egyetemen végezte. 1860-ban a námesztói járás (Árva vármegye, Okres Námestovo, ma Szlovákia) szolgabíróvá választotta. A provizórium idején lemondott tisztségéről és előbb az emigráció, majd a lengyel forradalom ügyében ténykedett. 1869-ben az alsókubini kerület (Árva vármegye, Okres Dolný Kubín, ma Szlovákia) Deák-párti programmal képviselővé választotta, de 1870-ben az Árva megyei alispáni posztért lemondott mandátumáról. Az alispáni hivatalból Tisza Kálmán belügyminiszter hamarosan felfüggesztette, ezt követően gazdaságának élt. 1894-től újra aktívabb közéleti szerepet vállalt az egyházpolitikai törvények kapcsán. Az időközben protestánsból katolikus hitre tért Zmeskált 1896-ban és 1901-ben egyaránt néppárti programmal választották képviselővé. Felesége Pongrácz Ludmilla (1845–1921) volt, akitől két fia született: József (1868) és Zoltán (1877–1942). Előbbi Mayer Terézt, utóbbi Kóczán Mártát vette feleségül. Zmeskál Zoltán 81 évesen, 1921. június 3-án hunyt el, és Leštínben helyezték végső nyugalomra. Életrajzi adataira vonatkozóan l. *Országgyűlési almanach 1897–1901. Rövid életrajzi adatok a Főrendiház és Képviselőház tagjairól*. Szerk.: STURM ALBERT. Bp., 1897. 384. és *Országgyűlési almanach 1901–1906. Rövid életrajzi adatok a Főrendiház és Képviselőház tagjairól*. Szerk.: STURM ALBERT. Bp., 1901. 400. Zmeskál Zoltán, felesége és ifjabb Zmeskál Zoltán gyászjelentéseire l.: Pannon Digitális Egyesített Archívum (PANDeA), Gyászjelentések (<https://dspace.oszk.hu>). Zmeskál Zoltán családfája kutatható még: Geni – A MyHeritage Company (<https://www.geni.com>).

8 A jelentés elolvasható: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. (=KI) I–XXXVIII. Bp., 1897–1901. VII:58.

9 A kiszucaújhelyi főszolgabíró ebben az időben Haydin Imre volt. *Magyarország tisztai cím- és névtára* (=MTCN), 19:1900. 209.

szembehelyezkednek.¹⁰ Mindezért interpellációt nyújtott be a belügyminiszterhez, amelyben megkérdezte, van-e tudomása a nevezett ügyről, és ha igen, szándékában áll-e a Magyar Királyi Kúria végzése alapján saját hatáskörében intézkedni, hogy az illető körjegyző ellen megindított fegyelmi eljárás a lehető legrövidebb időn belül befejeződjön és hivatalból büntető eljárás indulhasson ellene?¹¹

Széll Kálmán miniszterelnök, belügyminiszter 1900. november 16-án válaszolt a felvetésre, amiből kiderült, hogy a hivatalos okmányokban valóban eltérés mutatható ki, ami azonban nem egyedi eset, és jelenleg vizsgálják, kinek a hibájából történt. *„Trencsén vármegye Ochodnica községe a harmadik osztályba lévén sorozva, a földadó minimumának megállapítása alkalmával az határozatott el, hogy ott az egész úrbéri telek 19 magyar holdból áll, következőleg egynegyed úrbéri telek öt katasztrális holdat tesz ki, mint az interpelláló képviselő úr és a panaszló is, aki folyamodást adott be ezen eljárás ellen, szintén állítja. Minthogy pedig a panaszló szerint a körjegyző egy Grissza András nevű választónak vette fel egynegyed telkét mint legkisebb adóval bírót, holott, mint mondatik, ennek birtoka 13 katasztrális holddal van feltüntetve, pedig csak öt holdat bír, minthogy a 13 holdnak adója 2 forint 99 krajcár volt, míg az öt holdé csak 1 forint 50 krajcár lenne, tehát a t. képviselő úr állítása szerint mindazok, kik ezen maximum és minimum közé estek, a választójogosultságból ki lettek volna zárva; és hogy ez eszközöltethessék, a körjegyző okmányhamisítást követett el. Ennek ellenében van szerencsém a következő tényállást konstatálni. Itt van előttem egy kúriai ítélet – mert az illető felfolyamodással élt és így került az ügy a Kúria elé –, amely ítélethez csatolt okmányok és kataszterei is azt igazolják, hogy Grissza Andrásnak birtokterülete tényleg 12 holdnak, nem pedig öt holdnak van feltüntetve. Igaz, hogy azt is konstatálják az iratok, hogy az Ochodnica község-*

ben lévő legkevesebb adóval megrótt egynegyed úrbéri telkeket feltüntető kimutatásban, amely 1899. évi december elsején lett kiállítva, Grissza Andrásnak telekkiterjedése, eltérően a kataszteri birtoktól, 12 holddal van feltüntetve, holott az amott csupán 6 katasztrális holddal van felvéve. Ez is tökéletesen igaz. A körjegyző azonban azt állítja a Kúriához csatolt adataiban, melyek nem hamisítottak meg, hanem amint előbb említettem, a felfolyamodás folytán terjesztettek oda fel, hogy Grissza András örökösének bizonyítványa – mert időközben Grissza András elhalt – és más adatok alapján is kétségtelen, hogy nem 12 holddal, hanem csak öt holddal bírt annak idején Grissza András, és bírnak annak örökösei is. Kétségtelen tehát, hogy itt eltérés forog fenn, és ilyen eltérések előfordulnak, hogy a kataszteri birtokív nemcsak a telekkönyvtől eltér, hanem egyéb okiratoktól is. Az a rendelet, amelyet kiadtam, azt mondja, hogy a földadó minimumát nemcsak a kataszteri ívekből, hanem eltérés esetén más hiteles adatokból és azoknak alapján kell megállapítani. Ezek szerint pedig csakugyan 6 és egynéhány négyszögöl holdnyi területtel bír Grissza András. Ennek következtében én leadtam ezt az egész ügyet még egyszer jelentés és eljárás végett az illetékes hatóságokhoz. A főszolgabíró meg is hozta a végzést első fokon és a fegyelmi eljárást nem vélte elrendelendőnek. Jelenleg másodfokú elhatározás elé megy a kérdés, de itt még határozat nem hozatott.”¹²

Zmeskál a válaszában örömmel konstatálta, hogy a miniszterelnök – elődeivel ellentétben – alaposan kivizsgálja az ügyet, és ennek befejezésével fog végleges választ adni a beadott interpellációra. Ugyanakkor vázolta az ügymenetet, jelezve, hogy véleménye szerint hogyan fog a vizsgálat Trencsén vármegyében elakadni: a miniszterelnök az ügyben ír Osztróluczky Géának, Trencsén vármegye főispánjának, aki tapasztalatlan fiatalember lévén, Baross Jusztin alispánhoz küldi az ügyet, és mivel „a

10 Utalás az 1900. május 18-án kirobbant bokszerláadásra, amely a Kínában egyre nagyobb befolyást szerző európaiak ellen irányult. A felkelők tönkretették a vasút- és távíróvonalakat, megölték több mint 3000 keresztényt, és minden külföldi fejére vérdíjat tűztek ki. A lázadást az európaiak 1900 augusztusára leverték.

11 586. országos ülés (1900. június 13.) KN, XXIX:294–296.

12 612. országos ülés (1900. november 16.) KN, XXX:413.

■ Széll Kálmán (1843–1915) miniszterelnök, belügyminiszter, 1900 körül. (Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár / =MNM TF/ P 2449/1957 fk)

megye adminisztrációja élén a jelenlegi alispán állott akkor is, mikor a legnagyobb atrocitások és visszaélések követték el, úgy a választók összeírása alkalmával, mint a képviselőválasztások alkalmával [...] nekem [...] megvan a gyanúom arra nézve, hogy ez a szerencsétlen körjegyző, aki egyéb bajokban is leledzik, magasabb instrukciók következtében járt el. Ő nem mert volna ilyen cselekedetet elkövetni, és nem mertek volna mások sem, ha erre nézve nincs felsőbb helyről utasításuk. Hol az a felsőbb hely? Az alispán. Az alispán utasítja a főszolgabíró, megadván egyúttal neki az instrukciót is. A főszolgabíró már tudja, hogy [...] az összes tényezők egyetértenek abban, hogy a vizsgálat ne

kompromittálja a szerencsétlen, csak eszköznek használt körjegyzőt. [...] az illető alispán jelentése a belügyminiszterhez nem lesz más, mint hogy a jegyző ilyen meg ilyen ártatlan ember, példányképe a korrektségnek, [...] s így ezen jelentés alapján [...] maga a miniszterelnök is megnyugtató válasszal szolgáland a háznak, s nagyot nevet a trencsényi liberális publikum.”¹³

Az ügyet Zmeskál egyértelműen összekapcsolta a választási visszaélésekkel, és rámutatott arra, hogy a legutóbbi választói összeírásakor a miniszterelnök maga is összeütközésbe került a trencsényi központi választmánnyal. Megemlítette, hogy az alispán aktív közreműködésével elkövetett választási visszaélések és hatalmaskodások miatt az eddig 1600-1800 választóval rendelkező kerületben már csak alig 600 választó van. A várnai kerület ugyancsak 1800-2000 szavazóval rendelkezett, ami szintén 800 főre csappant. Így történhetett meg, hogy a háromszázezer lakosú és nyolc választókerülettel rendelkező Trencsén vármegye alig bír több választóval, mint a 90 000 lakosú és két választókerülettel rendelkező Árva vármegye. Mindezért arra kérte a miniszterelnököt, hogy a jelen, ugyancsak nagymértékű jogelkobzásról szóló ügy kivizsgálásával ne a megbízhatatlan trencsényi közegeket bízza meg, hanem küldjön egy megbízható miniszteri biztost, aki a helyszínen vizsgálódva minden bizonnyal olyan jelentős visszaéléseket talál majd, amelyek alapján a magasabb rangú tisztségviselők ellen is eljárást lehet kezdeményezni. Széll Kálmán válaszában határozottan kijelentette, nem fogja a helyi hatóságok kezéből kivenni az ügyet, ezzel ugyanis törvényt sértene. Mindazonáltal igyekezett megnyugtanni Zmeskált, hogy az eljárás törvényességére ügyel, még ha nem is áll módjában miniszteri biztost kiküldeni azért, mert egy körjegyző állítólag okiratot hamisított. Zmeskál továbbra is kételyét fejezte ki, hogy a megyei hatóságok alkalmasak lennének-e ki-

13 612. országos ülés (1900. november 16.) KN, XXX:414–415. Trencsén vármegye főispánjára és alispánjára vonatkozó adatokra l.: MTCN, 19:1900. 208.

deríteni, ha a körjegyző a hamisítást alispáni utasításra követte el, a képviselőház azonban elfogadta a miniszterelnök választát.¹⁴

Zmeskál ezt követően többször nem szólt fel az ügyben, néppárti képviselőtársa, Molnár János (Sopron vármegye, Eszterháza) azonban nem hagyta annyiban a dolgot. Felszólalásának köszönhetően az ochodnicai hamisítás legközelebb 1900. november 20-án került elő a képviselőházban: „a legszembeszökőbb és legsérelmesebb eset [...] az ochodnyicai eset. Ochodnyicán Grisza Andrásnak birtokíve szól 13 holdról, a jegyző pedig csak [...] hetet vett fel [...], de az adót 13 katasztrális hold után vette fel, vagyis 2 forint 99 krajcárt. Ezt megapellálták Ochodnyicán, és íme a kúria milyen végzést hozott? A fellebbezésben állítatják ugyan, hogy a Grisza András birtokát képező telek $\frac{1}{4}$ úrbéri teleknél nagyobb térfogattal bír [...] és ez az állítás támogatva is van a hivatalból bekért kataszteri birtokív által, minek ellenében a körjegyzőnek jelentése – aki tudni illik azt állította, hogy nem nagyobb – figyelembe nem vehető. De tekintettel arra, hogy egyetlen egy negyed úrbéri telek sem jelöltetik meg, amelynek adója a Grisza András birtokára kivetett adónál kisebb lenne, a fellebbezési kérelemnek hely nem adható.” Széll Kálmán válaszában felhívta a képviselők figyelmét, hogy ez a Kúria döntése, nem pedig az övé, ezért vádolni őt nem lehet, mire Molnár János kijelentette: nem is vádol senkit, csak előadja, ami történik. A szintén néppárti Páder Rezső (Sopron megye, Lövő) és Buzáth Ferenc (Vas vármegye, Rum) képviselők csatlakoztak hozzá, utóbbi jogorvoslatot kért még a Kúriával szemben is.¹⁵

Miután az ügy alapos, objektív kivizsgálásának sürgetése hatástalannak bizonyult, Molnár János 1900. december 13-án ismét felvette, hogy az ochodnicai körjegyző továbbra sem kapott büntetést amiatt, hogy hét hold után tizenhárom kataszteri hold adóját vette

■ Molnár János (1850–1919) néppárti politikus (MNM TF, P 6634/1957 fk)

fel, minderre pedig azzal védekeznek a miniszterelnök, hogy nem befolyásolhatja a Kúriát. Molnár ismételt hangsúlyozta: ő nem is kéri erre a miniszterelnököt, elvárja ugyanakkor, hogy az igazságügyminiszter „gondoskodjon a bírói meggyőződés egységességéről”. A jobboldali képviselők erre bekiabálásokkal reagáltak, mondván: az igazságügyminiszter sem befolyásolhatja a Kúriát.

Széll Kálmán újfent kijelentette: az ochodnicai körjegyző ügye még vizsgálat alatt áll, és ennek befejezésig nem tud nyilatkozni az ügyről, így semmi haszna sincs az eset fo-

14 612. országos ülés (1900. november 16.) KN, XXX:415–417. Az ügy fejleményeiről tudósítottak az újságok is az országgyűlési tudósítások keretein belül: Egy választási lajstrom – afférrel. *Magyar Nemzet*, 19. (1900) 161:6., Interpellációk. *Uo.*, 316:3–4., A trencsényi állapotok. *Magyarország*, 7. (1900) 161:5., Az ochodnicai körjegyző korrigálása. *Alkotmány*, 5. (1900) 140:5–6., Tiszta választások. *Uo.*, 284:5., 297:3., A képviselőház ülése. Az interpellációk. *Hazánk*, 7. (1900) 139:4–5., Országgyűlés. Állítólagos visszaélések. *Budapesti Napló* 5. (1900) 161:4.

15 620. országos ülés (1900. november 28.) KN, XXXI:114.

Az 1901. évi folyamán tárgyalt fegyelmi ügyek kimutatása.

Száj szám	A tisztviselő neve	Mórsa	A fegyelmi ügy megindítható			Mikor	Felfüggesztett vagy nem	Elintéztett	Külföldi stadionum- ban	A fegyelmi el- járás eredménye
			Állalattól vagy ma- gán felől állal	Ki állal	melly fegyelmi vétség miatt					
26	Károly József	kerületi köjegyző	Állal	felfüggesztett	addikaröltés és más tör- vényekkel szembeni közvetlen ellenállás miatt	1900	igen	igen	-	szétvált, pénzügyi és más ügyek meg- bírálatára utalt
27	Károlykóczy Andor	községi bíró	Állal	Állal	nyilvános közérde- két sértő magánnyilatko- lás miatt	1901	nem	igen	-	állalattól lemondott megnyit
28	Budaykóczy István	kerületi köjegyző	Állal	aligán	községi szociális és közvetlen fel- járás miatt	1900	nem	igen	-	felmentve
29	Konczos Károly	mag. elnöki köjegyző	Állal	Állal	Állal	1900	nem	igen	-	kerületi elnöki
30	Andor István	mag. ügyész köjegyző	Állal	Állal	Állal	1900	nem	igen	-	Állal
31	Ucsoray Károly	kerületi polgármester	Állal	Állal	1886. évi 20. és 30. törvény szegélyezése miatt	1901	nem	igen	-	kerületi elnöki
32	Schlesinger István	kerületi kerületi elnöki	Állal	Állal	Állal	1901	nem	nem	kerületi elnöki	kerületi elnöki
33	Schlesinger Jenő	kerületi köjegyző	Állal	Állal	községi ügyek megindítására szociális és más közvetlen fel- járás miatt	1900	nem	nem	Állal	kerületi elnöki
34	Károlykóczy István	kerületi bíró	Állal	Állal	nyilvános közérde- két sértő magánnyilatko- lás miatt	1900	igen	nem	Állal	kerületi elnöki
35	Károlykóczy István	kerületi bíró	Állal	Állal	községi ügyek megindítására szociális és más közvetlen fel- járás miatt	1900	nem	igen	-	kerületi elnöki kerületi elnöki
36	Budaykóczy István	kerületi köjegyző	Állal	Állal	Állal	1900	nem	igen	-	kerületi elnöki kerületi elnöki
37	Schlesinger Jenő	kerületi bíró	Állal	felfüggesztett	községi ügyek megindítására szociális és más közvetlen fel- járás miatt	1900	nem	igen	-	kerületi elnöki

■ Fegyelmi ügyek Trencsén megyében. Részlet Trencsén vármegye közigazgatási bizottságának Széll Kálmán miniszterelnökhöz felküldött, 1901. évre vonatkozó jelentéséből. (MNL OL, K 26 - 1902 - XXX. - 1423 - 1123/902.)

lyamatos felhánytorgatásának. Tréfásan hozzátette: úgy tűnik, Molnár Jánosnak a körjegyző időközben olyannyira kedvelt embere lett, hogy egyetlen beszédét sem tudja nélküle elmondani.¹⁶

Epilógus

Az ügy ezt követően a parlamentben nem került elő többé. Az okirathamisítással vádolt ochodnicai körjegyző neve a felszólalásokban és az üggyel kapcsolatos sajtóhírekben soha nem hangzott el, a korabeli lapok más jellegű tudósításaiból azonban kiderül, hogy Schlesinger Jenőnek hívták, akit 1897. július

27-én neveztek ki az ochodnicai anyakönyvi kerületbe.¹⁷ A *Felvidéki Újság* 1898-ban arról tájékoztatta az olvasóit, hogy Schlesinger Jenő eljegyezte Schoszty András köztisztviselőben álló kizsuaújhelyi kereskedő lányát, Annát, akit 1898. november 23-án feleségül is vett.¹⁸ Sajnos, a Belügyminisztérium az ochodnicai kataszteri adathamisításra vonatkozó ügyiratot még 1901-ben leselejtezte.¹⁹ Az esettel kapcsolatban ugyancsak nem maradt fenn dokumentum a Kúria iratanyagában, amely a 20. század első felében jelentős pusztulást szenvedett el.²⁰ Ugyanakkor az ügy nyomát őrzi a Miniszterelnökség elnöki iratanyaga, amelyből kiderül, hogy Schlesinger Jenő 1902. március 11-éig

16 629. országos ülés (1900. december 13.) KN, XXXI:331., 350–351.

17 Kinevezések. *Budapesti Hírlap*, 17. (1897) 208:12.; Kivonat a hivatalos lapból. *Pesti Hírlap*, 19. (1897) 207:13.

18 Hírek. *Felvidéki Újság*, 5. (1898) 17:3., 45:3.

19 MNL OL, K 148. Belügyminisztérium, Elnöki iratok 1867–1949, 1900 – a – II - 2442.

20 MNL OL, K 583. Egyesített Királyi Kúria, Általános iratok - a - 1900. (Az évből fennmaradt tételszámok: 66., 68., 77., 82., 100., 102., 104.)

bizonyosan felfüggesztés nélkül dolgozhatott, 1900-ban kezdődött fegyelmi ügyében pedig ekkor még döntés nem született.²¹ A határozatról az – 1903. március 27-én leadott – 1902-ről szóló közigazgatási bizottsági jelentésből olvashatunk, amely szerint Schlesinger Jenőt 80 korona pénzbüntetésre ítélték.²²

A körjegyző pontatlan munkavégzése miatt azonban a későbbiekben is tettek panaszt. A dunajói római katolikus iskola építéskor tapasztalt visszások miatt 1905. április 28-án Schwertner Antal alispán elmarasztalta törvény- és szabályellenes eljárás bűnében és fegyelmi vizsgálatot indított ellene.²³ Bár az újabb ügy végső kimeneteléről a közigazgatási bizottság éves jelentései nem adnak tájékoztatást, a korabeli sajtóhírekből kiderül, hogy 1906 januárjában Schlesinger Jenő még mindig ochodnicai körjegyzőként ténykedett, családnevét azonban az 1905. évi 128754. számú belügyminisztériumi rendelettel Szántóra magyarosította.²⁴

A kataszteri felmérés adatai szerint meg-

A felfüggesztés 1901. évi jogállásáról szóló fegyelmi ügy részletes kimutatása

Az ügy száma	A tisztviselő		A fegyelmi ügy megindításának oka		Bíráskodás kezdési időpontja	Bíráskodás befejezési időpontja	Bíráskodás helye	Bíráskodás eredménye
	neve	hivatali állása	hivatali állása	helyi fegyelmi törvény szerinti				
12	Schlesinger Jenő	körjegyző	körjegyző	szolgálati feladat ellátásában	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	80 korona pénzbüntetésre ítélték.
13	Schlesinger Jenő	körjegyző	körjegyző	szolgálati feladat ellátásában	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	80 korona pénzbüntetésre ítélték.
14	Schlesinger Jenő	körjegyző	körjegyző	szolgálati feladat ellátásában	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	80 korona pénzbüntetésre ítélték.
15	Schlesinger Jenő	körjegyző	körjegyző	szolgálati feladat ellátásában	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	80 korona pénzbüntetésre ítélték.
16	Schlesinger Jenő	körjegyző	körjegyző	szolgálati feladat ellátásában	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	80 korona pénzbüntetésre ítélték.
17	Schlesinger Jenő	körjegyző	körjegyző	szolgálati feladat ellátásában	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	80 korona pénzbüntetésre ítélték.
18	Schlesinger Jenő	körjegyző	körjegyző	szolgálati feladat ellátásában	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	80 korona pénzbüntetésre ítélték.
19	Schlesinger Jenő	körjegyző	körjegyző	szolgálati feladat ellátásában	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	80 korona pénzbüntetésre ítélték.
20	Schlesinger Jenő	körjegyző	körjegyző	szolgálati feladat ellátásában	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	80 korona pénzbüntetésre ítélték.
21	Schlesinger Jenő	körjegyző	körjegyző	szolgálati feladat ellátásában	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	1901. márc. 27.	80 korona pénzbüntetésre ítélték.

■ Fegyelmi ügyek Trencsén megyében. Részlet Trencsén vármegye közigazgatási bizottságának Széll Kálmán miniszterelnökhöz felküldött, 1901. évre vonatkozó jelentéséből (MNL OL, K 26 - 1902 - XXXVII. - 1376. 8.)

állapított földadó tehát az 1874. évi XXXIII. törvénycikk értelmében már a választójoghoz szükséges földcenzus alapjául szolgált, így szavazatok, sőt az ország politikai életét is befolyásoló tényezővé vált. A községeknél a megyei tisztviselők ugyanis a vidékenként változó földadominimum alapján jelölték ki a földcenzus megállapításához irányadó, úrbéri értelemben vett negyed telket, és ha a nyilvántartásokba bárhol hiba csúszott, ez jelentősen befolyásolhatta a szavazásra jogosultak körét, ahogyan azt az ochodnicai eset is példázza.

21 MNL OL, K 26 - 1902 - XXX. - 1423 - 1123/902 M.E. 8.

22 MNL OL, K 26 - 1902 - XXXVII. - 1376. 8. Az elnöki iratanyag tanúsága szerint Schlesinger Jenőnek ez az egy fegyelmi ügy volt 1900–1903 között.

23 A Czivány Károly ochodnicai lakos feljelentésére kivizsgált ügyben kiderült, hogy az iskola építéskor a községnek adományozott 621 korona értékben eladott fa árából a kiadásokat önhatalmúlag, a községi képviselő-testület és az iskolaszék beleegyezése nélkül intézte Schlesinger, a községi képviselő-testületet nem hallgatta meg, nem hívta meg őket szabályszerűen a képviselő-testületi ülésre, az ott hozott határozatokat pedig nem hirdette ki, Skaljenka István ochodnicai lakost a hivatalos eljárás alatt arcul ütötte, a képviselői üléseken hozott határozatokról nem vezetett rendszeresen jegyzőkönyveket, és a sorkönyvben a megbízás időtartamát sem rögzítette. Mindezt a még ekkor is ochodnicai körjegyzőként tevékenykedő Schlesinger ellen fegyelmi eljárás indult. A rendszer Trencsénben. *Alkotmány*, 10. (1905) 128:12. Az ügy nyomát örzi: MNL OL, K 26 - 1902 - XXXVII. - 3866. 15.

24 Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 40. (1906) 2:1.

REISZ T. CSABA

Glaser Lajos (1903–1944) emlékezete

A Magyar Országos Levéltár kataszteri térkép- és iratanyagának ismertetésekor már szó esett arról, hogy „a szomorú sorsú Glaser Lajos életrajzát szívesen olvasnánk a *Catastrum* hasábjain”.¹ A téma korábbi kutatója, dr. Végh József előzékenyen rendelkezésekre bocsátotta gyűjtésének eredményeit, és ugyancsak nagy segítséget nyújtott Glaser Lajos egyik közeli rokona, aki a család történetének számos színes epizódját megosztotta velem.² Közgyűteményi kollégáim a tőlük megszokott alapos-sággal küldték meg az életrajz teljesség tételéhez szükséges hiányzó adatokat.

Az így összegyűjtött ismeretek, a könyveszeti és különösen a levéltári adatok alapján részletesebb és pontosabb portré rajzolható az eddig általánosan idézett lexikonszócikknél: „Glaser Lajos (Rétság, 1903. márc. 30. – Gombos, 1944): geográfus, a történeti földrajz művelője. A bp.-i tud. egy.-en végzett. Cholnoky Jenő, majd Teleki Pál tanítványa és az utóbbinak tanársegédje volt. Teleki ajánlására az Országos Levéltár szolgálatában a földrajz-történeti vonatkozású archivális anyag feldolgozását végezte. Munkáit műgond, a források mélyére hatolás és az adatközlések pontossága jellemzi. 1944-ben a német fasiszták elhurcolták.”³

A Glaser család

A család név szerint ismert első tagja az izraelita vallású Glaser Fülöp, aki a galíciai Gorlicén született 1819-ben.⁴ Ő a pesti egyetem orvostudományi karán 1843. november 10-én sebészetből elégségesen, 1844. január 19-én szülészetből elég jól vizsgázott, majd másnap polgári orvosként és szülészként esküt tett és diplomáját átvette – ekkor 25 éves volt.⁵ Ezt követően bizonyára orvosként dolgozott a polgári életben, de foglalkozásának részleteiről és helyszínéről egyelőre nincsen semmiféle adat.

Az orvos hamarosan katonai szolgálatba állt. A rá vonatkozó fennmaradt katonai iratok szerint 36 év 4 hónap 21 nap után vonult nyugdíjba 1882. november 1-jén, ebből következtetve: katonai szolgálatát 1845. június 10-én kezdte meg. Részt vett az 1849. évi hadjáratban, a családi hagyomány szerint Klapka mellett szolgált Komáromban, a várvédőknek adott menlevéllel menekült meg ő is a megtorlások elől.⁶ 1859-től sebalorvosként, majd 1864-től sebőorvosként szolgált a 25. magyar gyalogezrednél, amelynek tartalékparancsnoksága és hadkiegészítő körzeti központja 1853–1859 között Besztercebányán, majd az időtől fogva

1 REISZ T. CSABA: Kataszteri térkép- és iratanyag a Magyar Országos Levéltárban. *Catastrum*, 6. (2019) 1:44–52.

2 VÉGH JÓZSEF. Glaser Lajos geográfus, a történeti földrajz jeles művelője. *Rétsági Krónika*, 1998. 107.

3 *Magyar Életrajzi Lexikon*. Főszerk.: KENYERES ÁGNES. I. A–K. Bp., 1967. 599.

4 Glasernek nem maradt fenn személyi anyaga a katonai szolgálatáról. Születési éve egyedül a nyugalmazott katonaeorvosok nyugdíjaskönyvéből ismerhető meg. Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Kriegsarchiv (= KA), Versorgungsunterlagen (= Vers) Pensionsprotokolle jüngere Reihe (PensProt JR), Band 25. III. Militärarzte, Seite 217. Ezúton köszönöm dr. Solymosi József bécsi katonai levéltári delegátus úrnak, hogy az adatot – annak értelmezésével – részemre megküldte.

5 Semmelweis Egyetem Központi Levéltár, 1.f. Magyar királyi (Pázmány Péter) Tudományegyetem Orvostudományi Kara, Az Orvostudományi Karon végzett hallgatók jegyzéke, 3. kötet, 1092. „Glaser Philippus, annorum 25, Israelita, Gorlic Galicianus, praestitis praestandis, examen rig[lorosum] e chirurgia subivit die 10 novembris 1843 c. sufficienter; et obstetricia die 19 januarii 1844 c. satis bene, die altera in chirurgum et obstetricatorem civilem adjuratus; diploma accepit.” Köszönöm Ondrik Sándorné segédlevéltáros kollégám szíves segítségét, aki kérésre az adatot kikereszte.

6 ZÉTÉNY GYŐZŐ: *A magyar szabadságharc honvédorvosai*. Bp., 1948, illetve BERNSTEIN BÉLA: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók*. Bp., 1898. [cop. 1998] nem tartalmaz ilyen nevű orvost. Köszönöm dr. Hermann Róbert irodalomra vonatkozó szakmai tanácsait. ÖStA KA Vers PensProt JR, Bd. 25. III. 217. A családi emlékezet szerint Zétény Győző később szabadkozott, hogy két orvos, ezek egyikeként Glaser Fülöp kimaradt a könyvből.

Losoncon volt, ő és családja is e városokban lakott.⁷ Az 1859. és 1866. évi hadjáratokban is részt vett.⁸ 1882 nyarán áthelyezték az ugyancsak magyar 19. gyalogezredhez Pozsonyba, ő azonban nem akart elköltözni, ezért azonnal kezdeményezte nyugalmazását, hogy Losoncon maradhasson. November 1-jétől 540 koronával vonult nyugdíjba.⁹ Nyugállományú főseborvosként 1899-ben elnyerte az arany szolgálati érmet.¹⁰

Glaser házastársát, gyermekeit, valamint azok további családtagjait az elhunytak gyászjelentéseiből, illetve kisebb számban anyakönyvi bejegyzésekből és házassági híradásokból ismerjük. Felesége Zauderer Karolina volt, aki – életének 74., „rendkívül szerencsés” házasságának 53. évében – 1904. augusztus 23-án Losoncon hunyt el, és a vallási szokásjog szerint már másnap végső nyugalomba helyezték a városi izraelita temetőben. Utolsó útjára a tisztikar és a város előkelőségei kísérték.¹¹ Családjáról nincsen közelebbi adat, de valószínűleg ő is Galíciából származott. Az özvegy férj hamarosan, 86 éves korában, 1905. április 30-án hunyt el

Losoncon, május 2-án őt is az izraelita temetőben temették el.¹²

A házaspár hét gyermeke ismert:

Emánuel (Emil) 1852–1853 körül született, és adatolhatóan 1899-től poltári segédjegyző és anyakönyvvezető-helyettes, később losoncapáti helyettes, majd megválasztott körjegyző volt 1901 és 1914 között, továbbá 1902-től a losonci III. kerület anyakönyvvezetője.¹³ Felesége Alexy Etelka, a poltári evangélikus lelkész lánya volt, akit 1902-ben vett el.¹⁴ 1905-ben már két gyermekük volt, Emil és Lilike.¹⁵

József 1854. április 9-én született Besztercebányán, róla és családjáról l. a következő fejezetet.¹⁶

Róza 1855 körül született. Házastársa Preczner József adóbeszedő, majd állampénztári pénztáros, gyermekeik Árpád, Margit, Edit, Zoltán. Fehérvárcsurgón már özvegyként hunyt el 85 éves korában, 1940. október 25-én.¹⁷

Fanny (∞1903 Losonc, Müller Antal cs. és kir. százados).¹⁸

Gyula (∞Lachs/Lax Ilona), gyermekeik Elemér és Lenke. A családi emlékezet szerint

7 *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes (für ...)*. Wien, 1859:451., 1860–1861:614., 1861–1862:617., 1863:616., 1864:604., 1865:608., 1866:607., 1867:640., 1868:670.; *Kais. Königl. Militär-Schematismus*. Wien, 1869–1870:798., 1871:808., 1872:639., 1873:607., 1874:633., 1875:693., 1876:693., 1877: 686., 1878:275., 703., 1879:287., 721., 1880:297., 751., 1881:301., 763., 1882:305., 782. 1862. évi kinevezésére: *Personal-Nachrichten. Oesterreichischer Soldatenfreund*, 15. (1862) 67:552. (aug. 27.).

8 ÖStA KA Vers PensProt JR, Bd. 25. III. 217.

9 *Personal Nachrichten. Prager Tagblatt*, 6. (1882) 253:5. (szept. 12.); *Uebersetzungen. Vedette*, 14. (1882) 77:598. (szept. 20.); *Personalien. Militär-Zeitung*, 35. (1882) 85:674. (okt. 24.); *Aus dem Militär-Verordnungsblatte. Die Presse*, 35. (1882) 294:6. (okt. 24.); *Personal-Veränderungen für das k.k. Heer. Vedette*, 14. (1882) 86:674. (okt. 25.); *Hivatalos rész. Budapesti Közlöny (= BK)*, 33. (1899) 269:1. (nov. 22.). ÖStA KA Vers PensProt JR, Bd. 25. III. 217.

10 *Notizen. Wiener Medicinische Wochenschrift*, 49. (1899) 51:2398.; *Amtlicher Theil. Wiener Zeitung*, (1899) 267:1. (nov. 22.); *Militarisches. Prager Abendblatt*, (1899) 266:4. (nov. 22.); *Aus der Wiener Zeitung. Deutsches Volksblatt*, *Abends-Ausgabe*, 11. (1899) 3914:4. (nov. 23.); *Militärpersonalmachrichten. Prager Tagblatt*, 23. (1899) 325:5. (nov. 23.).

11 Gyászjelentése a Pannon Digitális Egyesített Archívum (<https://dspace.oszk.hu>) oldalán, neve szerint keresve érhető el. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/271285#>. Gyászrovat. *Pesti Napló*, 55. (1904) 236:8. (aug. 27.); *Halálozások. Pesti Hírlap (= PH)*, 26. (1904) 236:12. (aug. 27.); *Halálozások. Az Újság*, 2. (1904) 236:9. (aug. 27.).

12 Gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/271291#>

13 Személyi hírek. *Kinevezések. Belügyi Közlöny (= BK)*, 4. (1899) 15:350. (aug. 1.); *Anyakönyvvezetők és anyakönyvvezető-helyettesek kinevezése. BK*, 7. (1902) 31:290. (júl. 27.).

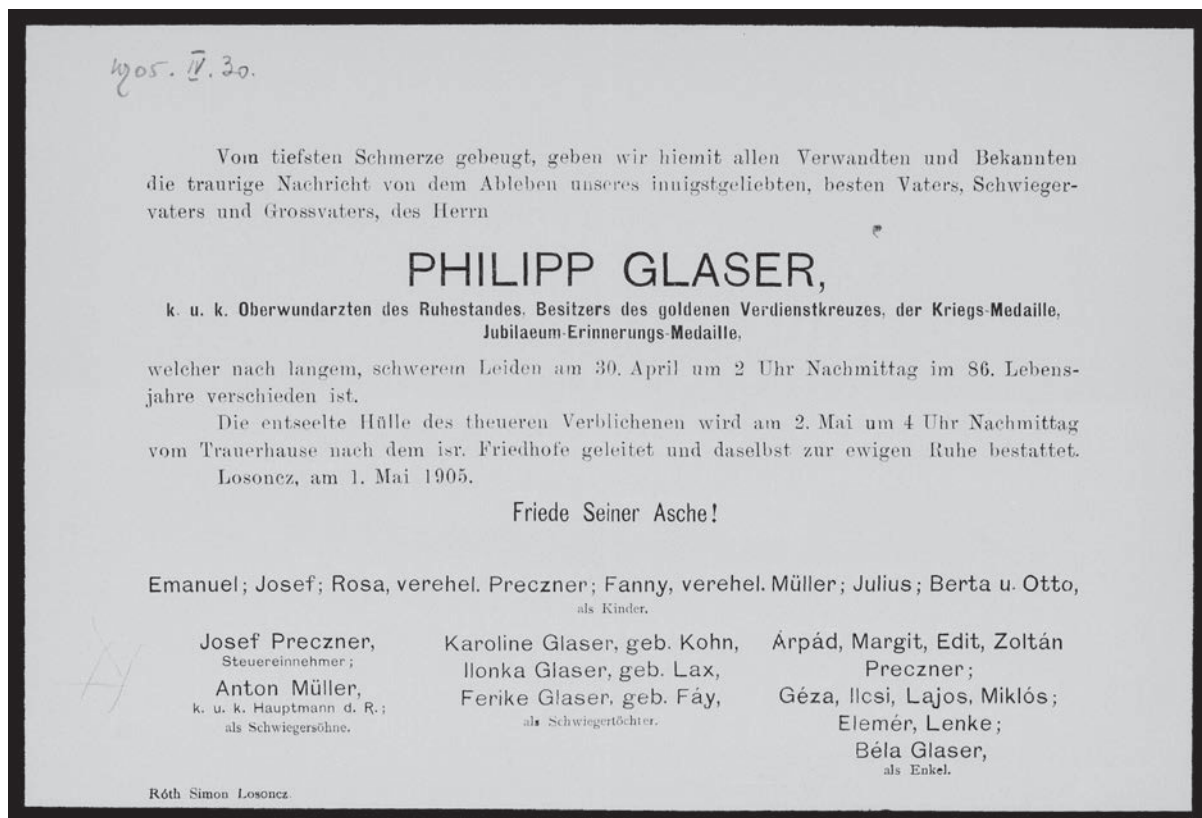
14 FÖLDI ISTVÁN: *A községi és körjegyzők társadalma és mozgalmi Nógrád vármegyében, 1873–1950*. Salgótarján, 2002. 156.

15 L. ehhez a feleség édesanyja, Alexy Jánosné, kellemesi Melczer Hermin (†Rimaszombat, 1905. jún. 20.), illetve sógornője, Alexy Gézané Várady Ilona (†Máramarosziget, 1907. ápr. 23.) gyászjelentését a PanDEA (<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/305387#>) és a Hungaricana Közgűjteményi Portál (www.hungaricana.hu) oldalain.

16 Glaser József házassági, valamint gyermekeinek születési anyakönyvi bejegyzésében csak az életkora és születési helye szerepelt. A pontos esztendő a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) őrzi a levéltárosok személyi anyagában (Y 7. Magyar Országos Levéltár, Általános iratok 1945-től / = Y 7./, *Personalia*, Glaser Lajos = *Glaser személyi anyaga*).

17 Halotti anyakönyvi bejegyzését l. a FamilySearch adatbázisában: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3337-9TMJ-CK9>, gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/500107#>

18 Házasság. *Budapesti Hírlap (= BH)*, 23. (1903) 22:5. (jan. 22.).

■ Glaser Fülöp seborvos gyászjelentése (Országos Széchényi Könyvtár)

a Keleti pályaudvar főnöke, később a MÁV egyik vezetője volt.

Berta (Losonc, 1872 – ?, 1944 k.), a holokauszt rétsági áldozataként tartják nyilván, elhurcolták, halálát 1949-ben a bíróság állapította meg.¹⁹

Ottó (Losonc, 1873. júl. 25. – Pécs, 1909. máj. 3.)²⁰ baranyaszentlőrinci magyar államvasúti hivatalnok – már római katolikusként – 1899. április 17-én Pécsen feleségül vette Fáy Zsigmond államvasúti ellenőr és Wallfisch Hermin Ferike (Franciska) nevű lányát.²¹ Apját, dr. Glaser Fülöpöt még gyakorló orvosként rögzítette az anyakönyv. Gyermeük Béla (Baranyaszentlőrinc, 1899. december 31.), illetve Vilma (Pécs, 1907. aug. 21.).²²

Glaser Fülöp valamennyi gyermeke kikezreltelkedett, nagy többségük római katolikus volt (már így is házasodtak meg, gyermekeik is katolikusok lettek). A mai családi emlékezet szerint mindenki erős keresztény hitben élt és nevelkedett.

Szülők, testvérek, rokonok

Dr. Glaser Fülöp és Zauderer Karolina második gyermeke volt József, aki középiskolai tanulmányait – a VII. osztályt bizonyosan – a besztercebányai katolikus gimnáziumban folytathatta, bár máshol végezte az utolsó évet és az érettségét sem itt tette le.²³ 1873-tól a budapesti tudományegyetem joghallgatói között szere-

19 Holtak nyilvánítások. *Magyar Közlöny* (= MK), 5. (1949) 23:4. (jan. 30.). SZEDERJESI CECÍLIA – TYEKVICSKA ÁRPÁD: *Senkiföldjén. Adatok, források, dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról*. Balassagyarmat–Salgótarján, 2006. (= SZEDERJESI–TYEKVICSKA, 2006) 666. (Pontatlan olvasattal). Rétság, halotti anyakönyv, 20/1949.

20 Halotti anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PB4-7JT>, gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/271290#>

21 Esküvő. *Pécsi Figyelő*, 27. (1899) 88:3. (ápr. 18.). Házassági anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PB8-3S5>

22 Béla születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPB7-9CMW>, Vilma születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPB6-GFX>

23 *A besztercebányai kath. kir. államfőgymnasium értesítőnyelve, 1871–1872*. Besztercebánya, 1872. 52.

pelt, itt tanult az 1873/1874. I–II., az 1874/1875. I–II., az 1875/1876. I., és az 1877/1878. I–II. félévekben.²⁴ Tanulmányai befejeztével és az államvizsga letétele után három szigorlatot tett. Az elsőt 1880. március 1-jén – akkor még mint izraelita felekezeti – római, egyházi, bölcseleti és tételes nemzetközi jogból sikeresen teljesítette. 1883. január 31-én a másodikon magyar magánjogból és közjogból levizsgázott, de az osztrák polgári jogból pótvizsgára utasították, amelyet május 16-án tett le. 1883. december 10-én a harmadikon váltó- és kereskedelmi jogból megbukott, büntetőjogból és büntető eljárásjogból, valamint polgári törvénykezési eljárásjogból leszigorlatozott. Az utolsó tárgyból végül 1884. november 15-én sikerrel levizsgázott, de csak négy év múlva, 1888. december 22-én avatták jogtudorrá.²⁵

József a jogszolgáltatásban helyezkedett el, a losonci járásbíróságon előbb joggyakornok volt, majd 1885-ben írnokká nevezték ki.²⁶ 1886-tól már ugyanezen bíróság aljegyzőjeként tevékenykedett 1892-ig, ekkor kinevezték a rétsági járásbíróság albírájává.²⁷ 1907. április 1-jétől ugyanott járásbíróvá léptették elő, majd 1911-ben magasabb fizetési osztályba lépett.²⁸ 1920-ban nyugállományba vonult, 1942. október 8-án bekövetkezett haláláig Rétságon élt.²⁹ Nyugdíjasként a rétsági takarékpénztár felügyelőbizottságának tagja, majd 1927-től

elnöke volt.³⁰ 1922-ben megalakította a váci káptalan rétsági birtokait bérlő szövetkezetet, amely 51 családnak segítette a megélhetését. A családi emlékezet szerint Glaser személyes felelősséget vállalt a bérleti díj pontos fizetéséért, és a káptalan ezért volt hajlandó a bérleti szerződést megkötni.

A negyvenéves, nőtlen aljárásbíró 1894. március 4-én Tereskén feleségül vette az izraelita felekezethez tartozó házaspár, Kohn Ádám kocsmáros és Schwarz Rozália Karolina Mária nevű 19 éves hajadon leányát. A vőlegény Tereske 35., a menyasszony Tereske 34. szám alatt lakott, és mindketten római katolikusok voltak – Glaser Lajos későbbi családtörténeti feljegyzése szerint az esküvő előtt keresztelkedtek meg. A házassági tanúk Egressy Aladár földbirtokos és Cséffalvay István telekkönyvvezető voltak. A házaspárt nem hirdették, mert a 973/1894. számú püspöki engedéllyel felmentést kaptak.³¹ Glaser Józsefnét (1875–1944) a holokauszt rétsági áldozataként tartják nyilván.³²

A házaspárnak öt gyermeke született, az első Tereskén, a többi Rétságon, akiket római katolikusnak kereszteltek:

Géza (1894–1954; felesége mátészalkai Szarka Jolán, három gyermekük született).³³ Ő 1912–1917 között járt a budapesti tudományegyetem jogtudományi karára, 1917-ben

24 *A budapesti királyi magyar tudomány-egyetem almanachja MDCCCLXXVI–LXXVII-ről.* Buda, 1877. 57.; *Uo.* MDCCCLXXVII–LXXVIII-ről. Buda, 1878. 58.

25 Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltára (= ELTE EL), 7/e Jogi Kar, Doktori szigorlati jegyzőkönyvek (=7/e), 4. kötet. 583. Ezúton köszönöm dr. Varga Júlia főlevéltáros kollégám szíves adatközlését.

26 A hivatalos lapból. *BH*, 5. (1885) 213:5. (aug. 5.).

27 *Magyarország tiszti cím és névtára*, 5:1886. 419. Személyi hírek. Kinevezések. *Igazságügyi Közlöny* (= *IK*), 1. (1892) 8:274. (jún. 1.). A legfelsőbb elhatározás 1892. május 17-én kelt, tehát június 1-jétől volt albíró. *IK*, 3. (1894) 1:41. (jan. 22.); *IK*, 4. (1895) 4:49. (márc. 25.).

28 A legfelsőbb elhatározás 1907. március 27-én kelt. Kinevezések és áthelyezések. *IK*, 16. (1907) 4:130. (ápr. 26.); *IK*, 18. (1909) 2:58. (febr. 20.). 1910. december 10-én az uralkodó VII. fizetési osztályú járásbíróvá nevezte ki. *IK*, 20. (1911) 1:18. (jan. 28.), *Uo.* 2:47. (febr. 26.); Kinevezés – előléptetés. *Váci Hírlap*, 25. (1911) 2:2. (jan. 8.).

29 *IK*, 29. (1920) 3:266. (márc. 31.). Gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/271284#>

30 *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 3. (1927–1928) 1:155.

31 Romhány római katolikus házassági anyakönyve, 1852–1895. 2/1894. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVH-N4TW?i=289&cat=17189>). A megjegyzés rovatban szerepel, hogy „a Kohn név Keszegire változtatott. *BM* 29515/1934.” (a névváltoztatási ügyirat nem maradt fenn.)

32 Holtnak nyilvánítások. *MK*, 5. (1949) 23:4. (jan. 30.). SZEDERJESI–TYEKVICSKA, 2006. 666. Rétság, halotti anyakönyv, 21/1949. (l. a FamilySearch.org oldalon).

33 Névmagyarosítások. *PH*, 57. (1935) 51:9. (márc. 2.).

■ Az idős Glaser József az 1930-as években (magántulajdonon)

■ A feleség, Keszegi Karolina fiatalasszonyként (magántulajdonon)

a kassai jogakadémián szerzett végbizonyítványt, majd 1918-ban szigorlatozott és szerzett jogi doktorátust.³⁴ Ő és gyermekei 1935-ben Gedeyre változtatták nevüket. A család birtokában fennmaradt névváltoztatási okiratok szerint a belügyminiszter soron kívül járult hozzá nevük visszamagyarosításához, „mivel hiteles okmányokkal igazolta járásbíró úr azt a tényt, hogy dédapja, néhai »merei Gedey Lipót« Ő Császári és Királyi Felségétől engedélyeztetve »Glaser« németes nevet vette fel. Mindennélfogva jogosult kir. járásbíró úr és családja az ősi családi név viselésére.”

Ilona (1897–1973, férje Ferenczy Kálmán).

Lajos (1903–1944).

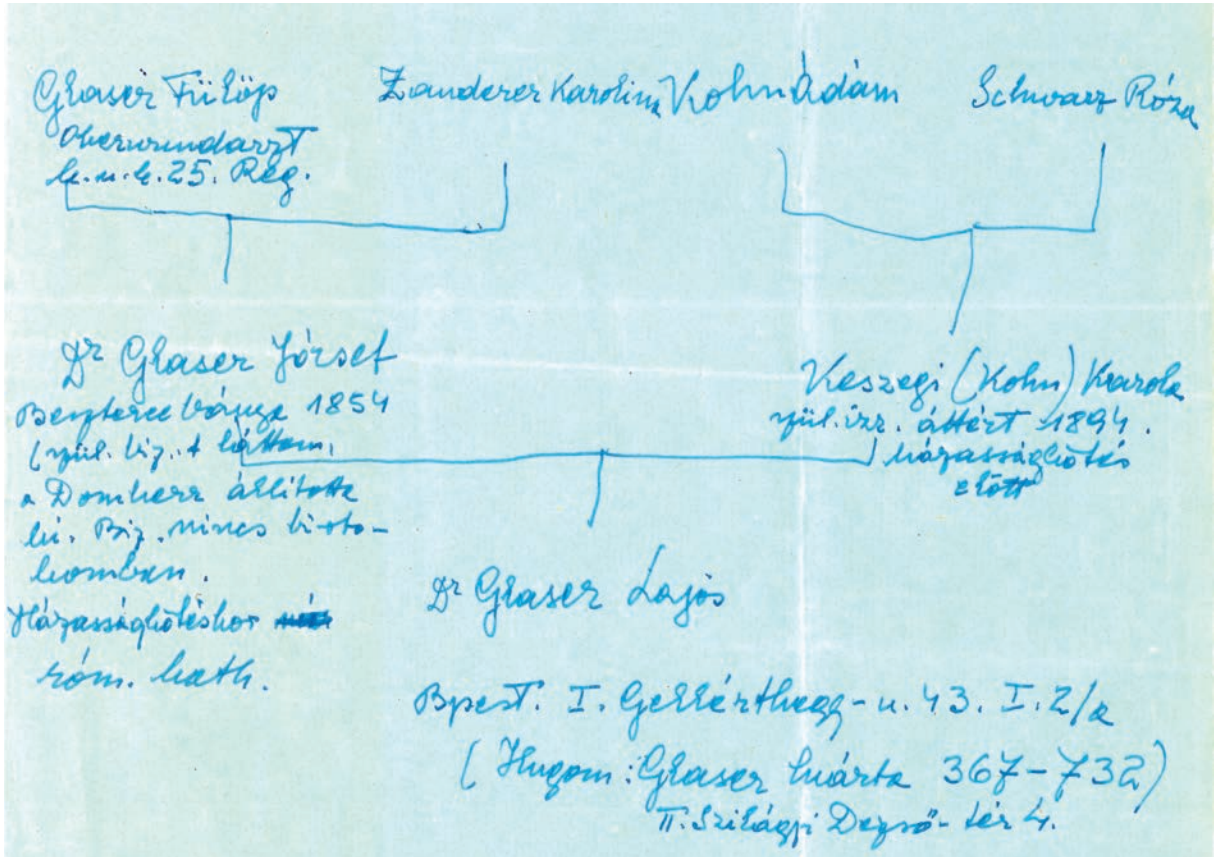
Miklós (1905–1944) jogász, ügyvéd, a holokauszt rétsági áldozataként tartják nyilván.³⁵ A családi emlékezet szerint azonban ő még 1944 decemberében is rendes katonai szolgálatot teljesített, amikor alakulatát nyugatra vették. Nem akarván elhagyni az országot, több társával a Fertő-tónál megszökött, a menekülőkre leadott sorozatok olthatták ki az életét. Holtteste nem került elő.

Márta (1911 körül – Budapest, 1968) középiskolai tanulmányait Balassagyarmaton végezte, később a Magyar Nemzeti Múzeum preparátora volt.³⁶

34 ELTE EL, 7/e. 15. kötet, 465.

35 Születési anyakönyvi bejegyzése: Rétság, születési anyakönyv, 5/1905. Holtnak nyilvánítások. MK, 5. (1949) 23:4. (jan. 30.). SZEDERJESI–TYEKVICSKA, 2006. 666. Rétság, halotti anyakönyv, 22/1949.

36 Gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/271288#>

■ Glaser Lajos saját kezű feljegyzése családjáról (MNL OL)

■ A Glaser család és barátai 1935 körül. Hátsó sor balról jobbra: Glaser Lajos, Ferenczy Kálmán, Glaser Miklós, Lukács Iván tisztiorvos, dr. Gedey Géza, dr. Lukács Ákos. Középső sor: Lukács Ákosné, Lukács Ivánné, Furia Károlyné, Ferenczy Kálmánné, Glaser Ilona, ?, Glaser Márta. Első sor: Gedey Irma, Glaser Józsefné, Glaser József, Gedey Gézáné Szarka Jolán, Glaser Lajosné Benke Anna, Gedey Edit (magántulajdon)

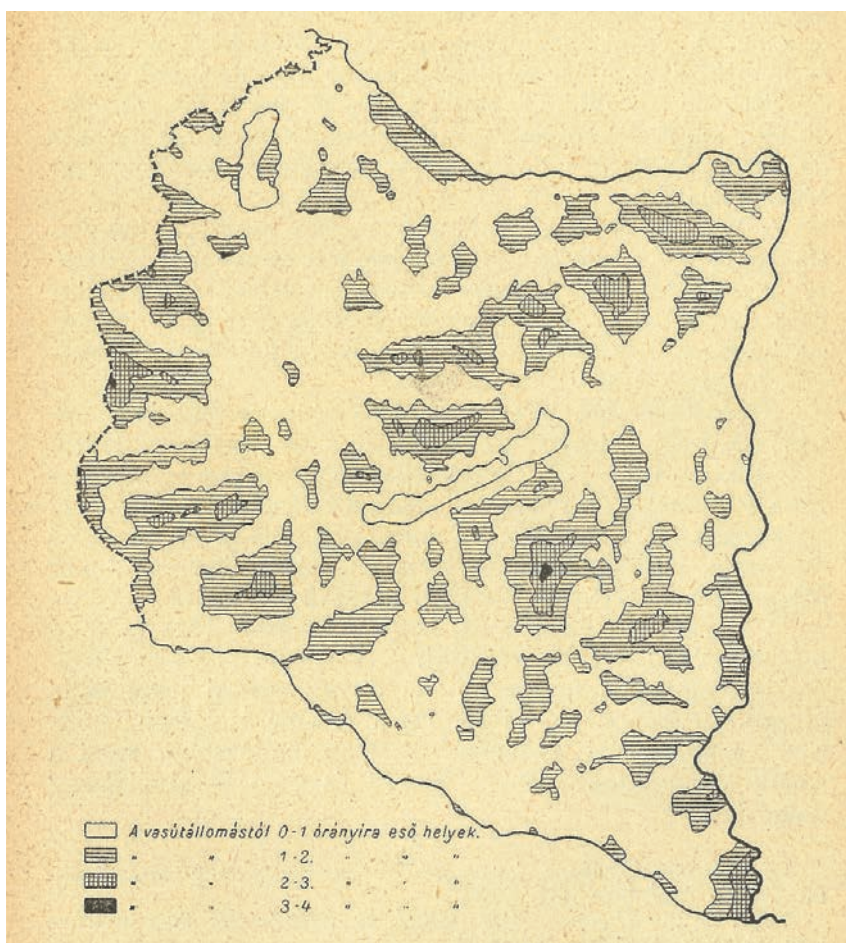
Tanulmányok

Glaser Lajos Bertalan Antal 1903. március 30-án született Rétságon.³⁷ Az alsófokú iskoláit bizonyára helyben végezte, középiskolai tanulmányait a váci kegyestanítórendi gimnáziumban – az első és második évfolyamban egyetlenként – mint magántanuló kezdte 1912-ben, majd 1920-ban itt is érettségizett jelesen.³⁸ A III–IV. osztályt a selmecbányai evangélikus líceumban végezte, előbb magán-, majd rendes tanulóként.³⁹

Az iskolában jó magaviseletű volt, tanulmányi eredménye többnyire jó rendű, de elsőként vallásosan, földrajz és természetrajz, ötödikesként pedig természetrajz és számtan tárgyakból jeles volt. Állami alkalmazott gyermekeként V–VI. osztályban 500 korona ösztöndíjban részesült. Selmecbányai tanulmányi eredményéről nincsen adat. Idősebb testvére, Géza is járt Vácra (1905–1906), aki 1911-ben Selmecbányán érettségizett, és 1914-től a váci piaristáknál tanult ifjabb öccse, Miklós is, nem túl jó eredménnyel, többször megbukott.

Az érettségit követően az akkor (1920) létrehozott önálló egyetem, a Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar közgazdasági és közigazgatási

szakján tanult 1920 és 1924 között. Egyetemi éveinek a látogatott órákat is tartalmazó törzslapjai nem voltak kutathatók a levéltárban, de a szakirodalom Cholnoky Jenő és Teleki Pál tanítványaként emlékezik meg róla, és ugyancsak ekkor tanította őt Fodor Ferenc is, aki a még egyetemi hallgatót 1922-ben tagnak javasolta a Magyar Földrajzi Társaságba.⁴⁰ Egyetlen félévéről fennmaradt, hogy milyen órákat (és kinél, hány órában) látogatott: Nemzetközi magán- és büntetőjog (Angyal Pál, 1 óra), Külpolitika (Krisztics Sándor, 2), Diplomáciai ál-

■ Glaser egyik korai munkája: Vasútsűrűség a Dunántúlon (Magyar Földrajzi Évkönyv az 1929. évről)

37 Születési anyakönyvi bejegyzése: Rétság, születési anyakönyv, 20/1903.

38 A kegyes-tanítórendiek váci főgimnáziumának értesítője az 1912–1913. iskolai évről. Közli: SCHANDL MIKLÓS. Vác, 1913. 54.; Uo. 1916–1917. 27., 39.; Uo. 1917–1918. 25., 33.; Uo. 1919–1920. 9. Érettségi bizonyítványa 1920. július 2-án kelt: MNL OL, Y 7. Glaser személyi anyaga.

39 A selmecbányai ág. hitv. ev. liceumi főgimnázium értesítője az 1914–1915-iki tanévről. Közzéteszi: KIRÁLY ERNŐ. Selmecbánya, 1915. 26., 28.; Uo. 1915–1916. 30., 32.

40 FODOR FERENC: A magyar földrajztudomány története. S.a.r.: DÖVÉNYI ZOLTÁN. Bp., 2006. (= FODOR, 2006). 581. Társasági ügyek. Választmányi ülések. 1922. április 6. Földrajzi Közlemények (=FK), 50. (1922) 6–8:208. Glaser 1933-ban az előző évben alakult Gazdaságföldrajzi szakosztály titkára, majd 1937-től élete végéig a társaság választmányi tagja lett.

■ Glaser Lajos 1930. július 1-jén (magántulajdon)

lamtörténet (Horváth Jenő, 3), Katonai földrajz (Rácz Jenő, 1), Városi igazgatás és politika (2), Magyar élelmiszeripar, tekintettel a közéletmezésre (Grenczer Béla, 2), Világtörténet (Balanyi György, 3), Angol nyelv (Germanus Gyula, 3), Gazdaságtörténet (Czettler Jenő, 2), Általános gazdaságföldrajz (Kerekes Zoltán, 2).⁴¹

Glaser Lajos 1924. december 17-én az első államvizsgáján megbukott, bizonyára a túl sok tárgy miatt. Elégségest kapott közgazdasági, ipar-, közlekedési és kereskedelmi politi-

ka tárgyból, elégtelent pénzügytan, statisztika, szövetkezeti politika, szociális politika tárgyából, a legjobb eredménye gazdaságtörténetből (3/4) született, összességében vizsgásméltásra utasították. 1925. június 17-én az ismétlővizsgán minden tárgyból elégséges, szövetkezeti politika és gazdaságtörténet tárgyából jó eredményt ért el, de a kereskedelmi politika tárgyából pótvizsgára utasították, amin október 3-án nem jelent meg, majd október 8-án végül ebből is sikeresen levizsgázott.⁴² A második – mezőgazdasági üzemtan és becstan, mezőgazdasági ipar, kereskedelmi és ipari vállalati üzemtan, valamint kereskedelmi és váltójog – tárgyú államvizsgáját 1926. november 5-én tette le, de a vállalati üzemtanból megbukott, abból december 15-én pótvizsgázott. A harmadik – alkotmánytan és közigazgatás, gazdasági közigazgatás, nemzetközi jog, agrárpolitika – tárgyú államvizsgáját már egyszeri nekifutásra, 1927. április elején teljesítette.⁴³ Okleveles közgazda végzettségét tanúsító egyetemi diplomáját 1927. április 5-én állították ki.⁴⁴

1930-ban a *Dunántúl közlekedéscsopordrajza* című disszertációjával summa cum laude minősítéssel doktori fokozatot szerzett, október 30-án avatták, vizsgabeli főtárgya a gazdasági és politikai földrajz, melléktárgya gazdaságtörténet és közlekedéspolitikai volt.⁴⁵ Doktori szigorlatát Teleki Pálnál tette le.⁴⁶

Munkában

Glaser Lajos olyan időszakban végzett az egyetemen, amikor a megcsonkított Magyarország maradék területére igen nagy számban menekültek az új határ túloldaláról a felsőfokú végzettségű értelmiségiek, és így igen nehéz volt

41 Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára (= BCEL), 5/c Budapesti kir. m. Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar. Közgazdasági és közigazgatási szak (= BTE KtK), Törzslapok és anyakönyvi lapok, 1923/1924. I. félév. Glaser Lajos (132. doboz). A közgazdasági egyetem történetére és iratanyagára l.: SZÖGI LÁSZLÓ – ZSIDI VILMOS: *A Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára, 1891–2001* (2004). Bp., 2004. Ezúton köszönöm Zsidi Vilmos levéltárvezető szíves szakmai segítségét.

42 BCEL, 5/f BTE KtK, Államvizsga jegyzőkönyvek, 1. kötet, 190., 471., 549., 558.

43 Uo. II. 1190., 1290., 1461.

44 BCEL, 6/f Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Oklevéltárkönyvek, 1. kötet, 306.

44 FODOR, 2006. 582.

45 BCEL, 6/h Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar Doktori nyilvántartások, Doktori oklevelek anyakönyve, 1. kötet, 283.

46 FODOR, 2006. 245., 582.

álláshoz jutni. Emiatt Glaser karrierje is csak lassan bontakozott ki, megélhetését bizonyára családi kapcsolatai (édesapja és a bíróként dolgozó testvérbátyja) segítették.

Glaser az egyetemi tanulmányait követően, diplomaszerezése előtt, 1924. március 15. és július 15. között térképészgyakornok volt a Magyar Földrajzi Intézet Rt-nél, majd 1925 januárjától 1926. augusztusig önkéntes közigazgatási gyakornok volt a nógrádi járás főszolgabírója mellett.⁴⁷

Ezt követően – kezdetben önkéntes munkatársként (szemináriumi tagként) – visszatért Teleki Pál földrajzi intézetébe, amely a korabeli magyar geográfia központja volt.⁴⁸ Később három tanéven keresztül, 1931. szeptember 1-jétől 1934. augusztus 31-ig a Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Karon ideiglenes minőségben fizetéstelen tanársegéd volt, a hivatali esküt 1931. október 14-én tette le.

Megélhetését és egyben tudományos előmenetelét ösztöndíjakkal próbálta biztosítani, ebben nagy segítségére lehetnek tanárai is. 1931–1932-ben a németországi Deutscher Akademischer Austauschdienst által felajánlott három cserehely egyikét nyerte el Karlsruheba, kartográfiai tanulmányokra.⁴⁹ „Glaser Lajos karlsruhei tanulmányútjának anyagi terhét Teleki Pál vállalta. Glaser negyedévet töltött a karlsruhei hercegi (ma már állami) levéltárban, s ott készítette el – ma is példamutató módon – a magyar vonatkozású térképek katalógusát. Műve a *Térképészeti Közlöny különszámaként jelent meg*”.⁵⁰ Glaser a térképek fotózását is megkezdte.⁵¹

■ Glaser Lajos az 1930-as években (magántulajdon)

Fodor Ferenc szerint „egy időben a bécsi hadilevéltárakban is végzett kartográfiai történeti kutatásokat”.⁵² Az 1933/34. tanévben 800 pengős (tehát kiemelt) belföldi kutatási ösztöndíjat nyert el közlekedésföldrajzi kutatásokra.⁵³

1934. április 9–30. között, összesen 22 napig ÁDOB ideiglenes gyakornokként a rétsági adóhivatalnál dolgozott, de aztán új, testhezillőbb munkahelyre mehetett át.⁵⁴

47 MNL OL, Y 7. Glaser személyi anyag, Szolgálati és minősítési táblázat. Az e forrásból hivatkozott adatokat a továbbiakban külön nem jelölöm.

48 FODOR, 2006. 245., 582.

49 Hivatalos rész. BK, 65. (1931) 162:2. (júl. 19.).

50 BENEDEY LÁSZLÓ: A hazai geodézia- és kartográfia-történeti kutatások áttekintése. *Geodézia és Kartográfia* (= GK), 24. (1972) 5:335.

51 DÓKA KLÁRA: XVII. századi térképek a karlsruhei levéltárban. GK, 38. (1986) 2:140.

52 FODOR, 2006. 582.

53 Hivatalos rész. BK, 67. (1933) 198:1. (szept. 1.); *Magyarország* (= M), 14. (1933) 198:6. (szept. 1.).

54 Az Állástalan Diplomások Országos Bizottságát (ÁDOB) 1932 elején azzal a céllal hozták létre, hogy a 35 évesnél fiatalabb állástalan diplomásokat havi 80 pengős szellemi szükségmunkához segítse az állami hivatalokban. Ezer állástalan diplomás elhelyezése a minisztériumokban. PH, 56. (1934) 92:6. (ápr. 25.); Glaser a Pénzügy- és Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál is szerepelt. Ezer név, ezer állás. BH, 54. (1934) 92:8. (ápr. 25.). Kik kaptak munkát a diplomás ifjak közül az államtól? M, 15. (1934) 92:6. (ápr. 25.). KÖVÉR GYÖRGY – GYÁNI GÁBOR: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Bp., 2006. 280.

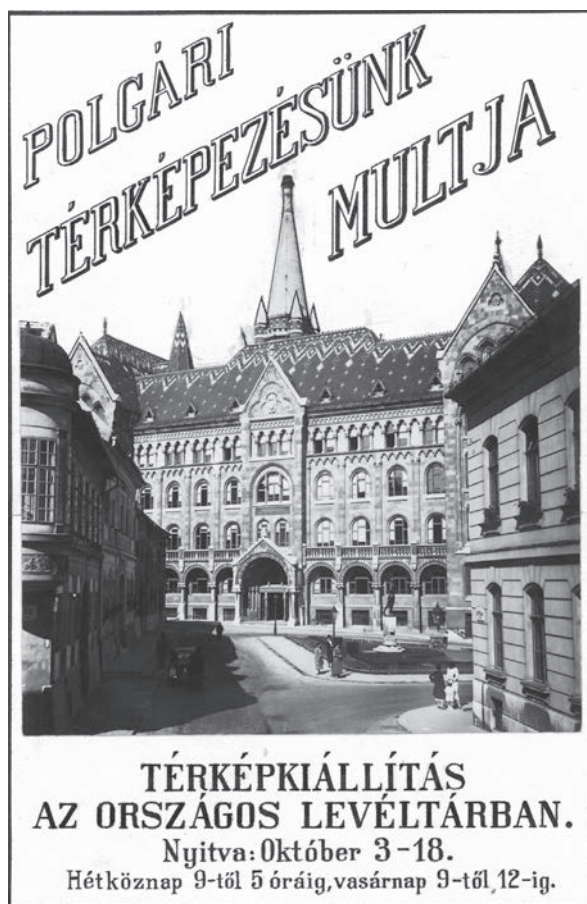
1934. május 1-jétől – aznapi fogadalomtétellel – ÁDOB ideiglenes gyakornokként a Magyar Nemzeti Múzeumhoz (a Gyűjteményegyetemhez), azon belül az Országos Levéltárba került, e minőségében négy év három hónapot dolgozott. Alig egy év múlva, 1935. június 1-jén Herzog József, az Országos Levéltár főigazgatója igen elismerő szolgálati bizonyítványt állított ki számára: *„A reá bízott feladatokat, elsősorban az Országos Levéltár térképgyűjteményeinek rendezését, lelkiismeretesen és kifogástalanul, mindig a legnagyobb megelégedésemre végezte s az említett gyűjtemények gyarapításához fáradhatatlan és körültekintő munkálkodásával jelentékenyen hozzájárult.”*⁵⁵

Glaser élete révbe ért, mert – különféle munkakörökben, a ranglétrán szépen haladva felfelé – ez volt karrierjének leghosszabb, egyúttal végső állomása is. *„1934-ben belépett az Orsz. Levéltárhoz, miután a levéltárosi szakvizsgát letette. Ide a megfelelő helyre került, mert a levéltári kutatások iránt nagy hajlandóságai és képességei voltak”* – írta róla egykori tanára, hozzátéve, hogy a levéltári kutatásokat igen eredményesen és nagy hozzáértéssel végezte.⁵⁶

A munkahely stabilizálódása tette lehetővé Glaser számára, hogy családot alapítson. 1935. június 28-án feleségül vette Benke Annát (*1911), Benke József és Bekő Anna (∞1909 Budapest) első szülött gyermekét (testvére, József 1912-ben született).⁵⁷ A házasság tanúi Hantos Gyula, a vőlegény kollégája és Ferenczy Kálmán, a vőlegény sógora voltak. A házaspár ekkor az Ernő utca 9/b alatt lakott. A házasságban egy leánygyermek, Ágota született. A családi emlékezet szerint Benke Anna Szent-Györgyi Albert titkárnője volt.⁵⁸

Glaser már a levéltár munkatársaként az 1935/1936. tanévben 400 pengős tudományos ösztöndíjat nyert el településföldrajzi kutatásokra.⁵⁹ Az elvégzett munkáról június 15-ig kellett beszámolnia, a beszámoló elején egyes szám harmadik személyben 8-10 sorban a részletes beszámoló összegzését is meg kellett adnia. A beszámoló teljes szövegét jelenleg nem ismerjük.⁶⁰

1935-ben megalakult a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, amely első közgyűlését és ehhez kapcsolódó konferenciáját 1936 októberének első napjaiban tar-

■ A térképkiallítás plakátjának eredeti rajza (MNL OL)

55 MNL OL, Y 7. 1949–867. (471/1935. OL).

56 FODOR, 2006. 582. Glaser levéltárosi szakvizsgájának nem találtam nyomát az országos levéltár iratanyagában.

57 A Benke családra (Benke József és Bekő Anna neveire keresve) érhetők el a házassági és gyermekeikre vonatkozó adatok a MACSE adatbázisában. Budapest, IX. kerületi házassági anyakönyv, 309/1935. (elérhető a FamilySearch oldalon).

58 Más adatok szerint Benke Annának is volt térképkészítő végzettsége, 1945 után több tankönyv számára ő készítette a térképeket, pl.: *A magyar irodalom helyi hagyományai. Az irodalmi szakkörök számára.* Szerk.: VARGHA BALÁZS. A térképvázlatokat készítette GLASER LAJOSNÉ. Bp., 1955. Férje halottá nyilvánítása után újra férjhez ment, majd ismét megözvegyült, az 1960-as években Németországba távozott.

59 Közlemények. *Hivatalos Közlöny (= HK)*, 43. (1935) 15:234. (aug. 1.). *Függetlenség*, 3. (1935) 158:3. (júl. 14.).

60 MNL OL, Y 7. 1949–867. (567/1936. OL).

totta. Az Országos Levéltár ehhez igazítottan rendezte meg első időszaki kiállítását *Polgári térképezésünk múltja* címmel. A rendkívül sikeres kiállítást a levéltár két munkatársa, Varga Endre (1901–1971) és Glaser Lajos készítette elő. Ezt a kiállítást a *Catastrum* későbbi számban részletesen bemutatjuk.

1936. május 20-án Herzog olyan bizonyítvány kiállítását kérte mások mellett dr. Glaser Lajos számára, amelyben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium igazolja, hogy a levéltárban eddig teljesített szolgálat alapján megszerzte azt az előírt gyakorlatot, amely a levéltári tudományos tisztviselői állás betöltésére jogosít végleges minőségben. Az igazolást mindenki számára meg is küldték. Ezt követően Glaser ötödmagával pályázott a levéltárba meghirdetett két gyakornoki állásra, de Domanovszky Sándor és Szekfű Gyula egyetemi tanárok véleménye alapján a főigazgató Ember Győzöt és Wellmann Imrét alkalmazta.⁶¹

1938. augusztus 1-jétől véglegesítették főiskolai képesítésű gyakornokként, augusztus 6-án hivatali esküt tett, majd 1940. december 30-tól levéltári gyakornok, 1943. december 31-től országos levéltári segédőr, a X. fizetési osztály 3. fokozatában.⁶² A hivatali ranglétrán előrehaladását akkor is biztosították, amikor már eltűnt, nem tért vissza, de visszavárták: 1945. január 1-jétől múzeumi őr, 1946. január 1-jétől országos levéltárnok munkakörbe sorolták át, és az 1867 előtti kormányzervek levéltáraiba osztották be.

1938-ban a levéltár belső átszervezésekor Glaser a Nemességvizsgáló Hivatalba került, és a nemességi ügyekkel az 1942. évi új szervezeti struktúrában is foglalkozott. Ugyanakkor ő volt (maradt) a térképgyűjtemények előadója, és feladatul kapta a gyűjtemények

elenchusának nyomtatásban megjelentetését is.⁶³

Glaser kivette a részét a levéltár bizalmas állami feladataiból is: „Az 1938-as év egyik érdekes és nagy munkája volt, hogy az első bécsi döntés előtt az Országos Levéltár térképeket készített az egykori adóösszeírások alapján a magyarság XVI. századi elhelyezkedéséről és számarányáról az érintett területeken. Napokon keresztül szinte mindenki ezeknek az összeírásoknak a kijegyzésén dolgozott, és egyik kollégánk, Glaser Lajos tervezte és rajzolta feleségével ezeket a történeti térképeket, ő később munkaszolgálatban, a németek balkáni visszavonulása során pusztult el a háborúban.”⁶⁴

Glaser 1938 nyarán megpályázta a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola földrajzi tanszékének katedráját, kérvényét a levéltár főigazgatója meleg pártolással küldte meg a szakminiszternek.⁶⁵ Az állásra a hét jelentkező közül a harmadik helyen javasolták őt, amelyet végül dr. Schilling Gábor (1887–1957) nyert el, aki 1938–1945 között volt a tanszék vezetője.⁶⁶ A pályázatokat véleményező Ábrahám Ambrus főiskolai rendes tanár szerint „dr. Glaser Lajos, mint a most említett pár dolgozat bizonyítja, igen komoly és munkás geográfus, aki különösen a dunántúli településföldrajzban rendelkezik nagy jártassággal. Munkássága tiszteletre méltó, de semmi esetre sem elegendő ahhoz, hogy őt ennek alapján főiskolai tanszék ellátására alkalmasnak tudnám minősíteni”.

1938 nyarán a főigazgató ismét szolgálati bizonyítványt állított ki Glaser részére, talán éppen az állaspályázatához: „Több mint négyévi szolgálata folyamán mindenkor kitűnő képzettségű és fáradhatatlan buzgalmú tisztviselőnek bizonyult, aki teljes mértékben rendel-

61 MNL OL, Y 7. 1949–867. (513/1936.; 576/1936., 615/1936. OL).

62 Hivatalos rész. BK, 72. (1938) 172:1. (aug. 4.); Kinevezés. HK, 49. (1941) 5:112. (márc. 1.); Kinevezés. HK, 52. (1944)3:47. (febr. 1.). MNL OL, Y 7. 1949–867. (1094/1938. OL).

63 LAKOS JÁNOS: *A Magyar Országos Levéltár története*. Bp., 2006. 240., 259., 265., 291.

64 SZÖGI LÁSZLÓ: Arcok a magyar levéltárakból: beszélgetés Sinkovics Istvánnal. *Levéltári Szemle*, 38. (1988) 2:43–49. Idézett hely: 46.

65 MNL OL, Y 7. 1949–867. (1059/1938. OL).

66 MNL OL, K 636 Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek (= K 636), 1937–1941, 11-3. Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola, 1938-26578.

kezik a pályához szükséges elméleti és gyakorlati ismeretekkel, a többi között eredményesen vett részt az Országos Levéltár 1936 őszi székével rendezett térképkiállításának előkészítésében.⁶⁷

1940 nyarán a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem emberföldrajzi tanszékére pályázott Glaser, amit ugyancsak pártolólag továbbított a levéltár főigazgatója.⁶⁸ 11 tudós, Bulla Béla, Fodor Ferenc, Glaser Lajos, Haltenberger Mihály, Hantos Gyula, Hézsér Aurél, Kádár László, Marx István, Mendöl Tibor, Szabó Pál Zoltán és Temesy Győző nyújtotta be a pályázatát. A bíráló Mályusz Elemér Glaserről megjegyezte, hogy „munkásságának jó része közlekedéstörténeti tárgyú, s az okleveles adatok oly gondos felhasználása jellemzi, hogy szinte inkább a történettudomány, mint a geográfia körébe vág. Jellemző, hogy első nagyobb dolgozata, a »Dunántúl középkori úthálózata«, a Századokban jelent meg 1929-ben. Ez a dolgozat valamennyi középkori utat, a közlekedési vonalakat és jelentéktelen összekötő utakat egyaránt pontosan meghatározza.” Az állást Mendöl Tibor nyerte el.

A Teleki-díj

1937-ben dr. Réthly Antal, a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagja azt javasolta, hogy a soron következő Teleki-díjat Glaser Lajosnak ítéljék oda.⁶⁹ Teleki Pál 1911-ben Japán régi térképeiről készült művének 10 példányát ajándékozta a társaságnak, hogy azt olyan szakembereknek adják elismerésként, „akik a földrajzkutatás terén térképészeti vonatkozásokban érdemeket szereztek”. 1914–1933 között Ecsedi István, Györffy István, Bátky Zsigmond, Csánki Dezső, Márki Sándor, Fodor Ferenc és Hantos Gyula nyerte el a díjat, két pél-

dány elkallódott, az utolsó kötet elnyerésére az előterjesztő Glasert javasolta. Az 1937. április 22-én tartott 65. közgyűlés a javaslatot „lelkes éljenzés mellett” fogadta el.⁷⁰ „A Társaság elsősorban azt a nagyjelentőségű munkáját kívánja a jutalommal méltatni, amelynek során, egy évtized kutatómunkájának eredményeképpen, eredeti és nagyszabású összefoglalásokat adott elsősorban a Dunántúl történeti földrajzáról, a római és középkori úthálózatról, hadiutakról s a keleti kereskedelem átvonuló útjairól, a térképezés történetéről, valamint a karlsruhei levéltár magyar vonatkozású térképanyagáról. A közgyűlés tagjai melegen ünnepelték a kitüntetettet.”⁷¹

Lipszky kutatója

E tanulmány kereteit túlfeszítené Glaser Lajos tudományos munkásságának részletes elemzése, ezért csak egyetlen példát említek tevékenysége illusztrálására.

Lipszky János (1766–1826) huszártiszt nevezetes Magyarország-térképének kutatói gyakran idézik a témába vágó cikkét, amely a *Búvár* című természettudományos ismeretterjesztő lapban 1938-ban jelent meg. A folyóirat cikkei gyakran korábbi előadások szerkesztett szövegei voltak, mint jelen esetben is, ugyanis Glaser 1937. december 20-án 25 perces előadást tartott „Lipszky őrnagy mappája” címmel a rádióban.⁷² (1936-ban az ország felméréséről tartott hasonló előadást, ez 1937-ben jelent meg a *Búvárban*). A folyóirat ismeretterjesztő jellege nem tette lehetővé, hogy a szerző hivatkozásokkal támassa alá adatait, így kutatási eredményeinek forrása, megalapozottsága nem volt ismert. Glaser volt például az egyik legkorábbi szerző, aki a Lipszky-féle térképészeti vállalkozás helyes évkörét (1804–1810) megadta.⁷³

67 MNL OL, Y 7. 1949–867. (513/1936.; 576/1936., 615/1936. OL).

68 MNL OL, Y 7. 1949–867. (1494/1940. OL); K 636. 1937–1941. 2-3. Tanszékek betöltése, 2-1940-36202.

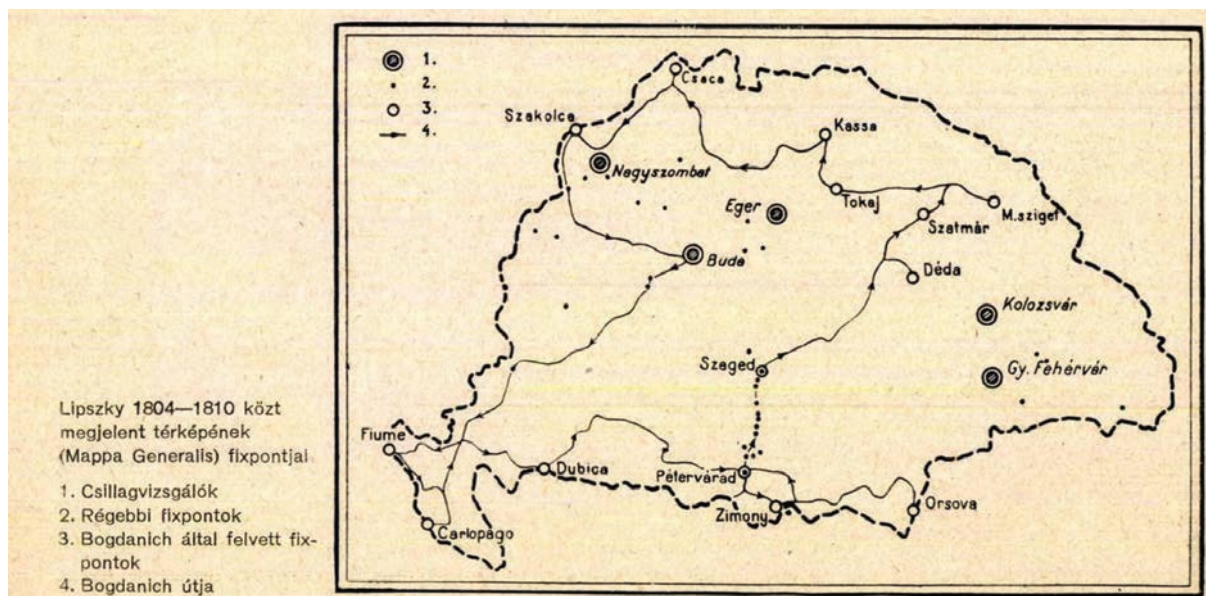
69 RÉTHLY ANTAL: Javaslat a Teleki-díj odaítélésére. FK, 65. (1937) 1–3:115–116.

70 Társasági ügyek. XLV. közgyűlés. FK, 65. (1937) 5:120. FODOR, 2006. 251.

71 A Földrajzi Társaság közgyűlése. BH, 57. (1937) 92:6. (ápr. 24.).

72 *Rádióélet*, 9. (1937) 51:67. (dec. 17.); *Nemzeti Újság*, 19. (1937) 288:28. (dec. 19.).

73 Lipszky térképészeti vállalkozásának évkörére I. REISZ T. CSABA: Lipszky János Pesten. Kísérlet Pest-Buda térképének kiadására 1802-ben. *Történelmi Szemle*, 37. (1995) 2:229–255. Az évkörre vonatkozó szakirodalmi adatokat a cikk 1. lábjegyzetében foglalom össze.

■ Glaser Lajos térképe Bogdanich Imre csillagászati expedíciójáról (Búvár, 1938)

A szerző a cikkéhez egy térképet is készített, amelyen Bogdanich Imre Dániel 1798–1800 közötti csillagászati expedíciójának hihetetlenül részletes útvonalát is jelölte, de a rekonstrukció alapjául szolgáló forrást nem adta meg. 50 évvel később a Helytartótanács levéltárában Lipszky térképészeti vállalkozásának korábban szinte senki által nem kutatott iratai között megtaláltam Bogdanich expedíciójának részletes beszámolóját, amely azokat a postaállomásokat tüntette fel, ahol fogatokat váltottak.⁷⁴ A településeket a Lipszky-térképen jelöltem, lekicsinyítettem, így megkaptam Bogdanich útvonalát – és előttem volt Glaser térképe! Ekkor vált egyértelművé számomra, hogy Glaser használta a helytartótanácsi iratokat, és még ismeretterjesztő előadásai mögött is komoly kutatómunka áll. Azóta különös tisztelettel gondolok a szerzőre, és úgy érzem, tartozom neki szakmai munkásságának méltatásával.

Tragikus sors

Glaser Lajos felmenői izraelita felekezetűek voltak, de szülei a házasságkötésük előtt római katolikus vallásra tértek át, ekként házasodtak össze, és gyermekeiket katolikus vallásban nevelték.⁷⁵ Lajost 1903. április 13-án kereszteltették meg Rétságon, keresztszülei Müller Antal (Ilona nagynénjének férje) és Glaser Berta nagynénje voltak.⁷⁶

A családi emlékezet szerint 1941. április 3-án – Teleki Pál halálakor – kora reggel Lőrincz Mária szobalány Glasert, Teleki közeli munkatársát értesítette telefonon arról, hogy a miniszterelnök elhunyt. A helyszínre érkezésekor azzal fogadta, hogy „*tessék elhinni, biztos, hogy Göring volt. Amint a szobába nyitottam, hogy valamit bevigyek, akkor láttam, hogy lelőtte a kegyelmes urat!*”. Glaser értesítette és megvárta a kikerkező titkosrendőrséget, majd távozott. A kapun kilépve polgári ruhás

74 REISZ T. CSABA: *Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében*. Bp., 2002. 36. irat (312–316.).

75 Ennek ellenére többen mint zsidó fiúról emlékeztek meg róla később is, mint pl. Gunda Béla a vele készült interjúban. SIMKÓ JÁNOS: Ki fogta Teleki pisztolyát? *168óra*, 3. (1991) 13:20–21. (ápr. 2.).

76 A rétsági római katolikus plébánia születési anyakönyvének (III. kötet, 86. 18. sz.) adatát Végh József úrnak köszönöm.

77 ZAKAR ANDRÁS: *Teleki Pál halála. Legújabb adatok gróf dr. széki Teleki Pál haláláról*. Bécs, 1983. Glaser Lajosra vonatkozó részek: 45–46., 100–102., 121–122.

Gkt.

kedves tisztelt Főlevéltárnak Úr!

Tisztelettel értenitlek, hogy nem az állambudai -
múzeumi Intézet levele, nem az betegségi nem hagyta.
Saj komoly vizsgálatok után már végre bejöttot-
tal a 701/22 munkahelyi. igazságra a Vörösi - lak-
tanyába (xm. Vörösi ut 51). - Légy oly kegyes tehát
bejelenteni, hogy az 508.462 sz. és 25 határozati beírással
19-ére beírta az Albrecht - lakományba. -

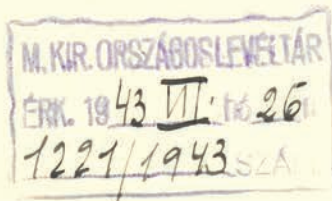
Berjéltem nagyon hűben a miniszterelnök kit-
hívásával, azonban nem felmentéremet kértem, hanem
a Honvédelmi Bizottság való birtoklását. Remélem,
menni fog, mert az a Törvényekkel közös munkám.

Légy oly kegyes Schärerrel közölni annak a
rendeléstnek a számát, amely szerint az 1901-1904
koronázás elő előjárata (határozat) idején is harigja
a fizetést. Nag tudom, Varga Brandinál is ezt adata-
maga.

Budapest, 1943. június 23.

Kedves tisztelt:

Glaser Lajos

MNL Országos Levéltár
Y szekció

személyek egy autóba tuszolták, és három hónapig úgy tartották fogva, hogy a családját sem értesíthette, csak Horthy közbenjárására engedték el. Később szülőfalujában, szűk családi körben mondta el a történeteket, hallgatást kérve. Amikor 1944. március 19-én a németek megszállták az országot, az elsők között vették el, és egyesek szerint Balfnál lőtték le egy munkaszolgálatos csoporttal 1944 tavaszán.⁷⁷

A levéltári ügyiratok alapján a fenti történetek nem igazolhatók, így pl. nincs adat arra, hogy a munkából távol maradt volna 1941-ben. Az 1939-től létező munkaszolgálaton belül 1941 tavaszán kifejezetten a zsidók fegyvertelen foglalkoztatására vezették be a kiegészítő munkaszolgálatot. A levéltár vezetése igyekezett megmenteni attól Glasert, hogy be kelljen vonulnia, ezért támogatták őt abban, hogy betegszabadságra menjen. 1943. április 3-án háromheti, majd május 24-én újabb egyhavi betegszabadság engedélyezését kérték, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa mindig megítélt számára.⁷⁸ Glaser július 23-án levélben értesítette a főigazgatót, hogy sem az államtudományi intézet – nem ismert tartalmú – levele, sem a betegség nem használt, és hosszas vizsgálatok után aznap beosztották a 701/22. munkaszolgálatos századba a Vasútlaktanyába: „Beszéltem ugyan közben a miniszterelnök titkárával, azonban nem felmentésemet kértem, hanem a honvéd térképészetbe való áthelyezésemet. Remélem, menni fog, mert sok a térképészzel közös munkám”. Arra kérte a főigazgatót, hogy jelentsék be a bevonulását, hogy arra az időre is kapja a fizetését.⁷⁹

A szolgálati táblázata szerint Glaser 1943. július 22. és október 31. között volt kiegészítő munkaszolgálaton, majd visszatért a levéltárba. Közben szeptember 27-én a Gellérthegy utcai lakásába betörték és a padláson száradó fehérneműt 4000 pengő értékben ellopták.⁸⁰

Mivel fennállt a veszélye annak, hogy Glasert ismét behívják, 1944. április 18-án Jánossy Dénes levéltári főigazgató újabb nyolcheti betegszabadság megítélését kérte számára. Május 9-én pedig a Magyar Történettudományi Intézet igazgatója, dr. Deér József adott ki hivatalos bizonyítványt arról, hogy Glaser „a komáromi tárgyalások, valamint az első és második bécsi döntés, továbbá az 1941. évi délvidéki akció tudományos szellemi előkészítésében nemzetpolitikai érdekű fontos munkát végzett és e nemzeti célokért a legmesszebbmenő készséggel állt az illetékes tényezők szolgálatára”. Ezt a bizonyítványt látta és igazolta dr. Hóman Bálint, a Teleki Pál Tudományos Intézet elnöke is.⁸¹

Ezek az intézkedések sem tudták megakadályozni, hogy Glasert ismét behívják, május 16-tól ismét kiegészítő munkaszolgálatot teljesített. A megmentésére azonban további lépéseket tettek.

Június 5-én Jánossy igazolta, hogy „az 1938. évi komáromi tárgyalások előkészítése alkalmából az Országos Levéltárra bízott bizalmas jellegű népesség- és településtörténeti munkálatok során az azokkal kapcsolatos térképészeti munkálatokat dr. Glaser Lajos orsz. levéltári segédőr végezte. Nevezett a szóbanforgó feladatokat több mint egy hétig tartó, az éjszakai órákra is – többször egészen reggelig – kiterjedő munkával teljes megelégedésre oldotta meg. A munkálatokban önként, minden ellenszolgáltatás nélkül, mindvégig részt vett nevezett orsz. elvéltári segédörnek térképészeti szakképzettséggel bíró felesége is”.

Június 10-én vitéz Szilágyi László a belügyminiszter nevében – az 1530/1944. ME rendelet alapján – ideiglenes bizonyítványt állított ki Glaser és gyermeke részére, amelyben a zsidókra megállapított jogszabályok hatálya alól mentesítette őket.⁸²

78 MNL OL, Y 7. 1949–867. (566/1943., 702/1943., 902/1943. OL).

79 MNL OL, Y 7. 1949–867. (1221/1943. OL).

80 Két betörés. *Hétfő*, 6. (1943) 39:4. (szept. 27.).

81 MNL OL, Y 7. 1949–867. (525/1944. OL).

82 L. ehhez: SZÉCSÉNYI ANDRÁS: Aki ember tudott maradni. *ArchívNet*, 15. (2015) 1. (www.archivnet.hu); HOLLÓSI GÁBOR: *Dr. vitéz ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944-es mentesítésekre*. Bp., 2016.

MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

BUDAPEST VIII, ESZTERHÁZY-UTCA 26. TELEFON: 143-042

49/1944. szám.

Hivatalos bizonyítvány.

Alulírott mint a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kötelékébe szervezett Magyar Történettudományi Intézet igazgatója és mint néhai gróf Teleki Pál miniszterelnöknek tudományos munkatársa hivatalosan igazolom, hogy dr Glaser Lajos országos levéltári segédőr a komáromi tárgyalások, valamint az első és második bécsi döntés, továbbá az 1941.-iki délvidéki akció tudományos szellemi előkészítésében nemzetpolitikai érdekű fontos munkát végzett és e nemzeti célokért a legmesszebbmenő készséggel állt az illetékes tényezők szolgálatára.

Budapest, 1944. május 9.

Dr. Deér József
egy. ny.r.tanár
igazgató.

Látom és igazolom

Hóman Bálint

a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet
elnöke.

MNL Országos Levéltár
Y szelvény

Szám: 571.624 / 1944

II/a.

IDEIGLENES IGAZOLVÁNY.

Dr. GLASER LAJOS-BERTALAN-ANTAL budapesti lakost, aki 1903. évi március hó 30. napján Rétság községben született, valamint gyermekét az 1530/1944. M.E. számú rendeletben biztosított jogkörömnél fogva a zsidókra megállapított jogszabályok hatálya alól mentesitem.

Ez az igazolvány csak ideiglenes jellegű és ezt a végleges határozat kiadásakor be kell szolgáltatni.

Budapest, 1944. évi június hó 10. napján.

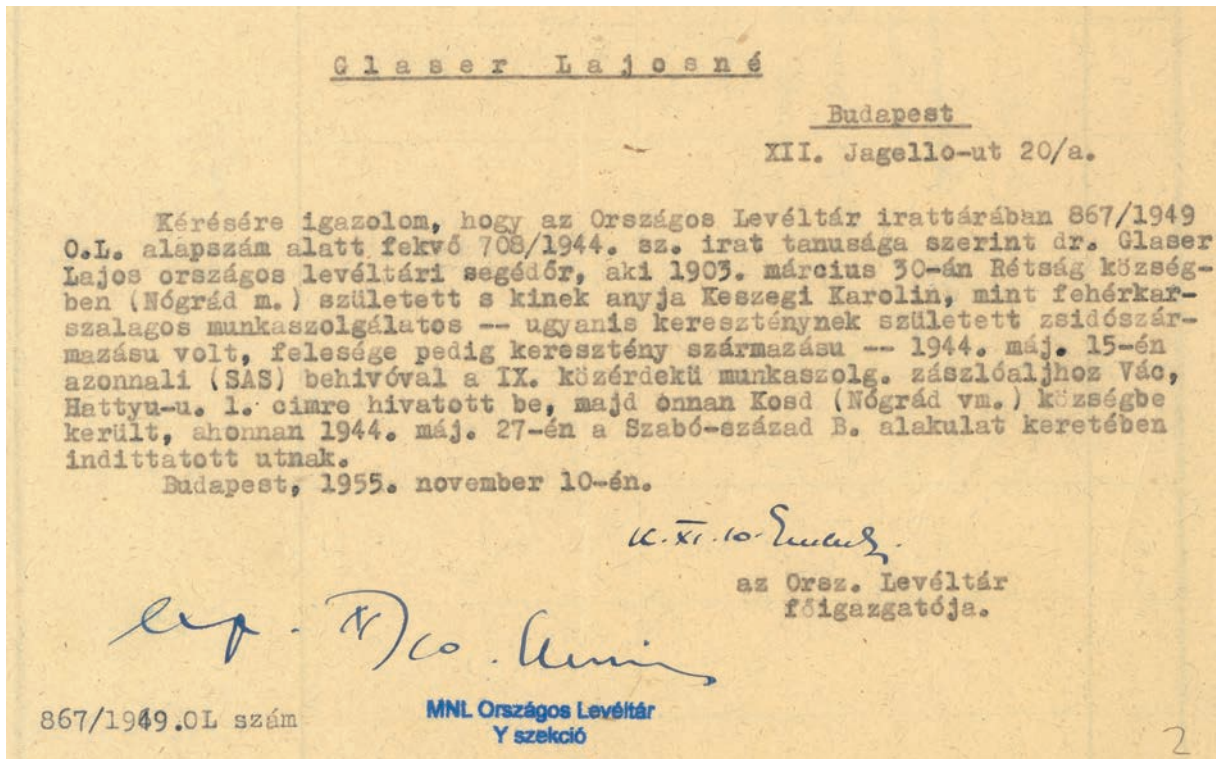
A miniszter rendeletéből:

dr. vitéz Szilágyi László

miniszteri o. tanácsos.

▪ Vitéz Szilágyi László, a Belügyminisztérium Közjogi Osztálya Közjogi Alosztályának munkatársa által jegyzett ideiglenes mentesítő igazolvány Glaser Lajos számára (MNL OL)

■ Ember György főigazgató igazolása Glaser Lajosné részére, fogalmazvány (MNL OL)

Jánossy a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsához fordult június 13-án, megküldve másolatban Szilágyi ideiglenes igazolványát. „Mint hogy dr. Glaser e mentesítés folytán nem esik a zsidókra vonatkozólag megállapított munkaszolgálat kötelezettsége alá, tisztelettel kérem, méltóztassék megkeresni a m. kir. I. hadtest parancsnokságát ..., hogy dr. Glaser, aki jelenleg éppen munkaszolgálatot teljesít, e – csak zsidókra vonatkozó – szolgálat alól mentesíttessék, illetőleg hogy nevezett jelenlegi szolgálatából elbocsáttassék”. Megjegyezte, hogy Glaser fehérkarszalagos munkaszolgálatos, mert kereszténynek született és felesége is tiszta keresztény származású, május 15-én azonnali (SAS) behívóval a IX. közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljhoz hívták be, majd onnan Kosd községbe került, ahonnan május 27-én a Szabó-század B alakulat keretében indították útnak.⁸³

Minden erőfeszítés ellenére Glasert nem sikerült kiszabadítani a munkaszolgálatból,

és soha nem tért vissza, halálának helye, időpontja és módja is bizonytalan.

A világegést követően először Mendöl Tibor emlékezett meg róla, hollétéről semmi biztosat nem tudott.⁸⁴ Később Haltenberger Mihály a Magyar Földrajzi Társaság tíz tagjáról, köztük Glaserről mint a világháború áldozatairól emlékezett meg: „És ismét megszorodott szívvel állunk meg egy sír előtt, amely egy ifjabb tudósunk, Glaser Lajos földi maradványait rejtí magában sokadmagával együtt a bácskai Cservenkában, ahol a fékevesztett örület legéppuskázta a szerbiai Bor bányáiban előzőleg munkaszolgálatot végzett, jobb sorsot érdemelt tagtársunkat”.⁸⁵ Egykori tanára, Fodor Ferenc pedig úgy emlékezett rá: „Glaser Lajos a német fajirtás áldozata lett. Nem árja származása miatt a második világháború vége felé munkaszolgálatra vitték a Szerbiában fekvő Bor bányáiba, majd a német hadak Balkánról való visszavonulásakor sokadmagával géppuskatűzzel pusztították el a bácskai Cservenkában, 1944. októ-

83 MNL OL, Y 7. 1949–867. (708/1944. OL).

84 MENDÖL TIBOR: Glaser Lajos. *Századok*, 79–80. (1945–1946) 311.

85 HALTENBERGER MIHÁLY: In memoriam. *FK*, 76. (1948) 1–11. (ebben Glaserről 8–9.).

ber 6–7-én. Más adatok szerint a Cservenka és Szentkirályszabadja közötti úton pusztult el”.⁸⁶

1949. szeptember 20-án Glaser Lajosné kérésére Ember Győző levéltári főigazgató igazolást adott ki férjéről, ebben megállapította, hogy „a bori munkatáborban teljesített szolgálatot, ahonnan 1944 őszén ismét az ország területére került, de sem itt áthaladóban, sem azóta magáról semmi életjelt nem adott”. Igazolta azt is, hogy ő nyugatra nem távozott, eltűnését megelőző magatartása pedig teljesen igazoltnak volt mondható.⁸⁷

Glaser Lajost a bíróság 1949-ben nyilvánította halottá, a családi emlékezet szerint a feleség kérésére. A halál napjaként (1944. szeptember 15.) bizonyára a róla szóló utolsó életjelet rögzítették.⁸⁸

Fodor Ferenc Glaser Lajos tevékenységét igen kedvezően értékelte: „egyike volt Teleki Pál legjobb tanítványainak, akinek szolid és tudománynak élni tudó egyénisége, nem törtető célkitűzései, jó képességei, s még jobb elméleti készsége, az apró kutatásokban elmerülése mind szinte predesztinálták a történeti földrajzi munkásságra. Igazi szobageográfus volt ő, aki nem a természet megfigyelésére volt alkotva, hanem régi írásokból és régi térképekből a múlt geográfiai képeinek megkonstruálására volt hivatva. Tragikus sorsa jelentékeny vesztesége a magyar földrajztudománynak.”⁸⁹

Tudományos munkásság

Glaser tudományos tevékenységét nem a maga teljességében, hanem főbb munkái felsorolásával szokták jellemezni. 1929 és 1939 közötti szakirodalmi teljesítményéről a legalaposabb áttekintést Fodor Ferenc adta a sok évtizeddel

■ Emléktábla Glaser Lajos rétsági lakóházán (Végh József felvétele)

később megjelent tudománytörténeti összefoglalójában.⁹⁰ Az alábbiakban – bízva abban, hogy a kimaradt tételeket kollégáim majd pótolják – évek szerint csoportosítva és a teljességre törekedve sorba rendezem a műveit, előadásait, illetve számba veszem azokat az azonosított műveket, amelyek számára térképeket készített. A Magyar Földrajzi Társaság (MFT) Gazdaságföldrajzi szakosztálya (GFSZO), valamint a *Földrajzi Közlemények* (FK) és a *Levéltári Közlemények* (LK) rövidítve szerepel a felsorolásban. Glaser nevét csak társszerzőség esetén tüntetem fel.

86 FODOR, 2006. 582.

87 MNL OL, Y 7. 1949–867.

88 Holtlaknyilvántások. MK, 5. (1949) 130:2. (jún. 22.). Budapest, I. kerületi halotti anyakönyvek, 124/1949. A haláleset oka eltűnés, amelyet a Budapesti I–III. kerületi járásbíróóság állapított meg.

89 FODOR, 2006. 583.

90 FODOR, 2006. 582.

1924

STEINECKER FERENC: *Alkotmánytan és közgazgatástan*. Szerk.: BOKROSS E. BÉLA – GLASER LAJOS. Bp., 1924.

1929

Vasútsűrűségi térképek. *Magyar Földrajzi Évkönyv az 1929. évről*. Szerk.: TELEKI PÁL – KARL JÁNOS – KÉZ ANDOR. Bp., 1929. 106–111.⁹¹

Dunántúl középkori úthálózata. *Századok*, 63. (1929) 4–6:138–167., 7–8:257–285.

Dunántúl történeti földrajza a tatárjárás előtt (MFT-előadás, dec. 5. Földrajzi Intézet).

1930

- *Dunántúl közlekedésföldrajza* (kézirat). Bp., 1930.⁹²

- (Glaser Lajos ismerteti)

Friedrich, Ernst: *Allgemeine und spezielle Wirtschaftsgeographie*. I–II. *FK*, 58. (1930) 9–10:166.

1931

A római utak nevei középkori okleveleinkben. *Magyar Nyelv*, 27. (1931) 9–10:317–319.

1932

Középkori hadiutak Dunántúlon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1932) 158–164.

A karlsruhei térképgyűjtemény gazdaságföldrajzi vonatkozásai (MFT-előadás vetített képekkel, nov. 24. Közgazdaságtudományi Kar)

1933

Der Levantenhandel über Ungarn im 11 und 12 Jahrhundert. *Ungarische Jahrbuch XIII*. Berlin–Lipce, 1933. 357–363.

A karlsruhei gyűjtemények magyarvonatkozású térképanyaga. A „Térképészeti Közlöny” 6. sz. különfüzete. Bp., 1933. [Ismerteti: -ő. Had-

történelmi Közlemények, 35. (1934) 303–204.; BULLA BÉLA, LK, 12. (1934) 1-2:182–184.; EPERJESSY KÁLMÁN, *FK*, 63. (1935) 1:31–32.; VARGA ENDRE, *Századok*, 69. (1935) 377–378.]

1934

Emberföldrajzunk időszerű kérdéseire. *FK*, 62. (1934) 150–151.

A földrajzi tényezők szerepe Magyarország nyugati részének honfoglaláskori településében (MFT GFSZO-előadás, máj. 24. Közgazdaságtudományi Kar – elmaradt)

- (Glaser Lajos ismerteti)

Eperjessy Kálmán: Politikai és gazdasági elemek a Maros folyó történetében. *FK*, 62. (1934) 1–3:208.

Sólyom Jenő: A magyar vámügy fejlődése 1519-ig. Bp., 1933. *FK*, 62. (1934) 1–3:208–209.

1935

Magyarország helyzete az európai gazdasági életben (Természeti földrajzi vázlat). *FK*, 63. (1935) 4:302–305.

Die Lage Ungarns im Wirtschaftsleben Europas (Geschichtsgeographische Skizze). *FK*, 63. (1935) 4:306–310.

Részletkutatások a Dunántúl honfoglaláskori településföldrajzához (MFT-előadás, ápr. 11.)

- (Glaser Lajos térképe/i/vel)

CZOBOR ALFRÉD: A Helmeceziek nemzetsége a középkorban és annak Korláth-ága. I. *Turul*, 49. (1935) 1:5–23.

1936

Az *Új Lexikon* munkatársa, 6. kötet. dr. geográfus, egyetemi tanársegéd

VARGA ENDRE – GLASER LAJOS: *Polgári térképészünk múltja*. Bp., 1936 (katalógus).

91 „Ez utóbbinál sokkal részletesebbek Glaser Lajosnak a Dunántúlról készült izokron térképei, melyek az egyes vasútállomásoktól kiindulva tüntetik fel a bizonyos időn belül elérhető távolságokat, s figyelembe veszik a rendelkezésre álló utak minőségét is. Ezekből a térképekből kitűnik a Balatontól délre eső Somogy–Tolnai dombosvidék közlekedésföldrajzi elhanyagoltsága; úgyszintén a Tolnai dombosvidék egyes része, Zala délnyugati sarka, az Alpokhoz tartozó nyugati határvidék, a Magyar középhegység némely része csak 4 óra alatt érhető el a legközelebbi vasútállomásról. De ha hasonló térképeket készítenénk a csonka ország többi részéről: a Cserhátban, Mátrában, Bükkben, a Közép-Tisza vidékén (Tokaj–Szolnok között), a Tiszafüred, Karcag és Debrecen közötti háromszögben, a Duna–Tisza közén, főleg Kiskunhalas, Kalocsa és Baja között szintén találunk hasonlóan elhanyagolt területeket.” HÉZSER AURÉL: *Közlekedésföldrajzi problémáink*. *FK*, 62. (1934) 7–9:121–135. (Idézett hely: 129.).

92 „Igen ügyes Glaser térképvezérlése: a Dunántúl búzatermelése és forgalma a XIX. század elején: búzaterületek, búzavásárok, forgalom iránya. (Dunántúl közlekedésföldrajza c. művében, kézirat a Közg. Egyet. Földr. Int.-ében).” HANTOS GYULA: *Egy mezőgazdasági atlasz margójára* (Beke László munkája). *FK*, 62. (1934) 1–3:1–18. Zsidi Vilmos levéltárvezető tájékoztatása szerint a Földrajzi Intézetnek nem maradt fenn anyaga a levéltárban, így ez a kézirat sincsen meg, legjobb esetben lappang.

Hogyan mérték fel az országot (Rádióelőadás, Magyar Rádió, szept. 30. 18–18:30)

A térképkatalogizálásról (Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete konferenciáján előadás, okt. 2–3.)⁹³

A földrajzi kutatások levéltári forrásai (MFT GFSZO-előadás, okt. 15. Közgazdaságtudományi Kar)

- (Glaser Lajos ismerteti:)

Domahidi Sípos Zsigmond: *A Felső-Tisza vidékének, vagyis a legutolsó Hungária első szállásának gyepüszervezete*. Bp., 1934. *Századok*, 70. (1936) 329.

Paul Kirn: *Politische Geschichte der deutschen Grenzen*. Leipzig, 1934. *FK*, 64. (1936) 1–5:45–46.

A Térképészeti Intézet kiállítása. Térképészeti Közlöny, 4. (1936–1937) 3–4:253–254.

A Hadilevéltár térképkiállítása. Térképészeti Közlöny, 4. (1936–1937) 3–4:252–253.

1937

Hogyan mérték fel az országot. Búvár, 3. (1937) 1:40–44.

A térképkatalogizálás problémái. Magyar Könyvszemle, 61. (1937) 1–4:241–246.

Kelet-Dunántúl a honfoglalás és a vezérek korában. Fejér vármegye kialakulása. Cegléd, 1937. (Klly. *Fejér vármegye monográfiája c. műből*).

Magyarország első csillagászati alapon készült térképe (MFT-előadás, dec. 9. Egyetemi Földrajzi Intézet).

Felfedezők lexikona. Szerk.: KÉZ ANDOR. Bp., 1937. (Glaser Lajos a munkatársak között)

Lipszky őrnagy mappája (Rádióelőadás, Magyar Rádió, 1937. december 20. 18:30–18.55)

- (Glaser Lajos ismerteti:)

Bánrévy Gy[örgy]: *Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. Tanulmányok Budapest múltjából*. V. Bp., 1836. *LK*, 15. (1937) 297.

Borbély, A[ndor]: *Kéziratok ábrázolások Buda visszafoglalásáról. Tanulmányok Budapest múltjából*. V. Bp., 1936. *LK*, 15. (1937) 312–313.

- (Glaser Lajos térképe/i/vel:)

SZABÓ ISTVÁN: *Ugocsa megye*. Bp., 1937. (A térképet Szabó István és Glaser Lajos tervezte).

Egyetemes történet. I–IV. Szerk.: HÓMAN BÁLINT – SZEKFŰ GYULA – KERÉNYI GYÖRGY. Bp., 1935–1937. Glaser a IV. kötetbe (írta Iványi-Grünwald Béla) készített 19 térképet.

1938

Lipszky térképe. *Búvár*, 4. (1938) 3:193–197.

- (Glaser Lajos ismerteti:)

Calmette, Joseph: *Atlas historique*. II., *Le moyen âge*. Avec la collab. de R. Grousset et J.-J. Gruber. Paris, 1936. *Századok*, 72. (1938) 4–6:247–248.

Scherer Ferenc: *Gyula város története*. Bp., 1938. – *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*. Szerk.: Veress Endre. Bp., 1938. *LK*, 16. (1938) 316–318.

- (Glaser Lajos térképe/i/vel:)

KNIEZSA ISTVÁN: *Magyarország népei a XI. században. Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk.: SERÉDI JUSZTINIÁN. II. Bp., 1938. 365–472. (1:600 000 térképmelléklet Glaser Lajos közreműködésével).

KRING MIKLÓS: *Magyarország határai Szent István korában. Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk.: SERÉDI JUSZTINIÁN. II. Bp., 1938. 473–486.

1939

Az Alföld régi vízrajza és a települések. *FK*, 67. (1939) 4:297–308. (gr. Teleki Pál emlékszám)
Az Országos Levéltár térképei. *LK*, 17. (1939) 280–288.

- (Glaser Lajos ismerteti:)

N. BARTHA KÁROLY – GÖNYEY SÁNDOR – KODÁLY ZOLTÁN – LAJTHA LÁSZLÓ – SCHWARTZ ELEMÉR – SOLYMOSSY SÁNDOR – SZENDREY ÁKOS – SZENDREY ZSIGMOND: *A magyarság néprajza*. IV. *A magyarság szellemi néprajza* 2. rész. Bp., 1937. *FK*, 67. (1939) 1:68–69.

- (Glaser Lajos térképe/i/vel:)

SÜMEGHY DEZSŐ – GLASER LAJOS: *Sopron vármegye közigazgatási és iskolai térképe*. Mérték 1:100 000. Bp., 1938 [1939].⁹⁴

LUKINICH IMRE: *A Podmanini Podmanicz-*

93 A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. *Nemzeti Ujság*, 18. (1936) 227:22. (okt. 4.).

94 L. a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (<https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTITerkeptar/1483>).

95 <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTITerkeptar/34123>

ky-család oklevéltára. II. Bp., 1939. XII. tábla. Vágbeszterce várának tartozékai.

Magyar művelődéstörténet. I–V. Szerk.: DOMANOVSKY SÁNDOR – BALANYI GYÖRGY – MÁLYUSZ ELEMÉR – SZENTPÉTERY IMRE – VATJÚ ELEMÉR. Bp., 1939–1942.

1940

Az Alföld középkori történeti földrajzának vázlat (MFT-előadás, jan. 11. Földrajzi Intézet).

- (Glaser Lajos ismerteti):

Prinz Gyula – Cholnoky Jenő – Teleki Pál – Bartucz Lajos. *Magyar föld, magyar faj.* I–III. Bp., 1938. *Századok*, 74. (1940) 5–6:314–321.

- (Glaser Lajos térképe/i/vel:)

MELICH JÁNOS: Brünn nevéről. *Magyar Nyelv*, 36. (1940) 1:1–19.

HUSZTI DÉNES: *Olasz–magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban.* Bp. 1940. 100. (A Budáról Velencébe visszavezető út)

ILA BÁLINT: Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. *Turul*, 54. (1940) 1–28., 53–72.

Erdély román helynevei. Tervezte: KNIEZSA I[STVÁN] – GLASER L[AJOS]. Bp., [1940]. *Erdély.* Szerk.: DEÉR JÓZSEF. Bp., 1940.

Román települések Kelet-Magyarországon a XIII. és XIV. században Erdélyben és Kelet-Magyarországon. DR. LUKINICH IMRE vezetésével az eredeti oklevelek alapján készítette: DR. FEKETE-NAGY ANTAL, DR. GLASER LAJOS, DR. MAKKA LÁSZLÓ (ideiglenes vázlat). Bp., 1940.⁹⁵

1941

A térképrendezés feladatai a vidéki levéltárakban. *LK*, 18–19. (1940–1941) 537–544.

Franciaország, Spanyolország, Portugália. *Vilámtérkép.* Szerk.: KOLBA GYULA. Bp., 1942. (Nemzeti Újság; Uj Nemzedék; Képes Krónika)

- (Glaser Lajos térképe/i/vel:)

FEKETE NAGY ANTAL: *Trencsén vármegye. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* IV. Bp., 1941.

Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Curante EMERICO LUKINICH et adiuvante LADISLAO GÁLDI ediderunt ANTONIUS FEKETE NAGY et LADISLAUS MAKKA. Bp., 1941.

1942

BORBÉLY ANDOR – IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ – GAZDA SAMU – GLASER LAJOS: A térképkatalógizálás kérdése. *Magyar Könyvszemle*, 66. (1942) 4:399–409. (ebből Glaser: 407–418.)

- (Glaser Lajos térképe/i/vel:)

SZABÓ PÁL ZOLTÁN: Die schicksalreiche stadt Pannonies. *Ungarn*, (1942) 3:149–160. (március).⁹⁶

Budapest története. I–III. Szerk.: SZENDY KÁROLY. Bp., 1942–1944.

1943

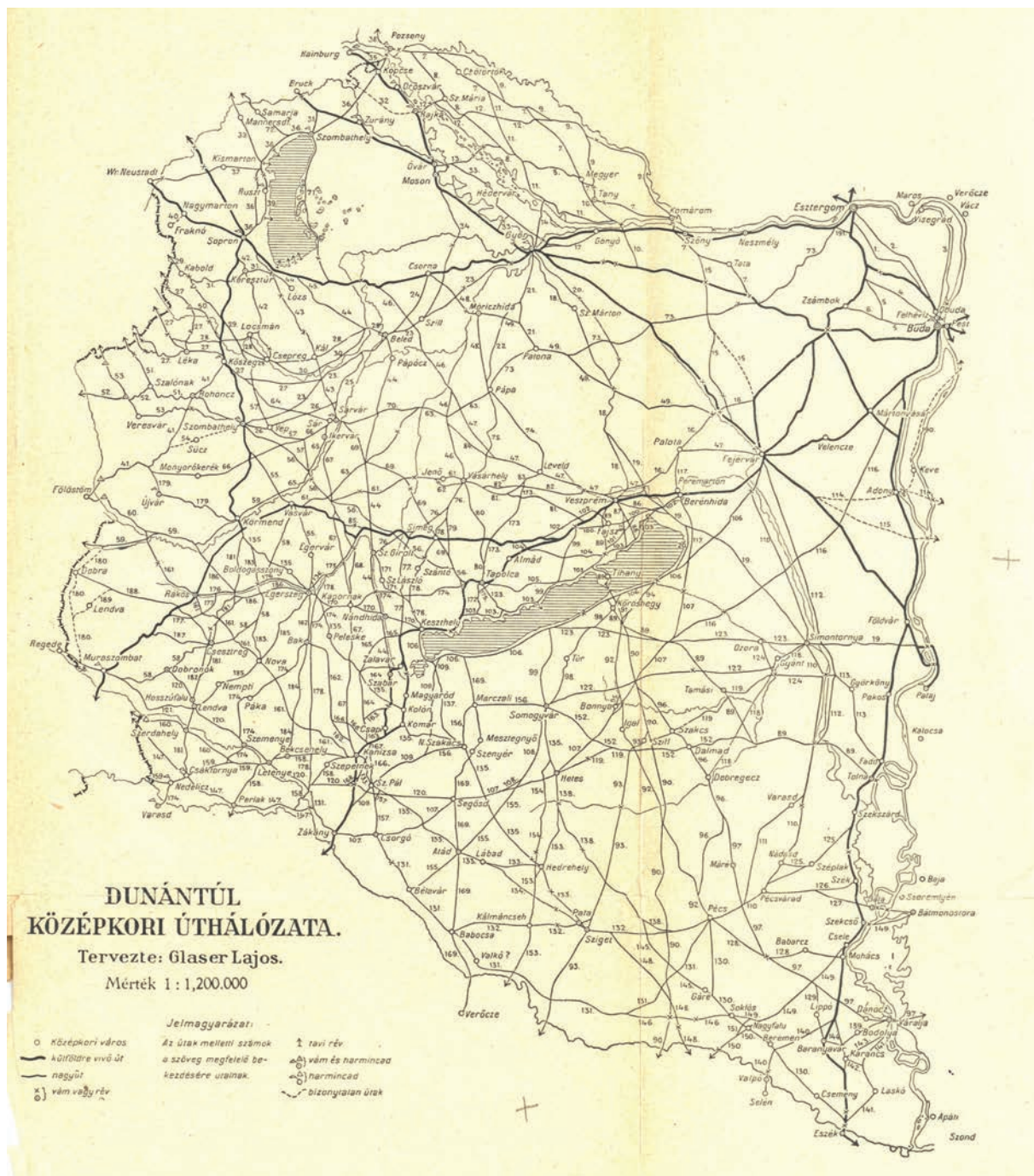
- (Glaser Lajos térképe/i/vel:)

FEKETE LAJOS: *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása.* 1 térképpel és 10 hasonmással. Bp., 1943.⁹⁷

95 <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/34123>

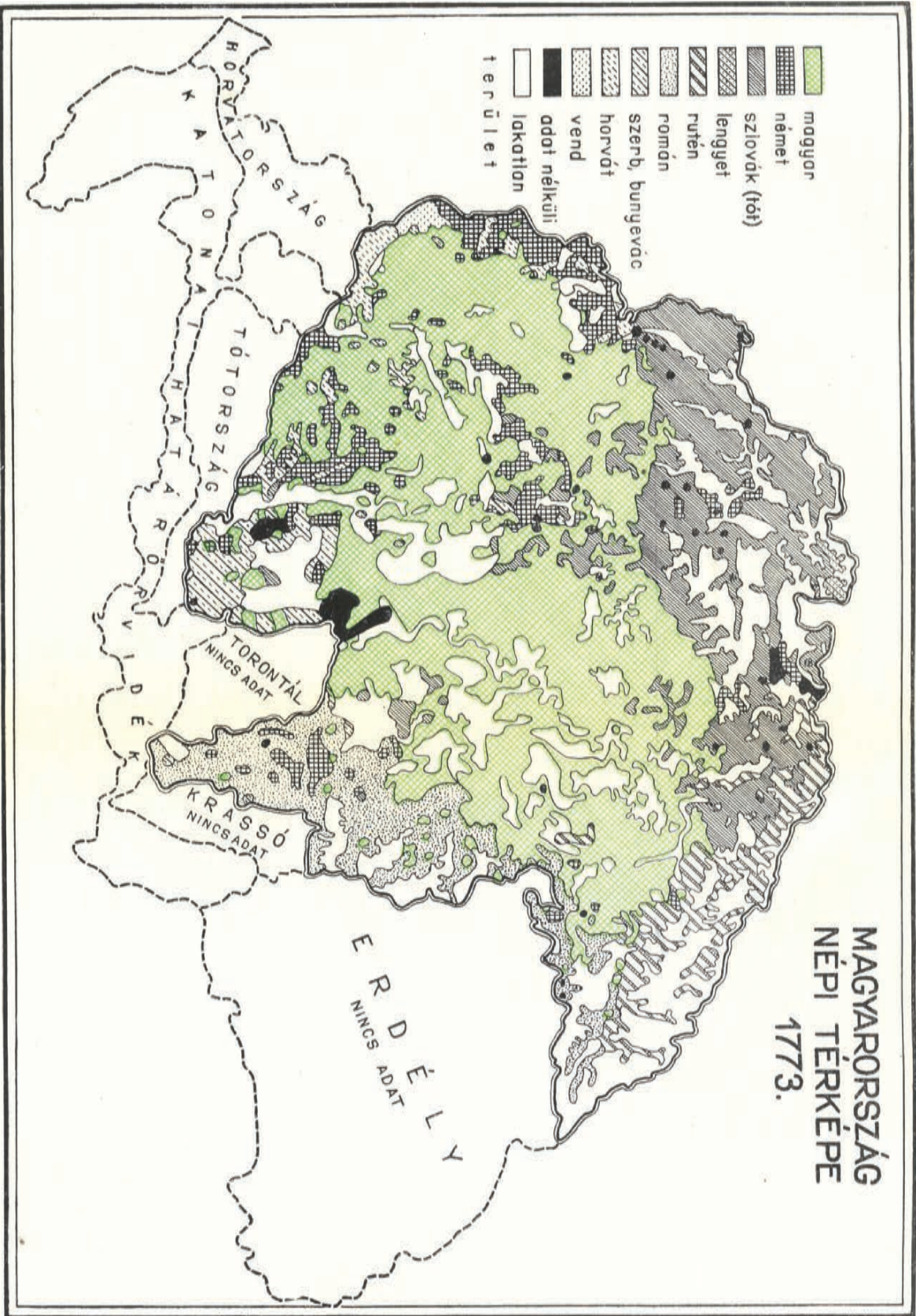
96 „Szabó Pál Zoltán nagy jelentőségű fejtegetéseit élénken illusztrálják Glaser Lajosnak, az Országos Levéltár tisztviselőjének szemléletes térképei Pécs kialakulásáról: az egyik Sopianae és környéke településföldrajzát mutatja be a római korban, a másik a mai város belső területeit ábrázolja, de oly módon, hogy ki van emelve rajta a római korbéli város területe, a legújabb ásatások megállapításai alapján.” Pécs ismertetése az „Ungarn” márciusi számában. *Dunántúl*, 32. (1942) 50:7. (márc. 3.).

97 https://library.hungaricana.hu/hu/view/EsztergomKonyvek_232/?pg=200

■ Glaser Lajos térképe a Dunántúl középkori úthálózatról szóló, Századokban (1929) megjelent tanulmányához

Glaser Lajos térképe a Magyar művelődéstudomány IV. kötetében

IVÁN GYULA

A földügyi ágazat szervezetének változásai a második világháborútól napjainkig

Kalandos élet a földmérőké, különösen a magyar földmérőké. Nemcsak azért, mert néha extrém időjárási körülmények közepette, néhez munkát kell végezniük a terepen, hanem azért is, mert a magyar földmérést a második világháború után annyi átalakítás, átszervezés érte, hogy annak tárgyalása akár egy kalandregénybe is beillene.

Dr. Balázs László szerint *„ha régebbi szervezeti vagy eljárási kérdésekben kell választ adni, elsősorban azt kell keresnünk, hogy melyik évről van szó, mert jóformán évről-évre változott minden”*.¹ A szerző e sorokat 2005-ben vetette papírra, amikor már bő húsz éve meglehetősen stabil volt az állami földmérés és a kataszter intézményi szerkezete, azonban a későbbiekben történtek csak megerősítik „Laci bácsi” gondolatait.

Jelen dolgozat a magyarországi kataszteri rendszer második világháború utáni szervezeti változásait és a kapcsolódó jogszabályokat követi nyomon.

Az Állami Földmérés és kataszter a második világháború után

A második világháború még be sem fejeződött, amikor Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 18-án kiadta a 600/1945. ME számú rendeletét *„a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról”*.² A magyarországi földreformot lényegében ez a rendelet indította el, amely természetszerűleg érintette a földmérési, kataszteri szervezeteket is. A végrehajtásért a

földművelésügyi miniszter irányítása alatt álló Országos Földbirtokrendező Tanács, a Megyei Földbirtokrendező Tanácsok, valamint a Községi Földigénylő Bizottságok feleltek.

A rendelet végrehajtását a szakminiszter három végrehajtási rendeletben szabályozta:

- a 33.000/1945. F. M. rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról szóló 600/1945. M. E. számú rendelet végrehajtásáról (I. végrehajtási rendelet);
- a 2.400/1945. F. M. rendelet a házhelyeknek, valamint közérdekű telkeknek juttatásáról;
- az 5.600/1945. F. M. rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról szóló 600/1945. M. E. sz. rendelet további végrehajtásáról (III. végrehajtási rendelet).³

A földreformot annyira fontosnak tartották, hogy a rendeletek sorrendben 1945. március 31-én, május 6-án, június 7-én léptek hatályba.

A földmérés szervezetét az I. végrehajtási rendelet érintette: *„60. §. Az Országos Földbirtokrendező Tanács működésének biztosítására, valamint a R. végrehajtásával kapcsolatos ügyek intézésének közigazgatási irányítására és ellenőrzésére Országos Földhivatal szerveztetik. E Földhivatal élén az ügyvezető igazgató áll, akit a tanács tagjai közül a földművelésügyi miniszter nevez ki. Az ügyvezetői igazgató hatásköre tekintetében a 48. §-ban foglaltakat megfelelően kell alkalmazni azzal, hogy az ügyvezető igazgató feladata az*

1 BALÁZS LÁSZLÓ: Az Állami Földmérés és a földadó kataszter 1945 utáni átszervezései (következmények és tanulságok). *Geodézia és Kartográfia* (= GK), 56. (2005) 3:8–16. (= BALÁZS, 2005).

2 Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 600. M. E. számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára* (= MRT), 79. (1945) 1-6:55–62. (elérhető online a Hungaricana Könyvtárában, www.hungaricana.hu).

3 MRT, 79. (1946) 1-6:248–260., 262–268., 273–287.

Országos Tanács működéséhez szükséges tudományos és statisztikai adatok egybeállítása is.”

A földreform szervezése és ellenőrzése tehát az Országos Földhivatal feladata volt, míg a földmérési munkák szervezése az Országos Földhivatal Országos Műszaki Hivatalához tartozott. A megyékben folyó földmérési munkákat a megyei földhivatalok műszaki osztályai koordinálták.⁴

Az 1945. évi földmérési, kataszteri és földreform intézményrendszere négyféle szervezethez tartozott:

a) A Pénzügyminisztérium (= PM) felügyelete alá tartozó szervezetek:

- az Állami Földmérés
 - két-három megyénként a földmérési felügyelőségek,
 - az Országos Térképtár,
 - a Háromszögelési Hivatal;
- a Földadókataszter
 - a földadó-kataszteri megyei szervezet,

amely a megyei igazgatási szervezet pénzügyi osztályának keretében működött.

b) A Földmívelésügyi Minisztérium (= FM) irányította:

- az Országos Földhivatalt,
- az Országos Földhivatal Országos Műszaki Osztályát,
- a megyei földhivatalokat és azon belül a műszaki osztályokat.

c) Az Igazságügyi Minisztérium alá tartozott a telekkönyv irányító szervezet.

d) A járásbíróságok keretében működtek a területi telekkönyvi hatóságok.

A földreform végrehajtása szakmai szempontból következetes, mégis némileg (a munka gyorsított végrehajtása miatt) átgondolatlan volt. A következetesség úgy értendő, hogy – mai fogalmainkat használva – a földügyi menedzsment feladatait (a földreformot) elválasztották a földreform által kitűzött célok végrehajtásától (földügyi igazgatás). Ezt jelzi az Országos Földhivatal létrehozása, amelyet a

közigazgatási irányításra és ellenőrzésre szerveztek.

Az Országos Földhivatal Országos Műszaki Hivatalának munkatársait az FM Gazdasági Műszaki Hivatalából hozták létre. A megyei szervezetek létszámát az FM Gazdasági Műszaki Hivatalának, az Állami Földmérésnek a munkatársaiból, illetve szerződéses mérnökökből alakították ki. A földreform végrehajtását az Állami Földméréstől független szervezet végezte, az Állami Földmérés térképein. A földreform eredményezte változásokat azonban nem vezették át ezeken a térképeken, mivel azok pontossága nem felelt meg az Állami Földmérés előírásainak. Ezt értjük átgondolatlanságon.

1945 azonban földmérési, kataszteri szempontból nemcsak a földreform kérdésével telt el. 1945. augusztus 25-én jelent meg a pénzügyminiszter 150.586 P. M. számú rendelete *„a háború folyamán részben elpusztult kataszteri munkálatok pótlásáról és a teljesen megsemmisült munkálatok újrakészítéséről”*, mely szerint:

„1. §. A háború folyamán részben elpusztult kataszteri alapmunkálatokat és kataszteri birtokíveket pótolni kell, a teljesen megsemmisült kataszteri alapmunkálatokat és birtokíveket pedig újra kell készíteni.

2. §. (1) A részben megsemmisült kataszteri alapmunkálatok (továbbiakban alapmunkálatok) és kataszteri birtokívek (továbbiakban birtokívek) pótlását, valamint a teljesen elpusztult alapmunkálatok és birtokívek újrakészítését a kataszteri helyszínelési felügyelőségek munkakörébe utalom.

(2) A helyszínelési felügyelőség munkakörének kiegészítésére a pénzügyigazgatóság földadónyilvántartási személyzetét is kirendelem, úgy, hogy a pénzügyigazgatóság folyó ügyek ellátására csak egy fogalmazási és egy kezelési tisztviselőt tarthat vissza, míg a többi fogalmazási és kezelési tisztviselőt köteles

4 BALÁZS, 2005.

a helyszínelési felügyelőség megkeresésének megfelelően az alpmunkálatok és birtokívek pótlásánál, illetőleg újrakészítésénél foglalkoztatni.”⁵

Azaz a feladat végrehajtását a kataszteri helyszínelési felügyelőségek feladataul szabták, a jelentős mennyiségű munka végrehajtására pedig koncentrálták az erőforrásokat. A hangsúly a birtokívek pótlására, újrakészítésére esett, amelyeket a meglévő alpmunkák, illetve a tényleges tulajdonosok meghallgatása alapján végeztek el a helyszínelők. A birtokívek és alpmunkák pótlásának is szigorú sorrendje volt:

„[6. §] (2) A birtokíveket a sürgősség szempontjából az alábbi sorrendben kell pótolni, illetőleg újrakészíteni:

a) telekkönyvi betétes községek, melyeknek birtokívei részben hiányzanak, de alpmunkálatok teljes egészében megvannak;

b) telekkönyves községek, melyeknek birtokívei részben megsemmisültek, de alpmunkálatok megmaradtak;

c) telekkönyvi betétes községek, melyeknek birtokívei teljesen elpusztultak, de alpmunkálatok hiánytalanul visszamaradtak;

d) telekjegyzőkönyves községek, melyeknek birtokívei teljesen hiányzanak, de alpmunkálatok megvannak;

f) telekkönyvi betétes községek, melyeknek mind birtokívei, mind pedig alpmunkálatok elvesztek s végül

g) telekjegyzőkönyves községek, melyeknek birtokívei és alpmunkálatok is megsemmisültek.

(3) Az alpmunkálatokat a sürgősség figyelembevételével mellett a következő sorrendben kell pótolni, illetőleg újrakészíteni:

a) telekkönyvi betétes községek, melyeknek alpmunkálatok részben megsemmisültek, de birtokívei hiánytalanul megvannak.

b) telekkönyvi betétes községek, melyeknek alpmunkálatok teljes egészében elvesztek, de birtokívei teljes számban megmaradtak;

c) telekjegyzőkönyves községek, (melyeknek

alpmunkálatok részben elpusztultak, de birtokívei teljes egészükben visszamaradtak;

d) telekjegyzőkönyves községek, melyeknek alpmunkálatok teljesen hiányzanak, de birtokívei hiánytalanul megvannak;

f) telekkönyvi betétes községek, melyeknek alpmunkálatok részben vagy egészben megsemmisültek és birtokívei -is részben elvesztek;

g) telekkönyvi betétes községek, melyeknek alpmunkálatok teljes egészében elvesztek és birtokívei is részben, vagy egészben elpusztultak;

h) új felmérésű telekjegyzőkönyves községek, melyeknek alpmunkálatok elpusztultak és birtokívei is részben vagy egészben hiányzanak;

j) régi felmérésű telekjegyzőkönyves községek, melyeknek alpmunkálatok megsemmisültek, birtokívei pedig részben vagy egészben elvesztek.”

A rendelet végrehajtását annak kézhezvétele után azonnal el kellett kezdeni. Arról nincsen ismeretünk, hogy a munkálatok pótlása milyen mértékben sikerült.

Azok az ötvenes évek...

Már az ötvenes évek elején jelentős változás állt be a földmérés, kataszter területén. Megjelent a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 31/1950. (I. 22.) M. T. számú rendelete „az Országos Földmérési Intézet felállításáról”. Az intézet létrehozása nagy előrelépést jelentett az egységes kataszteri rendszer irányába:

„1. § (1) Az állami földmérést és a földadókataszteri szolgálatot a pénzügyminiszter felügyelete alatt az állami földmérési szolgálat keretében egyesíteni kell.

(2) Az állami földmérési szolgálat feladata:

a) az ország területének felmérése és ábrázolása,

b) közületi földkönyv készítése és vezetése,

c) a földadókataszteri munkálatok végzése.

[...]

2. § (1) Az 1. §-ban felsorolt feladatok vég-

5 A pénzügyminiszter 1945. évi 150.586. P. M. számú rendelete a háború folyamán részben elpusztult kataszteri munkálatok pótlásáról és a teljesen megsemmisült munkálatok újrakészítéséről. MRT, 79. (1946) 1–6:1662–1667.

rehajtására Országos Földméréstani Intézetet (a továbbiakban: OFI) és megyénként megyei földmérési igazgatóságokat kell létesíteni.

(2) Az OFI és a megyei földmérési igazgatóságok szervezetét, létszámát és működési szabályait a pénzügyminiszter a földművelésügyi miniszterrel egyetértésben állapítja meg.”

Ezzel az OFI olyan központi szerv lett, amely később önálló főhatósággá alakult, igaz, még a Pénzügyminisztérium felügyelete alatt. A pénzügyminiszter 92.300/1950. (II. 12.) P. M. számú rendelete „az állami földmérési szolgálat szervezetéről, feladatköréről és működésének biztosításáról” szabályozta részletesen az OFI feladatait. Szervezeti felépítése a következő volt:

„1. § (1) Az állami földmérési szolgálatot budapesti székhellyel az Országos Földméréstani Intézet (a továbbiakban OFI) és megyénként egy-egy földmérési igazgatóság látja el. A Budapesten működő megyei földmérési igazgatóság látja el a Budapest területére vonatkozó ügykört is.

(2) Az OFI feladatkörét a következő osztályokban látja el:

I. Központi igazgatás.

II. Felsőgeodéziai osztály.

III. Földbirtokrendezési és nyilvántartási osztály

IV. Általános felmérési osztály.

V. Földadókataszteri osztály.

VI. Térképtári osztály.”

Megállapítható, hogy a mérnökgeodéziai, ipari geodéziai, honvédelmi geodéziai feladatokon kívül szinte minden földmérési feladat az OFI-hoz tartozott. Szervezeti felépítése pedig hatékony megoldást biztosított a nemzetgazdaság alapvető infrastruktúráját, a katasztert és a földmérést illetően. Az OFI feladatait a rendelet 2. §-a taglalja:

„(1) Az alább felsorolt geodéziai és földadónyilvántartási munkák a 3. §-ban foglaltak kivételével kizárólag az állami földmérési szolgálat feladatkörébe tartoznak.

1. Az ország egész területére kiterjedő felsőrendű háromszögelési hálózat létesítése (I., II., III. rendű háromszögelés);

2. az ország egész területére kiterjedő felső-

rendű magassági alaphálózat, létesítése (I., II., III. rendű szintezés);

3. csillagászati, földrajzi helymeghatározás;

4. az országos alapvonalmérés;

5. a nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségekből folyó és a nemzetközi, továbbá a hazai tudományos geodézia céljait szolgáló mérések, számítások, kutatások és kísérletek elvégzése;

6. az országos alsórendű háromszögelések végrehajtása (IV. rendű háromszögelés);

7. a városok és városias kialakításra szánt területek háromszögelése, vízszintes és magassági felmérése (város-mérés);

8. az országhatár megállapításának műszaki munkái (határvonal felmérése, időszakonkénti ellenőrzése és esetleges helyreállítása);

9. a községek és városok határvonalának megállapításánál a műszaki munkálatok elvégzése, a határvonal felmérése és jegyzőkönyvi leírása (községhatárolás);

10. a községek, városok, ipartelepek stb. vízszintes és magassági, valamint bányák külszíni felmérése;

11. a földbirtokpolitikai rendelkezésekkel kapcsolatos birtokrendezéseknek, tagosításoknak, birtokfelosztásoknak, birtokkegyesítéseknek, házhelyrendezéseknek, továbbá tanyaközségek, tanyafalvak és egyéb lakótelepek létesítésének geodéziai munkálatai;

12. a fotogrammetriai felmérés, fényképkészítés és kiértékelés, amennyiben a honvédelmi miniszter erre előzetesen engedélyt ad;

13. az ipari, bányászati, mező-, erdőgazdasági, honvédelmi, közlekedési, vízepítési, területrendezési, község- és városfejlesztési és tudományos célra szükséges geodéziai alapadatokat tartalmazó térképek készítése, illetve a meglévő térképek kiegészítése;

14. az állami, közületi, szövetkezeti erdő- és mezőgazdasági birtokokról és ipartelepekről az üzem, illetőleg tervgazdálkodáshoz szükséges alap-, átnézeti- és részlettérképek, valamint bányaiüzemek külszínéről hasonló rendeltetésű térképek elkészítése;

15. a térképtári szolgálat: térképek és munkarészek őrzése, kezelése és sokszorosítása;

16. a geodéziai munkarészekről másolatok

készítése és kiadása, valamint geodéziai adatok kiszolgáltatása;

17. a talajminőségi felvétel és térképezés;

18. új földadókataszteri munkálatok készítése, az érvényben lévők szükség szerinti átalkítása;

19. a földadókataszteri nyilvántartás (adó tárgy és művelési ág változások, birtokos személyében történt változások nyilvántartása, ideiglenes földadómentességek felvétele, téves kataszteri felvétel kiigazítása, községi területrészeknek más községhez való átcsoportosítása, vagy új községalakulással kapcsolatos földadókataszteri munkálatok, stb.);

20. közületi földkönyv készítése és vezetése;

21. új osztálybesorozás iránti kérelmek elbírálása;

22. a felszólalások elbírálása, földadókataszteri munkálatok jóváhagyása;

23. földadótörzskönyv vezetése;

24. a földadó sommás kivetése.

(2) A megyei földmérési igazgatóságok feladatkörébe tartoznak a megye területén

1. általános felmérés;

2. a megyei földhivatalok műszaki teendőinek ellátása;

3. műszaki és földadókataszteri nyilvántartás;

4. közületi földkönyv készítése és vezetése;

5. térképtári szolgálat.”

Felépítésében az OFI jó szervezet volt, azonban – mint azóta sok esetben – két főhatóság (a PM és az FM) érdekeit kellett érvényesítenie, pl. különböző szabályozásokat a PM csak az FM-mel egyetértésben adhatott ki. Emellett az OFI-nak mind irányítói, mind operatív feladatai is voltak, ami, mint tudjuk, nem szerencsés.

1951. március 12-én a Népgazdasági Tanács 263/12/1951. számú határozatában az OFI átstrukturizálásáról döntött.⁶ Ebben a vállalati formában működő Városmérési Irodák kialakításáról döntöttek, amelyek nem hatósági, nem országos szintű hálózati munkákat, hanem az 1:5000 méretarányú állami térképek készítését

végezték. A napjainkban egyéb célú földmérési tevékenységeknek nevezett (ipari, bányászati, mezőgazdasági, vízépítési, területrendezési stb.) feladatok végrehajtását a Földmérési és Talajvizsgáló Iroda hatáskörébe utalták.

Ezen határozat igazán szakmapolitikai jelentőségű volt, ugyanis – a Földmérési és Talajvizsgáló Iroda kivételével, amely az Építésügyi Minisztérium felügyelete alatt működött, azonban a földmérési felügyeletét az OFI látta el – az OFI főhatósága az Országos Tervhivatal lett, ezáltal a földmérés, a kataszter kikerült a különböző tárcák érdekköréből és az egész nemzetgazdaságot szolgálta.

Egy évvel később a Népgazdasági Tanács meghozta a 11/1952. számú határozatát, amelyet a 2043/13/1952. számú Minisztertanácsi határozat megerősített, így kialakították az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalt (ÁFTH).

„Az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal elnökének 1/1952. (Tej. É. VI. 6.) ÁFTH számú utasítása az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal felállításáról és működésének szabályozásáról szóló 2.043/13/1952. számú minisztertanácsi határozat végrehajtása tárgyában” című utasítás 1952. június 1-jén jelent meg, eszerint:

„1. Az Országos Földméréstani Intézet és a megyei földmérési igazgatóságok 1952. július hó 1-ével megszűnnek. Helyettük az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal és ennek irányítása és felügyelete alatt a II.-ben felsorolt szervek alakulnak, illetve a már meglévők tovább működnek.

[...]

II.

Az ország területén kizárólag a földmérési, földbirtokrendezéssel kapcsolatos műszaki, földnyilvántartási és térképészeti munkák végrehajtására az alább felsorolt és az ÁFTH alá rendelt szervek alakulnak 1952. július hó 1-vel, illetve a c) és d) pont alattiak tovább működnek:

a) Geodéziai és Kartográfiai Intézet.

b) Megyei Földmérési Irodák és járási földnyilvántartó kirendeltségek.

c) Városmérési Iroda.

d) Földmérő és Talajvizsgáló Iroda Geodéziai Osztálya.

[...]

III.

1. A Geodéziai és Kartográfiai Intézet (GKI) székhelye Budapest (I., Iskola-u. 13.), az Országos Földmérési Intézet Felsőgeodéziai és Térképtári osztályából alakul. Működési köre az ország egész területe.

[...]

IV.

1. A Megyei Földmérési Irodák (MEFI) a megyei földmérési igazgatóságokból alakulnak, gazdasági iroda jelleggel és továbbra is minden megye székhelyén működnek. Komárom és Nógrád megyében azonban átmenetileg Esztergom, illetőleg Balassagyarmat a MEFI székhelye.

2. A MEFI-k a 3. pontban felsorolt feladatokat

a) földmérési és

b) földnyilvántartási osztály útján látják el.

[...]

V.

1. A Megyei Földmérési Irodák 1952. július hó 1-ig minden járásban egy-egy földnyilvántartó kirendeltséget állítanak fel. A kirendeltségeket a járás-bíróságok épületében kell elhelyezni.”

Az utasításból idézett pontok kizárólag a szervezeti átalakításokra vonatkoznak, az egyes részletek feladatköeiről az utasítás rendelkezik. A járási kirendeltségek feladatkörei azonban a forráskutatás szempontjából érdekesek lehetnek, ezért idézzük:

„4. A kirendeltségek feladata:

a) a földnyilvántartás szempontjából a járáshoz tartozó községek (városok) földnyilvántartási munkarészeinek őrzése és kezelése;

b) az állami földkönyvek és egyéb földnyilvántartási munkarészek készítése, az ingatlan tulajdonos és használó személyében, valamint a területben és művelési ágban bekövetkezett vál-

tozásoknak az állami földkönyveken és egyéb munkarészekben való keresztülvezetése;

c) ideiglenes adómentesség iránti kérelmek helyszíni vizsgálata, az adómentesség megadása iránti javaslattétel és a mentesség feljegyzése;

d) állami földkönyvekről díjazás ellenében másolatok kiadása;

e) a tagosítás végrehajtásában való részvétel külön utasítás szerint.”

A megyei földmérési irodák 2-3-4 megyét fedtek le működési területükkel (tájközpontok). Ezek a következők voltak:

- Budapest: Pest, Fejér, Komárom, Nógrád;
- Győr: Győr, Vas, Veszprém, Zala;
- Pécs: Baranya, Somogy, Tolna;
- Hódmezővásárhely: Csongrád, Bács-Kiskun, Békés;
- Debrecen: Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Szolnok;
- Miskolc: Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén megye.⁷

Meglepő módon 1953-ban nem volt semmilyen átszervezés. Az 1954. évi átszervezés igen érzékenyen érintette az addig integráltan működő földmérést és földnyilvántartást, ugyanis a földnyilvántartás feladatát a Pénzügyminisztérium kivette az ÁFTH kezéből. Ha a miértre keressük a választ, hadd idézzünk egy kis történetet: „Hosszú viták előzték meg a kialakuló döntést; történelmi tény, hogy a döntés meghozatalában döntően közrejátszott az 1954-ben az ÁFTH-ban tartózkodó szovjet tanácsadó véleménye is. Szlobodcsikov Viktor szovjet mérnök a moszkvai geodéziai és fotogrammetriai intézet (MIIGAIK) munkatársa volt. Nevét a magyar geodéták érkezése előtt nem sokkal ismerték meg egy véletlen folytán. Mint köztudott, az 1950-es évek elején sokat foglalkoztunk a földalatti vasút építésének geodéziai munkáival, és kerestünk minden olyan szakirodalmat, amely ezzel kapcsolatos volt. Így jutott kezünkbe V. Szlobodcsikov könyve is, amelyben a moszkvai metróépítés felszíni geodéziai munkáit ismerteti. Budapestre érkezése után meglepve tudtuk meg, hogy

éppen az ő könyvét forgattuk az utóbbi időben. Szlobodcsikov erősen termelőcentrikus szakember volt, gyakorlatát mérési munkával és kutatásban szerezte, így nem meglepő, hogy a hatósági, hivatali munkával szemben mindig előnyben részesítette a közvetlen termelő feladatot. Ha ilyen kérdést tettek fel neki (márpedig ez 1954-ben többször előfordult), egyértelműen a vállalati formát, az erők koncentrációját javasolta az alaptérkép készítésére és az alaphálózatok mérésére. Viszont ugyanakkor nem tartotta helyesnek a földmérés és földnyilvántartás szoros szervezeti kapcsolatát, úgy vélte, hogy a földnyilvántartási kérdések – különösen a gazdalajstrom készítése – elvonják az ÁFTH vezetőinek figyelmét a geodéziától. Ennek a véleménynek visszatükrözéseként 1954. október 25-én, Hegedűs Andrásnak, a minisztertanács elnöke első helyettesének aláírásával megjelent a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 2190/61/1954. Mt. h. sz. határozata, amely a földnyilvántartás rendezéséről és az 1955. évi gazdalajstrom elkészítéséről intézkedik. Ez a határozat volt az első lépés az 1954. év végi átszervezési folyamatban. A határozat első pontja arról intézkedett, hogy a földnyilvántartás és a gazdalajstrom elkészítésének irányítása a pénzügyminiszter hatáskörébe tartozik. A feladatkör ellátására az ÁFTH a központi és vidéki szervezete földnyilvántartási részlegének személyzetét és az ahhoz tartozó dologi eszközöket az ÁFTH köteles volt átadni a Pénzügyminisztériumnak.”⁸

Az ÁFTH 1954. évi átszervezését két minisztertanácsi határozat írta elő, a 2200/64/1954., valamint az 1092/1954. (XI. 7.) Mt. h. számú határozat. Ezek szerint az ÁFTH a polgári geodézia és térképészet országos főhatósága, amely a Minisztertanács felügyelete alá tartozik, és ezt a felügyeletet a Minisztertanács az első elnökhelyettese (Hegedűs András) útján gyakorolja (magyarul megszűnt az Országos Tervhivatal felügyelete). Az ÁFTH az eddigi osztályokon kívül a műszaki osztály keretében

szervezett Központi Geodéziai és Térképészeti Adattárral, a geodéziai felügyeleti osztállyal és külső szervként a megyénként szervezett földmérési kirendeltségekkel kiegészítve működött.⁹

Fontos volt, hogy az említett 1092/1954. határozat megerősítette, hogy az ÁFTH hatáskörébe tartozik

- a geodézia, csillagászat, topográfia, fotogrammetria és kartográfia terén a tudományos kutatómunka szervezése;
- az oktatásügyi minisztériummal egyetértésben a geodéziai és kartográfiai oktatás szakmai elvi irányítása;
- a geodéziai dokumentáció gyűjtése.

A földnyilvántartást a Pénzügyminisztérium földnyilvántartási osztálya hatáskörébe utalták. Ezen osztály alatt működtek:

- a megyei tanácsok pénzügyi osztályának földnyilvántartási csoportjai;
- a járási tanácsok pénzügyi osztályának földnyilvántartási csoportjai;
- a budapesti földnyilvántartási csoport.

A földméréssel kapcsolatban meg kell említeni, hogy megszűntek a megyei földmérési irodák, azok feladatait az ÁFTH megyei kirendeltségei vették át. A Városmérési Iroda, a Geodéziai és Kartográfiai Intézet, valamint a megyei földmérési irodák megrendelésre dolgozó munkatársaiból megalakult a három nagy vállalat:

- a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat;
- a Pécsi Geodéziai és Térképészeti Vállalat;
- a Kartográfiai Vállalat.

1954 érdekessége még, hogy megjelent a „A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 19/1954. (III. 24.) M. T. számú rendelete a begyűjtési szervekről és hatáskörüik megállapításáról”. Ennek 7. §-a következőket rendel el: „(2) A helyi tanácsok végrehajtóbizottságainak feladata működési területükön a törvényesség biztosítása, a beadási kötelezettségüket saját

8 BALÁZS LÁSZLÓ – RAUM FRIGYES: Tények és emlékek a magyar földmérés szervezetéről és tevékenységéről. GK, 36. (1984)

9 BALÁZS – RAUM, 1984.

hibájukból nem teljesítőkkel szemben a hátralékok behajtásának elrendelése, a begyűjtési szervek munkájának helyi irányítása, a begyűjtési jogszabályok végrehajtásának és azok betartásának elősegítése, valamint ellenőrzése. Feladatuk továbbá a gazdálajstrom elkészítése és a begyűjtési tervek megtárgyalása. A gazdálajstrom elkészítésének munkálataihoz a Földművelésügyi Minisztérium, a Begyűjtési Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal köteles segítséget nyújtani.” A fentiek szerint az ÁFTH munkatársai is segítettek a gazdálajstrom elkészítésében. A rendeletet egyébként Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke írta alá.

1955–1956 kivételesen nem hozott átszervezést, azonban a földmérő szakma szempontjából jelentős esemény volt „A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 7/1955. (II. 6.) M. T. számú rendelete a földmérő munkaközösségek létesítésének engedélyezéséről”. E rendelet szerint:

„1. § (1) A megyei (Budapesten a fővárosi) tanács végrehajtóbizottsága az érdekeltek kérelmére – a megye (a főváros) területén felmerülő, állami geodéziai és térképészeti szervekkel el nem végezhető földmérési feladatok ellátására – az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal területileg illetékes megyei földmérési kirendeltsége (Budapesten a Pest megyei földmérési kirendeltség) véleményezése esetében földmérő munkaközösség létesítését engedélyezheti.

(2) Megyénként általában egy földmérő munkaközösség létesítése engedélyezhető, egy-nél több földmérő munkaközösség létesítésének engedélyezéséhez különösen indokolt esetben az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal elnökének előzetes hozzájárulása szükséges.

(3) Földmérő magánmérnöki tevékenység nem engedélyezhető.”

Ezek a munkaközösségek általában kisebb, közületek által megrendelt munkákkal foglalkoztak.

1956 nagy szakmai eseménye volt, hogy a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége tagként felvette a Geodéziai és Kar-

tográfiai Egyesületet (a mai Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság jogelődjét).

1957. év eleji meglepetésként, ismét átszervezéssel kezdődött, ugyanis megjelent „A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1001/1957. (I. 5.) számú határozata a földnyilvántartás szervezetének az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalhoz való csatolásáról”, azaz amit 1954-ben elvettek az ÁFTH-tól, azt most visszakapta:

„1. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a 2.190/61/1954. Mt. h. számú határozatot 1956. december 31-vel hatályon kívül helyezi és elrendeli, hogy a földnyilvántartási feladatokat 1957. január 1. napjával újból az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (ÁFTH) vegye át. A Pénzügyminisztérium az ÁFTH-nak adja át az önálló földnyilvántartási osztályát, a megyei, illetőleg a járási tanácsok VB pénzügyi osztályai pedig az ÁFTH megyei földmérési kirendeltségeinek adják át a földnyilvántartási csoportokat az 1956. december 1-én fennálló létszámmal és az ÁFTH-tól áthozott, továbbá a jelenleg használatukban lévő összes berendezési és felszerelési tárgyakkal, valamint közlekedési eszközökkel (gépkocsik, motorkerékpárok, kerékpárok) együtt.

2. A jelen határozat végrehajtásáról a pénzügyminiszter és az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal elnöke együttesen gondoskodik.”

Igazán rövid és határozott utasítás. A végrehajtásról a 105/1957. PM-ÁFTH közös utasítás rendelkezett. Lényeges, hogy az ÁFTH elnökét a Minisztertanács nevezte ki, ez a szakma politikai pozícióját jelentősen erősítette. Az ÁFTH alá a következő államigazgatási szervek tartoztak:

- a 19 megyei földmérési és földnyilvántartási felügyelőség;
- az ÁFTH Központi Adattára;
- a Budapest Fővárosi Földnyilvántartási kirendeltségek.¹⁰

Az ÁFTH Központi Adattárának két része volt, az adattári, illetve a térképtári részleg. Ez a szervezet csak 1957. augusztus 23-tól lett önálló.

Az 1954. évi átalakítás, a földmérés és a földnyilvántartás szétválasztása, valamint a tanácsi szervekbe való részleges beolvasztását illetően a gyakorlat bebizonyította, hogy nem volt működőképes. Ez az integráció nem tette sem gazdaságosabbá, sem gyorsabbá a szervezet működését. A földügyi ágazat kettős irányítása sem volt szerencsés, hiszen a különböző minisztériumi érdekek elnyomták a földméréssel és a földnyilvántartással kapcsolatos általános nemzetgazdasági igények kielégítését. Ezért volt nagyon szükséges és jó lépés az 1957. évi átszervezés.

A hatvanas évek történései

Tíz év nyugodt és eredményes munkája után, amely időszak alatt a földmérés és földnyilvántartás feladatait sok esetben vállalati formában végezték, a következő átszervezés 1967-ben történt. Az akkori politikai elv az volt, hogy egyszerűsítsék, korszerűsítsék a minisztériumi irányítást. Ennek érdekében több minisztériumot, országos hatáskörű szervezetet vontak össze. Így került sor 1967 áprilisában a Földművelésügyi Minisztérium, az Élelmezésügyi Minisztérium, az Országos Erdészeti Főigazgatóság és az ÁFTH összevonására, Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) néven.

A MÉM-ben az ÁFTH és a volt Földművelésügyi Minisztérium Földbirtokpolitikai Főosztályát egyesítették, ez lett az Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal (OFTH). Az OFTH létszáma lényegesen kisebb volt, mint a korábbi ÁFTH munkatársak száma. A Központi Adat- és Térképtár, valamint az ÁFTH-nak az OFTH-ba át nem vett munkatársaival alakult meg szintén 1967-ben a Földmérési Intézet. Az OFTH felépítése a következő volt:

- Földhasználati Főosztály;
- Földmérési Főosztály;
- Földnyilvántartási Főosztály;
- Térképészeti Önálló Osztály;
- Katonai Osztály;
- Pénzügyi és Vállalatfelügyeleti Osztály;
- Igazgatási Osztály.¹¹

Az 1967. évi átszervezés politikai szempontból nem kedvezett a szakmának, mert megszűnt az önállósága, egy minisztériumba tagozódott ismét, amely elkerülhetetlenül a minisztériumi érdekek alá helyezte a földmérést és a földnyilvántartást.

Az újonnan kialakított megyei és járási szervezet lényegesen eltért az előzőekben működőtől. Ekkor hozták létre a megyei és járási földhivatalokat, amelyek ugyan központi költségvetésből működtek, de tanácsi szakigazgatási szervként. A földhivatalok közvetlen irányítását és felügyeletét az illetékes tanácsok végrehajtó bizottságai, szakmai, gazdasági és pénzügyi felügyeletét pedig:

- a megyei és fővárosi földhivataloknál a MÉM OFTH;
- a járási földhivataloknál az illetékes megyei földhivatal;
- a fővárosi kerületi földhivataloknál a Fővárosi Földhivatal végezte.

Ez az újra bevezetett kettős irányítás (tanácsi és MÉM OFTH) nem teremtett jó környezetet a földmérési és földnyilvántartási feladatok ellátásához. A megyei földhivatalok önállóan gazdálkodó tanácsi költségvetési szervként működtek, azaz rá voltak utalva az irányító tanács végrehajtó bizottságának jóindulatára, illetve az adott tanács anyagi helyzetére (a MÉM OFTH csak kiegészíthette a juttatást). A földhivatalok anyagi helyzete és fejlesztési lehetőségei emiatt igencsak bizonytalanok voltak.

Az egységes ingatlan-nyilvántartás bevezetése, 1972

„Az egységes ingatlan-nyilvántartási rendszer és szervezet kialakításáról, valamint a földügyi szakigazgatási tevékenység továbbfejlesztéséről” szóló 1042/1971. (IX. 29.) számú Kormányhatározat 1972-ben ismét átalakította a földügyi szakigazgatást.

A határozat indoklásában a következők szerepelnek: „Az állami földnyilvántartás és a telekkönyv intézményének létrejötte óta gyökere-

11 BALÁZS, 2005.

sen megváltoztak azok a társadalmi-gazdasági viszonyok, amelyek kialakulásukat szükségessé tették. A szocialista fejlődés megköveteli ezért a külön-külön vezetett állami földnyilvántartás és telekkönyv helyett, egységes ingatlan-nyilvántartási rendszer kialakítását. Az egységes ingatlan-nyilvántartási rendszer létrehozása, valamint az új Tanácstörvény alapelveinek érvényesítése végett egyidejűleg szükség van a földügyi szakigazgatás megfelelő továbbfejlesztésére is.”

Az egységes ingatlan-nyilvántartási rendszer létrehozása, amely lényegében a kataszteri térképezés, a földnyilvántartás és a telekkönyv egységesítését jelenti, forradalmi változást hozott, amelynek értékét csak a későbbi, sokcélú kataszterek 1990-es években történt elterjedése során értettük meg. A magyar egységes ingatlan-nyilvántartási rendszer a világ második egységes rendszere volt (a holland egységes rendszert 1832-ben hozták létre).

A leglényegesebb változás az volt, hogy a telekkönyvi nyilvántartás a földhivatalokhoz, míg a telekkönyv irányítása és ellenőrzése az Igazságügyi Minisztériumtól a MÉM OFTH-ba került. Ez azzal a kiemelkedően nagy feladattal járt, hogy a telekkönyvi nyilvántartást össze kellett vonni a földnyilvántartással, valamint a kataszteri térképi állapottal is. Az összevonás munkálatai kilenc éven keresztül folytak, így csak 1981-től beszélhetünk hazánkban teljesen egységes ingatlan-nyilvántartási rendszerről.

Az 1972. évi kormányhatározat alapján a megyei földhivatal jogi személyként működő tanácsi szakigazgatási intézmény volt. A megyei földhivatal irányítását a megyei (fővárosi) tanács végrehajtó bizottsága mezőgazdasági és élelmezésügyi szakigazgatási szervének vezetője látta el. A járási földhivatal a járási hivatalnak jogi személyként működő intézménye volt, azaz a földhivatalok jogi személyként működtek, azonban a tanácsi rendszer felügyelete alatt. Mindez egészen 1989-ig tartott, amikortól a MÉM állapította meg és biztosít

totta a földhivatalok költségvetési és beruházási előirányzatát, valamint a beralapot.

A kutatás és fejlesztés szervezete

A MÉM 22/1967. számú utasítása alapján 1967. augusztus 1-jén alakult meg a Földmérési Intézet (FÖMI), a földügyi ágazat kutatás-fejlesztési szervezete. Alapításakor a FÖMI csupán három osztályra tagozódott (Adattári, Földmérési és Kutatási Osztályra).¹² A FÖMI 1970-ben megjelent működési szabályzatában (24.110/1970. OFTH) azonban már lényegesebb több tudományterületet ölel föl a tevékenysége. Ezek alapján a szervezet a következőképpen tagolódott:

- Tudományos Kutatási Főosztály (asztrogeodézia, alkalmazott geodézia, fotogrammetria, geokartográfia és információs dokumentáció);
- Földmérési osztály;
- Adattári osztály;
- Államhatárügyi csoport;
- Pénzügyi osztály;
- Igazgatási csoport.

A FÖMI tevékenysége 1970-től kezdődően folyamatosan fejlődött. A MÉM OFTH 40.074/1973. számú utasításával létrehozták a Kozmikus Geodéziai Főosztályt. Pencen 1976. november 26-án átadták a FÖMI Kozmikus Geodéziai Observatóriumát. A távérzékelés tudományának fejlődése eredményeképpen 1980-ban létrehozták a FÖMI Távérzékelési Főosztályát.

A kozmikus geodézia és a távérzékelés téren elért sikerek nemzetközi hírűvé tették a FÖMI-t a nyolcvanas években. Ez okból 1986-ban a nevét Földmérési és Távérzékelési Intézetre változtatták (2/1986. MÉM utasítás).

Az OFTH által 1978-ban létrehozott Gépi Adatfeldolgozó Központ (GAK) a tulajdoni lapi adatok számítógépes feldolgozását végezte. 1987-ben kormányhatározatban döntöttek el, hogy a GAK 1988. április 1-ével Ingatlan-nyilvántartási Főosztályként beolvad a FÖMI-

¹² SZÉKELY DOMOKOS: 50 éve alapították a Földmérési Intézetet. GK, 69. (2017) 6:4–9.

be. Így az ingatlan-nyilvántartás egységesítése a kutatás-fejlesztés területén is megtörtént.

Az 1990-es évek elejének informatikai forradalma elérte a kutatásfejlesztést is. Új, nagyteljesítményű számítógépekkel sikerült a térinformatika meghonosítása, a távérzékelési eszközök fejlődésével a digitális technológia elterjesztése a távérzékelés minden területén. Jelen sorok írója (aki 1994-ben csatlakozott a FÖMI csapatához és 15 éven keresztül vezetett a Térinformatikai Fejlesztési Osztályt) átélte ezt a rohamos változást és érezte az informatika elterjedésének hatalmas előnyeit (igaz, néha hátrányai is vannak).

A kilencvenes években indult a földhivatalok számítógépesítési programja, amelyben kutatás-fejlesztési kapacitásával a FÖMI is aktív részt vállalt. Ez a program egyre közelebb hozta egymáshoz a fejlesztésekkel foglalkozó FÖMI-t és a napi kataszteri munkát végző földhivatalokat. Igaz, a földhivatalok „szokásos” idegenkedése a FÖMI-től a mai napig bizonyos mértékig megmaradt.

A nyolcvanas évektől napjainkig

1989-től megszűnt a tanácsok befolyása a földügyi ágazatra, így ettől kezdve megszűnt a földhivatalok kettős irányítása.

Az OFTH-t először 1985-ben átnevezték Földügyi és Térképészeti Hivatalnak, míg 1990-ben Földügyi Főosztályként működött tovább a Földművelésügyi Minisztérium szervezetében.

A kilencvenes, illetve a 2000-es években komolyabb szervezeti változás nem történt a földügyi igazgatásban. Az 1996-ban megalakult Nemzeti Kataszteri Program Kft., amely később Nemzeti Kataszteri Program Non-profit Kft.-vé alakult, nem említendő itt, mert ebben az időszakban a digitális kataszteri térképek elkészítésének az irányítása volt a feladatuk. A FÖMI és a földhivatalok közötti rossz viszony, amely elsősorban az intézmények mellérendeltsége miatt alakult ki, enyhülni látszott a közösen végrehajtott nagyarányú fejlesztések nyomán. A végrehajtott fejlesztéseknek köszönhetően nyugodtan elmondható, hogy a

magyar katasztert sikerült világhírűvé tenni. Eredményeinket nagy nemzetközi fórumokon ismerték el, hazai szakembereink nemzetközi szervezetekbe, munkacsoportokba kaptak meghívást.

A földügyi ágazatnak nagy problémát jelentett, hogy 2004-ben mind a földhivataloknak, mind a FÖMI-nek teljes mértékben megszűnt a közvetlen költségvetési támogatása. Igaz, az állam rendeletekben szabályozta a szolgáltatások árait, az azokból származó bevételek az intézményeknél maradhattak, azonban mindez igencsak érvágást jelentett az ágazatnak. Mindent egybevéve, 2004-től a magyar földügyi igazgatás önfenntartó szervezet lett.

Az első nagyobb átszervezés ebben a periódusban 2011-ben történt. „A fővárosi és megyei kormányhivatalokról, valamint a fővárosi és megyei kormányhivatalok kialakításával és a területi integrációval összefüggő törvénymódosításokról” szóló 2010. évi CXXXVI. törvény a megyei földhivatalokat beolvasztotta az újonnan létrejött megyei kormányhivatalokba. A fővárosi és megyei kormányhivatalokról szóló 288/2010. (XII. 21.) kormányrendelet alapján 2010. december 31-i hatállyal a megyei földhivatalok mint önállóan gazdálkodó jogi személyek megszűnnek és jogutódaik az illetékes megyei kormányhivatalok. A földhivatalokról, a Földmérési és Távérzékelési Intézetéről, a Földrajzinév Bizottságról és az ingatlan-nyilvántartási eljárás részletes szabályairól szóló 338/2006. (XII. 23.) Korm. rendeletet módosító 317/2010. (XII. 27.) Korm. rendelet alapján 2011. január 1-jétől a megyei földhivatalok a megyei kormányhivatalok ingatlanügyi szakigazgatási szerveként működnek, megnevezésük: Megyei Kormányhivatal Földhivatala.

Ezzel a lépéssel a földügyi ágazat kettős irányítása ismét feltámadt, hiszen a megyei földhivatalok adminisztratív irányítása a megyei kormányhivatalokhoz került, amelyek a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium alá tartoztak, míg a szakmai irányítás megmaradt az akkori Vidékfejlesztési Minisztériumnál.

A járási rendszer kialakításával (175 járásról volt szó, míg ez 2015-ben 174-re csökkent)

megalakultak a járási hivatalok, a megyei kormányhivatalok felügyelete alatt. Ez a körzeti földhivatali rendszert fizikailag nem érintette (megmaradt mind a 119 körzeti földhivatal), azonban jogilag a földhivatalok a járási hivatalok földhivatali osztályai lettek. A járások létrehozása komoly informatikai feladatot indukált, ugyanis az új járásoknak megfelelően szét kellett szedni a kataszteri adatbázisokat. A FÖMI fejlesztői csapatának ez mintegy egyéves munkájába került.

A rendszer a 2016-ban végrehajtott közigazgatási korszerűsítés következtében végleg megbolydult. A megyei kormányhivatalokban számos főosztályt összevontak, beleértve a földhivatali főosztályokat is. „A fővárosi és megyei kormányhivatalok szervezeti és működési szabályzatáról” szóló 39/2016. (XII. 30.) MvM utasítás néhány egészen furcsa nevű szervezeti egységet taglal. Csak példaként említendőek itt az Élelmiszerlánc-biztonsági és Földhivatali Főosztályok.

Az utasítás alapján 2017. január 1-jével a FÖMI Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztályként beolvadt Budapest Főváros Kormányhivatalába. Azaz a földügy kutatás-fejlesztési szervezetét is a kormányhivatali struktúrába integrálták, azonban a kettős irányítás megmaradt, a szakmai ügyekért még ekkor is az akkori Földművelésügyi Minisztérium felelt.

Még nem értünk a szervezeti változások végére, hiába tartunk már 2017-nél. A földhivatali portál, a földügyi szakigazgatás hivatalos honlapja a változásokat így foglalja össze:

„Az ingatlan-nyilvántartási és térképészeti feladatok átrendezéséről és az azzal összefüggő egyes kormányrendeletek módosításáról szóló 59/2019. (III. 25.) Korm. rendelet alapján 2019. április 1-től az ingatlan-nyilvántartásért, valamint a térképészetért a Miniszterelnökséget vezető miniszter felel. Ezzel kapcsolatos feladatait az agrár-vidékfejlesztésért, illetve földügyért felelős miniszterrel együttműködésben látja el. Ugyanakkor a földügyi és agrár-vidékfejlesztési szakigazgatáshoz kapcsolódó térképészetért pedig az agrárminiszter felel.

2019. április 1-től Budapest Főváros Kormányhivatala Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztályából – amely 2017. január 1-től volt a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) jogutódja – az Alaphálózati és Államhatárügyi Osztály, a Földügyi Fejlesztési és Üzemeltetési Osztály, a Kozmikus Geodéziai Osztály, a Szolgáltató Osztály, a Távérzékelési Osztály, a Térinformatikai Osztály, valamint az ezen osztályoknak informatikai támogatást biztosító szervezeti egység feladatait jogutódlással a Lechner Tudásközpont Területi, Építészeti és Informatikai Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság látja el.

A változással a földmérési és térinformatikai államigazgatási szerv és feladatai a Lechner Tudásközpontba kerülnek, de elérhetősége nem változik (1149 Budapest, Bosnyák tér 5.). A Lechner Tudásközpont a Miniszterelnökség szakmai háttérintézményeként működik.

A változás nem érinti a földügyi és agrár-vidékfejlesztési szakigazgatáshoz kapcsolódó, térképészeti tevékenységet ellátó szervezeti részlegeket. Az agrár-vidékfejlesztési támogatással összefüggő földmérési, térképészeti, távérzékelési és térinformatikai feladatokat, ezen belül a Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszer (MePAR) üzemeltetését és változásvezetését, a területalapú támogatási kérelmek ellenőrzését, a szőlőültetvények térinformatikai nyilvántartásának (VINGIS) működtetését és a kapcsolódó helyszíni ellenőrzési feladatokat továbbra is a Kormányhivatal végzi 2019. június 30-ig.

A fentiek mellett a Kormány a 1150/2019. (III.25.) Korm. határozatban döntött a Nemzeti Földügyi Központ létrehozásáról az államigazgatási szervezetrendszer működési hatékonyságának növelése, illetve a földügyi igazgatási feladatok egy kézben való összpontosítása érdekében. E szerint a Nemzeti Földügyi Központ (NFK) az agrárminiszter irányítása alá tartozó országos hatáskörű központi költségvetési szerv, amely 2019. július 1-ével jön létre. Ezzel együtt megszűnik a Nemzeti Földalapelkező Szervezet, amely általános jogutódja az NFK. Megszűnik továbbá a Nemzeti Katasztere-

ri Nonprofit Kft. is, feladatait az NFK veszi át csakúgy, mint a Kormányhivatal fent említett feladatait és a feladatokat ellátó osztályokat.”¹³

Ez a változás azt mutatja, hogy az egységes földügyi ágazatot mind irányítási, mind tevékenységi szempontból ismét több részre bontották. Mivel a döntés igencsak friss, nem lehetséges még állást foglalni róla.

Összefoglalás

A földügyi ágazat a második világháború után némileg mindig mostohagyermek volt az éppen hatalmon lévő politikának. Néha jó politikai érdekérvényesítő pozícióban, néha megkevésbé. Földügyi igazgatásra minden nemzetgazdaságnak szüksége van, lévén a nemzetgazdaság fejlődésének alapvető infrastruktúrája. Az egységes ingatlan-nyilvántartás 1972. évi

bevezetése és a hozzá kapcsolódó műszaki alapok megteremtése (a HD-72 geodéziai dátum kifejlesztése, 1975-ben az Egységes Országos Vetületi Rendszer bevezetése, amelynek segítségével egy vetületi rendszerben tudjuk térképen ábrázolni az országot) jelentős előrelépés volt a modern kataszter megteremtésének útján. Ezt a fejlődést jelzi, hogy a magyar katasztert a Világbank 2018. évi felmérése a világ 13. legjobb minőségű kataszterének tartja.¹⁴ A kataszter sikeres működtetéséhez elsősorban az abban érintettek (állampolgárok, pénzintézetek, ügyvédek, bíróságok, közjegyzők) bizalma szükséges. Ez a bizalom független a jogi és műszaki megoldásoktól, elsősorban a szervezeti, intézményi szerkezet adja meg. Az elmúlt évek jelentős intézményi, szervezeti változásai remélhetően e bizalom erősödésének irányába hatnak.

13 www.foldhivatal.hu

14 <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploretopics/registering-property>

Aspects of Introducing Cadastral Collections

Records and map documentation of cadastral surveys ordered in the territory of the Austro(- Hungarian) Monarchy can be found in several countries, safeguarded by several agencies (central and regional bodies of state surveying, municipalities) and public collections (national, county or special archives, national library, local or special museum). For the complete overview and exploration of the source material it is essential that the professional carers of the similar collections and the researchers learn about them in details. The tutorials can be prepared by them, and we would like to help their work with the instructions below. Obviously, it is not possible to answer every question perfectly in every collection, but any small information can bring us closer to the topic and its sources.

The introductions may inform researchers that: (a) records concerning the organization, personnel and operation of the cadastral survey, describing the process and the history of the survey, moreover, (b) in which collections can the so-called “operatums”; maps, sketches, lists, records and other documents created by the survey, that were handled separately from the records both in that era and now in public collections, be searched for, (c) in case of the description of the collection, what exactly is to be found there, what is its source value (e.g. information about their revisions is important), what help can it be researched with (paper-based, electronic helpdesk, archival registers, online data, digitised files on computers, research room, internet, etc.).

1. Topic. The description can be about an area (e.g. Gödöllő, Újvidék / Novi Sad, Croatia, a county) or about an institution or collection.

2. Historical overview. When was the area surveyed – concretual, or detailed – cadastral (re)assessment, estimation, etc.? Documents regarding the operation of the cadastral organization (legislation, decrees, instructions, reports, offices, departmental files), as well as the professional life of the employees in the collection. Which department carried out the survey (competence), which institutions (financial administration, district court) safeguard cadastral materials among their own records?

3. Safeguarding places. Which institutions keep cadastral documentation regarding the area? Occasionally, the description of several collections may be necessary (e.g. cadastral maps of Budapest or the border counties such as Komárom).

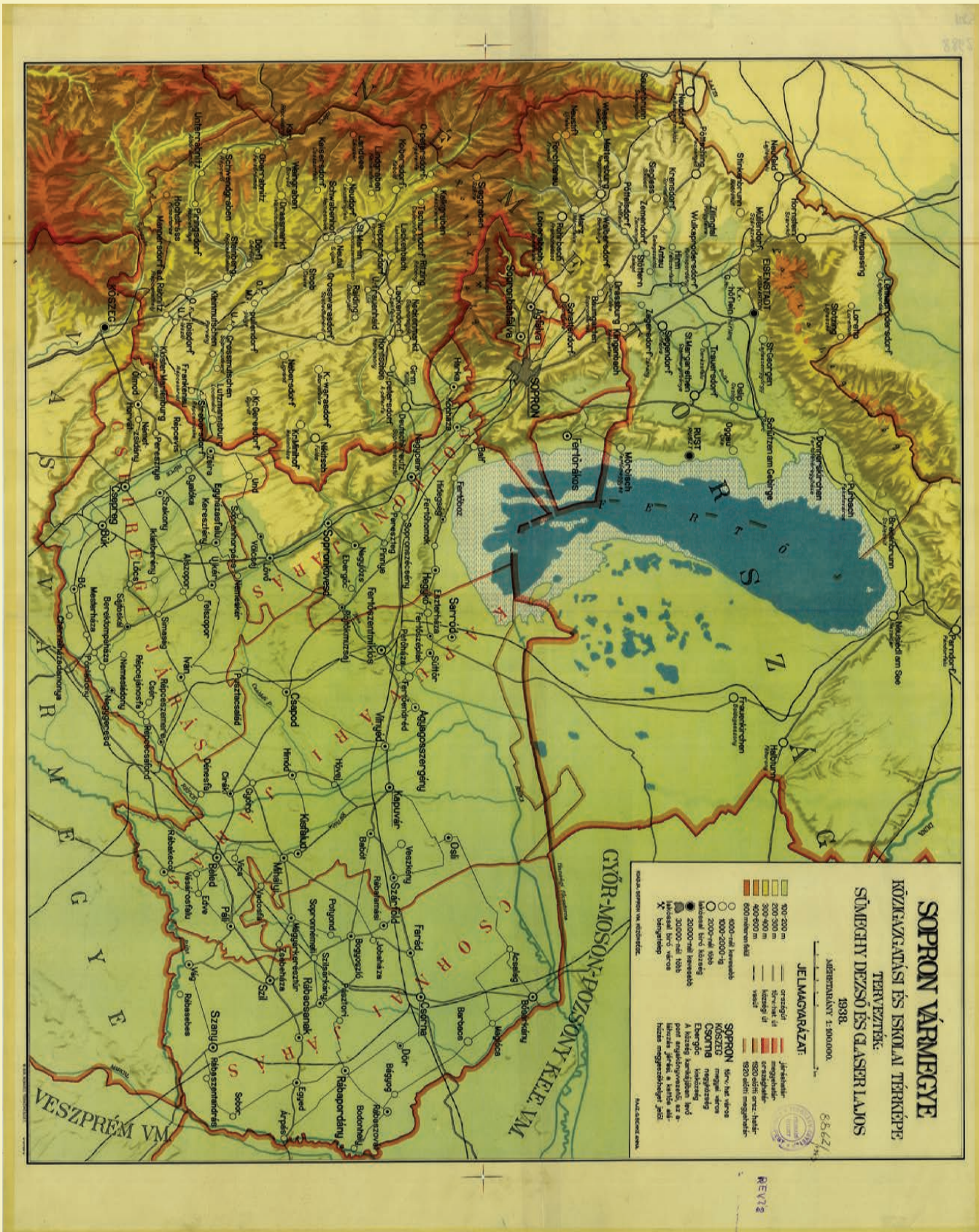
4. Acquisitions. When, from whom and in what way has the documentation become part of the collection? The files, records and recollections of the given time can serve us with data. The integrity of the collection is determined to a large extent by the fact how the records arrived to their current archives; whether the documents have been retrieved from the creator of the document, via official transfer of the records, or indirectly from another institution, possibly by saving from scrapping or the destruction of the documents.

5. Description of the collection. Which type, age, and – in case of the introduction of the collection, which area the documentation is related to, can be found in the collection? What is the structure of the collection (e.g. the alphabetical order of counties, settlements, chronological order, including the increasing order of coupon numbers, etc.). Description of the collection according to general or certain aspects (settlement, document type). A detailed description of the documentation available besides the maps, the identification of the deficiencies.

6. Data content. Presentation of the data content and source value of each type of cadastral material. It is particularly important to describe the types of documents that have not been disclosed in detail by the prior professional research (e.g. mile-sheets, estimation documents).

7. Researchability. What contemporary or modern aids have been prepared for the records, and how can they be obtained? Access to paper-based, electronic, online directories, databases, and digitised documents. The history of making the digitised files (who, when, what technical parameters was the job completed by). Possibilities and limitations of access to the research room, and making copies.

8. Professional literature. Bibliographical particulars of the literature prepared upon the cadastral records regarding the field or being kept in the collection (possibly the evaluation of the volumes with a short annotation). *Catastrum* is open to publish the introductions.

■ Sopron vármegye közigazgatási és iskolai térképe, 1938. A művet Sümeghy Dezső és Glaser Lajos tervezték, a rajz Glaser felesége, Benke Anna munkája volt (HM-HIM Hadtörténeti Térképtár, B IX a 2067). L. ehhez Reisz T. Csaba cikkét